

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK
1941

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

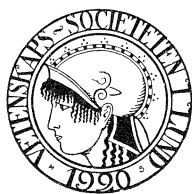
LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1941

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 4 2

NÅGRA SPRÅKDRAG OCH STILDRAG HOS
C. J. L. ALMQVIST

AV

KARL GUSTAV LJUNGGREN

Under läsåret 1940—41 höll författaren vid Lunds universitet en serie föreläsningar över språkliga och stilistiska frågor i anslutning till valda svenska 1800-talstexter. Till grund lades därvid C. J. L. Almqvists novell 'Det går an' (skriven 1838, tryckt samma år men upplagan makulerades, 2. uppl. 1839),¹ som i de flesta avseenden erbjuder en förträfflig utgångspunkt. Även om det huvudsakliga syftet var att söka belysa vissa sidor av det svenska språket i allmänhet under förra delen av 1800-talet, kunde man då självfallet inte undgå att komma i beröring med en lång rad språkdrag och stildrag, som visade sig vara mer eller mindre speciella för Almqvist själv. Varje god författares sätt att estetiskt utforma sitt ämne, hans stil i ordets trängre bemärkelse, är alltid ett tacksamt och givande föremål för studier. Ofta, men långtifrån alltid, gäller detsamma hans språkbehandling i allmänhet, alltså de sidor av denna, som inte — eller i varje fall inte alltid — har något direkt samband med det estetiska utformandet. I fråga om Almqvist har ett iakttagande av sådana språkdrag sitt alldeles särskilda intresse, inte bara därför att han som en mycket produktiv och mycket betydande skönlitterär författare och kulturkritiker med all rätt har kommit att tilldraga sig ofantlig uppmärksamhet av såväl samtiden som eftervärlden, utan också och framför allt emedan han själv var lärare och som sådan utövade en flitig och framgångsrik verksamhet som läroboksförfattare.² Det är givetvis härvidlag i främsta rummet Almqvists 'Swensk språklära' (1832; tredje, betydligt utvidgade upplagan, som här anlitats, utkom 1840, året efter 'Det går an'), som kommer i betraktande. Vi finner här ett välkommet tillfälle att hos en betydande författare undersöka förhållandet mellan språkvårdens teori och

¹ Jfr K. G. Ljunggren, Ändringarna i Almqvists *Det går an*. (Vet.-Soc. i Lund. Årsbok 1940, s. 77 ff.).

² Se härom framför allt H. Petri-Liljekrantz, Carl Jonas Love Almqvists pedagogiska verksamhet (Pedagogiska skrifter 105).

praktik, hur den med nödvändighet starkt normative läroboksförfattaren tillämpar sina regler, när han framträder som litteratör, i vilka avseenden han är konservativ eller nymodig och på vilka punkter hans uppfattning och hans exempel till äventyrs har blivit av betydelse för framtiden. Uppgiften är mycket stor, och här skall inte göras något försök att behandla den uttömmande, utan jag vill endast i av utrymmesskäl starkt sammanträngd form peka på ett urval av som det tyckes mig typiska och belysande drag, varvid jag också vill något beröra några stildrag av mera estetisk karaktär. Bidragen kan betecknas som byggstenar till deras tjänst, som i framtiden kommer att mera ingående behandla det lockande ämnet.

Naturligtvis är det omöjligt att bedöma Almqvists hållning i språk- och stilfrågor utan att ha kännedom om hans samtids inställning till dessa, och det var därför i den nämnda föreläsningsserien ständigt nödvändigt att ta hänsyn såväl till den svenska grammatiska litteraturen från förra delen av 1800-talet som till representativa prosaförfattare från samma tidrymd — mitt jämförelsematerial på den senare punkten har lämnats av Fredrik Cederborgh (Ottar Tralling (OT) 1810—16), Claes Livijn ('Spader Dame' (SpD) 1824), Fredrika Bremer ('Famillen H****' 1830—31), August Blanche (Sara Widebeck (SW) 1840), W. F. Palmblad ('Törnrosens bok, nemligen den äkta och veritabla' (Pb) 1840) m. fl. Almqvists eget skönlitterära författarskap representeras utom av 'Det går an' (Dga) av en del skrifter, som kronologiskt och även stilistiskt står denna berömda novell nära — 'Kapellet' (Kap.) 1838, 'Skällnora kvarn' (Skälln.) 1838, 'Grimstahamns nybygge' (Grimst.) 1839, 'Ladugårdsarrendet' (Lad.) 1839 och 'Målaren' (Mål.) 1840, alltså noveller med svenska, folkliga motiv, inkomponerade i ramar, som i regel avser att vara starkt verklighetstroga. 'Det går an' citeras efter 1839 års upplaga, de övriga av Almqvists skrifter efter 'Folklicfsberättelser', utgivna av R. G:son Berg 1902 och övriga författares verk efter originalupplagorna.³

³ En del stildrag hos Almqvist har tidigare behandlats i mer eller mindre omfattande specialundersökningar — jag nämner R. G:son Bergs viktiga utredning 'Sinnesanalogier hos Almqvist' (Språk o. stil 1), N. Nihlén, Stilistiska ändringar i Amorina (Svensk stil. Studier tillägnade Bengt Hesselman), Eva Wennerström, Stilstudier i Almqvists 'Songes' (Skrifter utg. av Samfundet för stilforskning 4), Nils Svanberg, Svensk stilistik, s. 26 f., H. Gullberg, Stilen i Almqvists

A. Anteckningar rörande formläran.

1. Almqvist använder själv de från modern svensk synpunkt oregelbundna pluralformerna *numror*, *reglor*, *stöflor* (jämte *rosor*, *spånor*, *svanor*, *tofflor*, *vågor*). Viktiga samtida grammatiker, t. ex. Boivie, Svensk språklära (2. uppl. 1834) s. 126 och Svensk språklära utg. af Svenska Akademien (1836), har dessutom *färgor*, *gränsor*, *gångor*, alternativt — och enligt Boivie oftare — *-er*. I den samtida litteraturen finner man ofta *färgor* osv. Almqvist däremot erkänner inte alls dessa former, utan förklarar Sw. språkl. s. 4, att dessa substantiv numera övergått till tredje deklinationen (pluralis på *-er*). »Ganska många nyttjar ännu *färgor* och *gränsor*, men då borde det i singularis heta en Färga, en Gränsa, för att tillhöra I deklinationen».

2. Vid andra deklinationen (pl. *-ar*) kan anmärkas, att Almqvist upplyser (Sw. språkl. 7), att pl. *morgnar* »har numera blifvit afnött till *mornar*». I Lad. 293 använder han också denna form, liksom även i första upplagan av Dga, där han emellertid i andra upplagan återgår till *g*-formen.

3. Den ojämförligt viktigaste avvikelser vid andra deklinationen gäller de gamla maskulina *n*-stammarna, typ *båge*, *-ar*. I stort sett följer Almqvist — liksom övriga samtida grammatikförfattare — de linjer, som Abraham Sahlstedt formulerat i sin Swensk grammatika (1769). Det heter i Sw. språkl. 5 f.: »Denna deklination har ej något visst slut-ljud i första ändelsen singularis . . Märkvärdigt nog är emellertid, att intet ord här slutas på *a*, om icke genom ett enskildt bruk» och i en not s. 6: »Så säger man stundom *Anda*, *Måna*, *Tanka*; men det heter *Ande*, *Måne*, *Tanke*, hvilket synes af pluralen». På det hela taget tillämpar Almqvist i sitt författarskap denna regel — *omtanka*, *grädda* i första upplagan av Dga ersattes i andra upplagan av *e*-former. Sahlstedt hade här rekommenderat *-e*, men det dröjde länge, innan *e*-formen slog igenom. Ännu Dalins ordbok (1850—53)

'Kapellet' (Modersmålslärnarnas förenings årsskr. 1938), ävensom min uppsats Ändringarna i Almqvists 'Det går an' (Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1940). Till de där inledningsvis nämnda undersökningarna av olika författares stilistiska ändringar bör fogas R. Wikander, Studier över stil och språk i Dalins Argus (Uppsala 1924).

jämställer *-a* och *-e*, varför Almqvists vacklan är ganska förklarlig. Märkligt är däremot, att han en gång i Dga bytt ut *spade* mot *spada* (tryckfel?), vilken form är mycket sällsynt efter Sahlstedt. För övrigt har jag i materialet från Almqvist endast funnit ytterligare en sådan onormal *a*-form: *hafra* Grimst. 267 — även här hade Sahlstedt och efterföljande lexikografer och grammatikförfattare *-e*, men i litteraturen var *-a* alltså vanligast fram till c. 1840 — numera hör denna form framför allt hemma i Finland.⁴ På denna punkt är Almqvist avgjort modernare än de flesta övriga författare, som jag här har tagit hänsyn till. Hos såväl Cederborgh som de yngre Blanche och Palmblad finner man inte sällan former som *båga*, *måna*, *tanka*, *åtanka*, *värma*. En särställning intager Fredrika Bremer, som mycket ofta har sådana former (t. ex. i början av Fam. H. *månan*, *slådan*, *omtanka*, *halftimma*, *bull*, *saltlakan* osv.), vilket sannolikt hänger samman med hennes finländska påbrå.

Observera också *imme* i Dga 81 i enlighet med Sahlstedt m. fl.

4. Tredje deklinationen (pl. *-er*) skiljer sig från nutida svenska framför allt däruti att neutrer i betydligt större utsträckning fördes till denna klass än vad som nu vanligen är fallet: *sällskaper*, *statsråder*, *arkiver*, *protokoller* osv. Den propaganda, som långt fram i tiden har gjorts för denna ur vissa praktiska synpunkter fördelaktiga böjning, t. ex. av Nils Linder, Adolf Noreen och delvis också Erik Wellander, har burit ringa frukt — regeln är, att dylika substantiv numera böjes enligt femte deklinationen.

I Grimst. 281 förekommer pl. *sockenboer* och i Dga (1. uppl.) 73 *Arbogaboer* (2. uppl.: *Arbogamenniskor*) i strid mot Almqvists påpekande Sw. språkl. 10: »Ord, som i sing. slutas på en vokal (utom *i*) få i plur. endast tillökning af *r* . . *Ko* får *kor*, icke *koer*; *Åbo* blir *åbor*; *Jungfru* har *jungfrur*, icke *jungfruer* o. s. v.» och i not: »Några bruka *Åboer*, äfven *åboar*; liksom åtskillige säga *Jungfruer* och *jungfruar*; ingendera är nu språkrätt».

En avvisande hållning intages också (ib. 8) — även i praktiken — till den vid denna tid icke ovanliga pluralen *männer*, som är Fredrika Bremers normalform och även användes av Sv. Ak. 1836, t. ex.: »Maskuliner äro: 1) Männers namn. . .» s. 106.

⁴ Jfr beträffande detta avsnitt G. Lindblad, Abraham Sahlstedt och den svenska substantivböjningen, kap. 2.

5. Vid femte deklinationen framhåller Almqvist i överensstämmelse med samtida språkvårdare, att man väl kan använda pl. *bägrar, källrar, hamrar, kamrar* (i stället för *bägare* osv.) men att typen är oanvändbar vid »personal-substantiver» (inte *arbetrar, färg-rar* o. d.⁵) utom i de fall, då det gäller att undvika tvetydighet: *fisk-rarne, domrarne, röf-rarne*. Dessa oformer har långt senare spökat i våra språkläror, men typen har nu praktiskt taget försvunnit ur skriftspråket (Ludvig Nordström har dock ofta använt den).

Av de många till denna deklination hörande neutrerna skall endast ett beröras: *träd*. Våra dagars riksspråk skiljer ju mellan *träd* (arbor) efter 5. dekl. och *trä* (lignum) efter 4. Sv. Ak. 1836 har »*Träd* (äfvén *Trä*, i bet. af Träverke)». Almqvist har fullt klart för sig, att de två formerna är etymologiskt identiska, men han håller det sekundärt utvecklade *träd* för den i båda betydelserna korrektare formen: »*Träd*, som med rätta heter *träd* äfvén i flertal och tillhör 5 deklinationen, är genom ett vårdslöst bruk på vägen att öfvergå till den 3. [läs: 4.] Man säger nemligen *ett trä, två trån*; men man bör akta sig för sådant» (Sw. språkl. 17 f.). På denna punkt är det möjligt att beslå honom själv med oaktsamhet: »det blåa, det gröna, det hvita, i luft, på *trån*» Dga 166, liknande ib. 137, *träet* (lignum) Mål. 180. Men annars finner man också gott om fall med *d*, även i strid mot våra dagars språkbruk: *trädhush* Dga 27, »poleradt *pärönträd*» 33. Cederborgh och vanligen också Livijn har konsekvent *träd* = lignum: *trädsnitt, trädsnidare, trädsckedar*.

6. Bestämda slutartikeln. I sing. visar Almqvists skriftspråk i regel ingenting anmärkningsvärt, dvs. han använder *-en, -et, -n, -t* enligt samma regler som gäller i våra dagars vårdade skriftspråk; han skriver visserligen *herrn* Mål. 153 och oftare men regel är *skepparen, roddaren, krögaren* (Mål.), fastän t. ex. Sv. Ak. 1836 förklarar, att substantiv på *-are* kan få ha antingen *-n* eller *-en* (*sommaren, -n*). Andra författare visade vid denna tid ofta anslutning till det central-svenska talspråket, där redan på 1700-talet (det ursprungligen till maskulina substantiv inskränkta) *-n* i stor utsträckning har trängt ut *-en* (Se B. Hesselman i Språk o. stil 11); man finner sålunda hos Cederborgh, Fredrika Bremer och Palmblad ideligen former som

⁵ Leopold hade i 'Afhandling om svenska stafsättet', s. 198 ff. rekommenderat typen även i dylika fall.

spannmåln OT 1: 2, *Majorn* ib. 53, *thékokarn* Fam. H. 190, *älskarn* Pb 31, *läsarn* ib. 35.

Vid *r*-stammar och ord på *-er* använder Almqvist och hans berörda samtida liksom ännu t. ex. Strindberg ofta bestämd form på *-ren*: *modren* Dga 166, *dottren* ib. Även här tillåter Sv. Ak. 1836 och Boivie växling: *hedern* eller *hedren*, *fadern* eller *fadren*. Liksom vid pluralis av typ *fädren*, *föttren* har vi här ett centralsvenskt drag — både singularis- och pluralistypen har sedan alltmera trängts tillbaka i skriftspråket; se t. ex. Linder, Regler 35.

I fråga om pluralformerna av bestämda slutartikeln fästes vår uppmärksamhet vid ett spörsmål, som i vår tid praktiskt taget har mist sin betydelse men som satte många myror i huvudet på 1800-talets grammatikförfattare, nämligen den historiskt betingade men i nysvenskan mycket ofta regellösa växlingen mellan *-ne* och *-na*. Enligt Moberg 1825 s. 167 är *-na* överallt den brukligaste och i de flesta fall den riktigaste formen, men såväl personliga som andra maskuliner kan i nominativ antaga antingen *-ne* eller *-na* (*her-rarne* eller *-na*, *åkrarne* eller *-na*); *-na* uppgives vara särskilt vanligt i dagligt tal. Sv. Ak. 1836 s. 100 lämnar väsentligen samma föreskrifter. Boivie 1834, s. 163 nämner, att man hos alla tre genera finner ömsom *-ne*, ömsom *-na*, och opponerar sig mot grammatikernas försök att reservera *-ne* för maskuliner, *-na* för femininer och neutrer: »denna regel kullkastas ofta af välljudets fordringar. Det enda, som bör iakttagas, om det icke för mycket stöter örat, är, att casus obliqui för alla tre genera böra snarare hafva ändelsen *na* än *ne*». Almqvists framställning (Sw. språkl. 2) är ganska avvikande: »Bruket af våra definita plural-ändelser . . på *a* och *e* är mycket vacklande. Till och med i första deklinationen [pl. *-or*] anse någre ändelsen *orna* icke vara så uteslutande, att icke i vissa fall *orne* skulle kunna begagnas, då substantivet står som subjekt för sattsens verb; men likväl aldrig när det är objekt eller agent, accusativus, ablativus, eller ens då det står som dativus, i hvilka fall det måste hafva *orna*. Således skulle man kunna tillåta sig att skriva: »Gummorne (subjekt eller nominativus) påtogo tofflor*na* (objekt), hvarefter de uppåto våfflor*na* (äfven objekt)». Likaledes: »våfflor*ne* (subjekt) slukades af gummor*na* (agent), som icke unnade en enda bit åt flickor*na* (dativ)». — Jag har anfört detta bruk förslagsvis, ehuru jag på etymologisk grund endast gillar ändelserna *orna*. — Plural-ändelserna

för 2, 3 och 5 deklinationerna [pl. *-ar*, *-er* och *=*] äro mera i stånd till loflig ombytlighet, hvarföre jag i parenteser infört en sådan». Alltså t. ex.:

Ädlingarne (*-na*), ädlingarnes (*-nas*), sakerna (*-ne*), sakernas (*-nes*), bagerierna (*-ne*), läkarne (*-na*) osv. Almqvist fortsätter emellertid med ett märkligt uttalande: »Likväl kan man här gifva en regel: att den utanför parentesen stående ändelsen måste *uteslutande* begagnas, då ordet står som subjekt i satsen; men att de andra kunna nyttjas vid öfriga tillfällen. Man får i detta fall rätta sig efter väl-ljudet, så att man ej låter flere ord följa på hvarandra med samma änd-vokal. Således skrifver man icke gerna: »de bundo händerne på vännerna och togo sakerna från bröderne m. m.» utan: »de bundo händerna på vännerna och togo sakerna från bröderne».

En växling nom. ädlingarne: obl. *-na* innebär ju ingenting märkligt i förhållande till de tidigare omtalade grammatikerna. Egendomligt är det däremot med en regel rörande en — låt vara valfri — växling nom. sakerna: obl. *-ne*. Någon historisk bakgrund har en sådan regel inte — den är ren och oförfalskad spekulatión. Intressant är att se, hurusom den av Almqvist livligt omhuldade omväxlingsprincipen tar sig uttryck även i denna detalj.

Jag har emellertid velat pröva, hur Almqvist förhöll sig i praktiken på denna punkt och har därför tämligen samvetsgrant samlat de i Dga mötande fallen, ävensom en del material från de övriga källorna.

I 1. deklinationen finner man i överensstämmelse med Sw. språkl. alltid *-na*: trapporna 15, dalkullorna 19. 2. deklinationen visar nästan genomgående *-ne* (varigenom upprepning av *a* i två på varandra följande stavelser undvikes): ångbåtarne 13, gaflarne 28, tömmarne 115 osv. Till och med ett så utpräglat femininum som *fru* får *-ne*, såväl i nom. som i oblik form 16, 38 (men alltid *jungfrurna*). Här föreligger alltså en tydlig skiljaktighet i förhållande till Moberg och Sv. Ak. m. fl., som för femininum föreskriver *-na*. I 3. deklinationen skall ju *-na* enligt Almqvist vara normalformen, och så är också fallet: tänderna 13, kusterna 27, pupillerna 168 osv. Några utpräglade maskuliner har emellertid *-ne*: machinisterne 38, baronerne 69 — hit kan man också räkna familjefäderne 15, herrar-fäderne 16 (*fader* föres dock av Almqvist till 2. deklinationen varför *-ne* även från hans trånga formalistiska synpunkt är fullt berättigat).

Även om Almqvist inte följer sin ganska krångliga regel, blir helhetsintrycket, att han är konsekvent i fråga om den plurala bestämda slutartikeln. Regeln är helt enkelt: *-ne* i 2. deklinationen, annars *-na*.

Neutrer av 5. deklinationen och rotsubstantiv ändas ju i bestämd form pluralis på *-en* (husen, mössen) — *fönster* heter sålunda *fönstren* Dga 129. Emellertid använder Almqvist också ofta *fönsterna*, t. ex. 54, 112, så även OT 28 — formen bör lätt nog ha utbildats efter mönster av 3. deklinationen: *sakerna*, *dygderna* o. d.; dessutom var det redan på denna tid inte ovanligt, att neutrer efter 5. deklinationen i bestämd form pluralis antog ändelsen *-na* i talspråk. OT 2: 31 har *tingena* och Moberg 1825 säger s. 168, att det skall i skrift heta *barnen*, *glasen*, *brefven*: »Alltså icke: barnena, glasena, brefvena, lju-sena etc., ehuru detta ljudfall, såsom bekvämare, oftast blir nyttjadt i umgängestalet». Rydqvist, Svenska språkets lagar 4: 415 varnade för denna (för sydsvenskar främmande) form, och varningen upprepades av Linder. Däremot tog A. Noreen typen *bladena* varmt i försvar i 'Om språkriktighet' på grund av dess ändamålsenlighet, dvs. dess likhet med maskulinum och femininum, och ansåg, att en utveckling åt detta håll var högst önskvärd. Jfr också Linder i Forh. ved det nord. Filologmöde i Kristiania 1881 och Wellander, Riktig svenska 175.

De arbeten av andra författare, som här har använts som jämförelsematerial, förhåller sig på denna punkt helt annorlunda än Almqvists skrifter.

I OT finner man *-na* i 1. deklinationen (*pigornas*, *numrorna*), men i 2., 3. och 5. deklinationerna växlar *-na* och *-ne* på det hela taget ganska regellöst (t. ex. *koffertarna* 1: 28, *-ne* 2: 11, *fåglarna* 1: 26, *tättingarne* ib.). I stort sett har naturliga femininer *-na* och naturliga maskuliner *-ne* (*mamsellerna* — *kavaljererne*), men undantag saknas inte: *fröknarne* 2: 9, *bönderna* 1: 56.

SpD har i 1. deklinationen övervägande *-na*, i övriga deklinationer *-ne*, men överallt finner man undantag, t. ex. *ljuskronorne* 11, *tåspetsarna* 33, *dygderna* 22.

Fam. H. utmärker sig genom att överallt, alltså även i 1. deklinationen, använda *-ne* i betydligt större utsträckning än *-na*, t. ex. *skuggorne* 80, *kräftorne* 105, *föräldrarne* 96, *gästerne* 169, *fiolernes* 187. I naturliga femininer användes emellertid gärna *-na* (*systrarna* 87, *fruntimmerna* 137).

Blanches SW förhåller sig på rakt motsatt sätt; där finner man alltså avgjord förkärlek för *-na* men ofta *-ne* hos naturliga maskulin: läkar*ne* 21, aktör*erne* 61.

Pb. slutligen visar överhuvud stor vacklan på denna punkt, t. ex. tidningarna 11, *-ne* 50 osv.

Resultatet av denna granskning blir sålunda, att Almqvist (åtminstone i Dga) i fråga om denna lilla men vid den ifrågavarande tidpunkten nog så betydelsefulla detalj är vida konsekventare och fastare än någon av de mer eller mindre samtida, vilkas språkbruk här har indragits i jämförelsen.

7. Stark adjektivböjning. Tidens grammatiker upprätthåller ännu alltid växling i pluralis men efter något olika linjer. Moberg 1825 uppger s. 221 pl. *mine*, *-a* utan närmare inskränkning men enbart *sina*. Enligt Boivie 1834 s. 190 heter *lycklig* i pl. *lycklige* eller *-a*, i alla tre genus, medan Sv. Ak. 1836 för mask. uppger *starke* eller *-a*, för fem. och neutr. endast *-a*: »starke (eller *-a*) hjeltar», men endast »glada barn». Almqvist har i Sw. språkl. 31 samma fördelning. När naturligt maskulint genus eller både maskulinum och femininum åsyftas, använder han också ofta *-e*: »Många tyskar hafva häcklat fransoserne för språk- och namnförbistringar; men, på det de icke måtte vara konsekvente, hafva de sjelfve gjort detsamma» Sw. språkl. 16; »De (dvs. Albert och Sara) stodo händelsevis alldeles ensamne der i fören» Dga 68: 8.

Ibland finner man växling, t. ex. »unga nyblefne prästmän» Kap. 46. Avsikten är kanske att åstadkomma omväxling. Mera påfallande är, att Almqvist ibland har *-e* vid neutr. *barn*: »barnen äro vanligen så ur stånd att hjälpa sig sjelfve» Dga 14; jfr också »några par suto . . dock i full ouppmärksamhet på allt hvad dem sjelfve omgaf» 38. I sådana fall torde känslan för animellt genus träda i dagen. När det är fråga om icke-personliga substantiv, är nämligen *-e* ytterst sällsynt, om man undantager det pronominella adjektivet *flere* (egentligen komparativ), som ojämförligt oftast har *e*-form (såsom ännu idag ibland i finlandssvenskan): »flere farliga punkter» Dga 59; »flere hufvudstäders utvalda sällskaper» Mål. 178 osv. (men »flera rum» Dga 71: 17). Annars har Almqvist överallt *-a*.

OT har *-e* i betydligt större utsträckning; man ser där ofta inte bara »edsvurne män» 2: 21 utan också »regnpussarne voro betäckte

med en tunn strålig is» 1: 12; »tryckte vattenfärgstapeter» 2: 15 o. d. Detsamma gäller SpD, som emellertid också ofta har *-a*: »lagfarne och ojäfaktige män» 11; (plymer) »gjorde . . af manhaftige fjädrar» 10 — »tvänne rödblommiga pojkar» 34; »medelmåttiga kunskaper» 31.

Mitt material från Fredrika Bremer och Blanche är obetydligt, men tycks visa, att *-e* huvudsakligen hör hemma vid naturliga maskuliner, och Palmblad använder *e*-typen framför allt i förbindelser som »mine vänner», »mine barn» 15.

Helhetsintrycket blir, att *e*- och *a*-formerna vid denna tid brukas utan alltför stor konsekvens, men att *e*-formerna, som man ju kan vänta, är vanligast vid naturliga maskuliner.

8. Svag adjektivböjning. Tidens språklärar uppger för maskuliner i sing. och pl. alternativt *-e* och *-a*: »den gode (eller *-a*) herren» »de gode (eller *-a*) herrarne»; annars överallt *-a*. Då emellertid redan nu *a*-formerna i de flesta ställningar var regel även för maskulinum i centralsvenskt talspråk, gör man sig mycken möda att avgränsa *e*-formernas användning — de reserveras ofta för högtidlig stil: »den store konungen», »de värdige fäderne» och för vokativer: »Store Gud!», »Gode herrar och svenske män!» samt för bruk som epitet: »Erik den helige»; se t. ex. Moberg 1825, s. 172 och Sv. Ak. 1836, s. 114. Sv. Ak. 1836 ägnar dessutom mycken uppmärksamhet åt kravet på omväxling och framhåller, att två lika ljud inte bör få stöta samman — i maskulinum (för fem. och neutr. lyser man inga bekymmer, då *e*-former ju aldrig kommit i fråga där). Det bör heta »den unga, lärda Erik» men »den trötte arbetaren». Dock finns, heter det i fortsättningen, ett stort antal adjektiv, som även i sådana fall helst får *-a*: »den vackra Akteon», »den lilla Alexis», »den nya adelsmannen» osv. Sv. Ak. anlägger här samma synpunkter som Leopold i 'Avh. om svenska stafsättet' (1801) s. 191 ff.

Almqvists egen argumentering (Sw. språkl. 32) är av intresse: »Maskulinerne hafva . . ett varierande bruk af *e* och *a*, *es* och *as*. Det egentliga är *e* och *es*; dock synes språket vilja utveckla sig till likhet emellan både den maskulina och feminina ändelsen, så att det i begge kommer att blifva *a* och *as*. Man kan sällan utan ett litet tvång, eller en gifven föresatts, säga: »Den snälle gossen leker». Det låter för våra öron såsom en provincialism, eller såsom en utländ-

nings bemödande att tala vårt språk mer korrekt, än lefvande rätt. Emellertid anmärkes, att *a*-formen (»den snälla gossen») är mindre riktig, ehuru den smakar vårt språkgehör bättre. Upp-Svensken älskar ljudet *a*, likasom Dansken *e*. Undantag är participiella adjektiv: *älskad* osv. Almqvist visar sålunda en viss vacklan mellan *a*, som hans s. k. språkkänsla (dvs. in casu hans stora förtrogenhet närmast med språket i huvudstaden) säger vara riktigt, och å andra sidan *e*, som hans genom språkstudier vunna erfarenhet säger vara »det egentliga».

För våra dagars svenskar ställer sig ju denna fråga om det bestämda adjektivets böjning vid naturliga maskuliner (i sing., ty i pl. har ju *-a* segrat i riksspråket) olika i olika delar av landet, i så måtto att *e*-formen alltså är den naturliga i södra Sverige: »den lille pojken», »den nye läraren», *a*-formen i övriga delar av landet. Jfr t. ex. Linder (sydsvensk), Regler 63, Es. Tegnér (sydsvensk), Om genus i svenskan 116 ff. och Wellander (sörmlänning), Riktig svenska 196; W. intager på det hela samma ståndpunkt som t. ex. Moberg.

I Almqvists skönlitterära skrifter finner vi också mycket riktigt huvudsakligen *-a* i mask. sing.: »den unga, slanka krigaren» Dga 19. Även i vokativ sing., som enligt de flesta grammatikerna borde ha *-e*, använder Almqvist gärna *-a*: »Dumma sergeant!» Dga 83; »goda Albert» 154, »Himmelska Gud» Mål. 49. Endast sällan möter men *-e*: »den skicklige kaptenen» Dga 67; »hans store byggmästare Tessin» Kap. 39 o. d.

I pluralis finner man däremot något oftare *-e* i strid mot normalt nusvenskt språkbruk: »de svartklädde» Dga 160, men även här är *-a* vanligare.

Av de övriga granskade författarna är det endast östgöten Livijn, som visar mera påfallande olikhet på denna punkt, men hans sydligare härstamning tar sig uttryck bl. a. i ett vidsträcktare bruk av *-e* i sing.: »den sublime Mästaren» 29; »vår nye Informator» 32; vok.: »Store trädsnidare!» 22. Hos de övriga är *-a* utan jämförelse dominerande.

9. Räkneorden behandlas under förra delen av 1800-talet i vissa delar annorlunda än senare. Detta gäller framför allt 9, 10, tiotalen och deras sammansättningar. Moberg 1825, s. 217 är så framskriden på denna punkt, att han endast anför former som *nie*,

tie, *tjuge*, *trettie* osv. (Jämte *fyrte* och *ättie* anför han *fyratie*, *ättatie*). Boivie 1834, s. 180 uppför däremot i främsta rummet *nio*, *tio*, *tjugu*, *trettio* osv. och därjämte *e*-formerna, och detsamma är fallet med Sv. Ak. 1836, s. 121 (men i texten användes *e*-former, t. ex. *tjuge* s. 122).

Almqvist avviker i så måtto, att han (Sw. språkl. 39) endast uppför *nio*, *tio*, *tjugu*, *trettio*, *fyratio* (*fyr-*) osv., *ättatio* (*ättio*), *niotio* (*nittio*) och således intager en mera konservativ ståndpunkt än de övriga men samtidigt en ståndpunkt, som har kommit att — åtminstone i väsentliga stycken — segra i vårt skriftspråk. I en not anmärker han, att man i dagligt tal vanligen säger *tie*, *tjuge*, *trettie* osv. men detta betecknas som »icke språkrätt». Jag har heller inte observerat någon sådan »icke språkrätt» form hos honom; däremot finner man annars mycket ofta litteraturexempel, som visar, att *e*-formerna var vanliga. I OT är de mycket talrika: *nie* 1: 51, *tjuge-ättan* 1: 37, »en *sextie* års man» 1: 11. Att formerna på *-ie* verkligen också uttalades så framgår utom av Almqvists yttrande i den antydda noten också av Rydqvists framställning i Svenska språkets lagar 2: 589 ff. Enligt Rydqvist har formerna på *-io* (jämte *tjugu*, »sällan *tjugo*») avgjort företräd framför *e*-formerna i vårdad skrift, *nie tie* betecknas som vardagliga, medan i 30—90 *-ti* blivit allmänt i tal-språket och »*-tie* blir allt mer aflagdt».

Man kan alltså göra den iakttagelsen, att under förra delen av 1800-talet skriftspråksformerna av flera räkneord bragts i överensstämmelse med talspråksformerna men att en därefter (med Almqvist) inträdande motrörelse sprängt den uppnådda överensstämmelsen.

För talen 100 och 1000 uppger Moberg endast de kortare formerna *hundra* och *tusen*, medan Boivie och Sv. Ak. därjämte har *hundrade* och *tusende*. Almqvist stämplar dessa längre former som oriktiga, förmenande, att de egentligen är ordningstal.

I fråga om ordningstalen kan den iakttagelsen göras, att Moberg jämte *tjugondeförste* också upptager *tjugeförste*, och Sv. Ak. 1836 förklarar s. 122, att man kan använda såväl *trettiondefjerde* som *trettiofjerde*, Almqvist däremot för endast upp *trettiondeförsta* osv. och underkänner uttryckligen *trettieförsta*.

10. Personliga pronomen. Bland de författare, som har berörts i mina undersökningar intager Almqvist en klar särställning i

fråga om bruket av personliga pronomen. Redan vid denna tid hade *den*, som Es. Tegnér visat i 'Om genus i svenskan' trängt igenom i svenskt riksspråk som beteckning för icke-personliga maskuliner och femininer. Cederborgh, Fredrika Bremer etc. har också alltid *den* i de granskade avsnitten. Hos Almqvist är det däremot mycket vanligt med *han*, *honom* i stället för *den*. I Dga syftar t. ex. *han*, *honom* s. 23 och oftare på en cigarrstump, 56 på en ring, 63 på en kappsäck, 73 på punsch, 96 f. på en hatt och en schalett, i Mål. 176 på svinborst, på umbra osv. Företeelsen bör givetvis sammanknytas med Tegnér's påpekande, att inflytande från någon genusbevarande munart föreligger, när en eller annan 1800-tals-författare använder grammatiskt *han* eller *hon* i stället för *den* och, närmare bestämt, med hans påvisande av att *han* har fått ett mycket stort utrymme på *dens* bekostnad i Stockholmsspråket, även i de högre samhällsklasserna. Se 'Ur språkens värld' 2: 133 ff. Att man hos Almqvist finner åtskilliga fall av detta Stockholmsgenus är inte ägnat att förvåna.

11. Reflexiva pronomen. I strid mot regeln, att det reflexiva pronominet i en »självständig» ordgrupp snarast bör syfta på ordgruppens subjekt och inte på satsens har Almqvist reflexivt pronomen i: »Hon lät honom utan omständigheter taga *sig* under armen» Dga 29; »utan att säga ett ord emot, lät hon honom taga *sig* under armen» ib. 119. Även *henne* skulle här vara dubbeltydigt.

I Vet.-Soc:s årsbok för 1940, s. 90 har jag nämnt hurusom Almqvist ett par gånger i Dga i enlighet med nusvenskans fordringar har ändrat *deras* till *sin*, t. ex. (Människor) »som nu, likt Troglodyter, uppkro ur *sin* undre värld, salongen» 58 (1. uppl.: *deras*). C. A. Ljunggren (Om bruket av *sig* och *sin* 23 ff.) har visat, att man under senare delen av 1700-talet i vissa franskpåverkade kretsar ofta finner *deras* i stället för *sin*, medan man enligt honom på 1800-talet på det hela taget regelbundet har *sin* i sådan ställning. Almqvist ägnar i språkläran s. 153 ff. frågan en utredning, som visar, att han hade blicken åtminstone delvis öppen för dess vanskligheter. Fredrika Bremer använder däremot påfallande ofta *deras* i stället för *sin* på det sätt, som var typiskt för vissa förnämre kretsar på 1700-talet, t. ex.: »Jag sof ej ännu, då Emilia och Julia sakta smögo sig in i *deras* rum, som låg bredvid mitt» Fam. H. 112; »Endast Magistern och paltarne voro vid *deras* vanliga lynnen» 154.

12. Reciproka pronomen. Enligt Moberg 1825, s. 121 skall *hvarannan* (eller som det stundom heter i »vårdslös skrifart» och dagligt tal: *hvarann*) användas, när det är fråga om två, *hvarandra*, när det är fråga om flera (»begge älskade *hvarannan*» — »Menniskorna borde bistå *hvarandra*»). Boivie 1834, s. 168 har samma avgränsning men menar, att *hvarannan* egentligen är ett slags räkneord och därför oriktigt, medan Sv. Ak. 1836, s. 187 påpekar, att *hvarandra* vanligen betraktas som pluralis till *hvarannan* men att det dock är singularis och att båda formerna är lika riktiga. Almqvist jämför utan närmare kommentarer *hvarandra* (gen. *hvarandras*) och *hvarann* men använder i de undersökta arbetena alldeles övervägande den kortare formen: »det menniskorna hålla af *hvarann* på vackert sätt» Dga 109. När genitiv någon gång användes, har den formen *hvarsannars*: »Men folk har hittat på mycket dumt tyg till *hvarsannars* elände» ib. När han någon gång använder *hvarandra*, är det för att tillgodose kravet på omväxling, dvs. *hvarann* förekommer alldeles i närheten, t. ex.: »De, som med olidlighet nöta sig emot *hvarandra* stundligen, de glömma *hvarann* snarast» Dga 143.

Cederborgh använder företrädesvis *hvarandra*, medan Fredrika Bremer vanligen har *hvarann*, i högtidligare sammanhang (såsom Fam. H. 173) *hvarannan*.

13. Indefinita pronomen. Almqvist upptager liksom Boivie här endast *man* (Sw. språkl. 46). Vida utförligare är framställningarna hos Moberg 1825 och framför allt Sv. Ak. 1836, där *en* = *man* exemplifieras. Almqvist använder emellertid själv mycket flitigt *en* i Dga, särskilt vid återgivande av Saras talspråk: »*en* kan icke stå ut med allt» 114 osv.

14. Relativa pronomen. En liknande brist vidlåder Almqvists framställning av de relativa pronomina, i det han endast medtager *hvilken* och *som* och, i motsats till Moberg och Sv. Ak., utelämnar *den*. I våra dagar — efter Rydqvists och Tegnér's och åtskilliga andra auktoritetens ingripande — har ju det relativa *den* endast obetydligt utrymme i svenskan. Den relativa användningen har, som Emil Olson visat, delvis med orätt uppfattats som osvensk och därför alltmera trängts tillbaka. Almqvists utelämnande av det relativa *den* innebär emellertid intet ställningstagande mot detta — tvärtom an-

vänder han i sitt författarskap titt och ofta detta *den* (företärande dativ eller ackusativ), t. ex.: »en cigarr, *den* han ock påtände» Dga 23; »alla i Lidköping, *dem* jag kan hafva att bistå» 151; »däremot var hon ypperligt rask att i hufvudet lägga ihop tal och draga ifrån, *det* hon i många Herrans år öfvat sig uti på Hötorget» Grimst. 245. Företeelsen är ju överhuvud mycket vanlig i tidens prosa, vilket också framgår av mitt jämförelsematerial från andra håll.

Stundom låter Almqvist *som* syfta på en hel sats (= ty. was), t. ex.: »så må de åtminstone vara så kloka och sluta upp dermed innan deras kärlek förgår, *som* lätt kan hända» Dga 142; »Men officer är jag heller icke, *som* enligt ditt språkbruk vill säga, att jag är hvarken dagdrifvare eller pratmakare» 110.

15. Verb. Andra personens pluralis på *-en* lever vid denna tid kvar med fullt liv såväl i språklärorna som i litteraturen, t. ex.: »Karlar! Karlar! ni darren af förtjusning, då ni sen blotta skymten af en vacker qvinna; ni skullen darra af fasa, om ni hadn ögon nog skarpa att upptäcka en skymt af drakvingen, som rufvar på botten af hennes hjerta» Blanche, SW 39. Tiraden förekommer i en dialog mellan en kvinna och en man.

Även under de senaste hundra åren har en del förskjutningar skett hos oss beträffande verbens konjugering. *Lyfta* och *fästa* böjdes t. ex. på Almqvists tid vida oftare än nu efter första svaga konjugationen i pret. och perf. part.: »Han *fästades* underbart af denna tafla» Dga 124 (1 uppl.: *fästes*); »Så ofta jag mötte någon Professor på gatan, *lyftade* jag af mig hatten långt förut» Cederborgh, OT 2: 19. Sv. Ak. 1836, s. 167 uppger, att dessa verb går efter såväl 1. som 2. konj. (utom i presens). Utmärkande inte bara för Almqvist är preteritiformer som *minste*, *påminste* samt *spelte*, *länste* o. d. Sådana kortare former kan enligt Sv. Ak. 1836 brukas såväl i umgängestal i »det vårdade skriftspråket», ja i vissa fall (*betalte*, *förtjente*) anges de som de vanligaste formerna, medan andra, såsom *svarte*, *frågte*, *lette*, *nekte* säges vara vanliga i »hvardagstalet» men undvikas i vårdad stil.

I fråga om de starka verben kan antecknas, att Almqvist i Sw. spr. liksom Sv. Ak. 1836 uppger *bjöd*, *ljög*, *sjöd*, *sjöng*, *sjönk* som normalformer och sätter inom parentes *böd*, *lög* osv. Ännu Fredrika Bremer står här på den ålderdomligare ståndpunkten: »Hon *sönk* ned på en stol» Fam. H. 167; »Cornett Carl . . *tillböd* sig att . . » 168;

»Jag dansade med Magistern, som *budit* upp mig» 175 osv. Även den åtskilligt äldre Cederborgh använder dylika former.

Ryka brukar böjas svagt hos Almqvist: »... der toddy som bäst stod och *rykte*» Dga 71; (Han högg) »så att riset *rykte* omkring hufvud och armar» Grimst. 249. Å andra sidan finner man starkt tema i sådana fall som: »Då Katarina först *slöt* att gå öfver till henne, yttrade gumman ...» Grimst. 270; »Snart fann han sig framme vid Vassmolösa, och *böt* om häst» Kap. 6. I Sw. spr. 88 räknas en lång rad verb upp, som enligt Almqvist befinner sig på övergång från stark till svag böjning. Där finner man inte bara fall som *dräpa*, *gräva*, *läsa*, *lita*, *löpa*, *sinna*, *skälva*, *spilla*, *stjälpa*, vilkas svaga former ju är oss synnerligen välbekanta, utan också en rad fall, där vi än i dag i huvudsak håller fast vid den starka böjningen: *drypa*, *-te*, *frysa*, *-te*, *gala*, *-de* (*galde* OT 1: 41), *klyfva*, *-de*, *nypa*, *-te*, *skina*, *-te*, *slinta*, *-ade*, *smyga*, *-de* m. fl.

Givetvis uppehåller Almqvist skillnaden mellan supinum och preteritiparticip av starka verb — den av Abraham Sahlstedt formulerade regeln om fördelningen av *-et* och *-it* hade nu hunnit att tränga igenom trots de betänkligheter, som uttalats av Leopold (i Afh. s. 195 f.). Cederborgh däremot är påfallande ålderdomlig på denna punkt: »ett öfverenskommit ställe» OT 1: 12; »höll slutit bord» 1: 13; med knutit hår» 1: 46; »helt och hållit» 1: 49 osv.

B. Anteckningar rörande syntax, ordbildning och ordval.

17. Främmande ord intar på det hela taget en föga framträdande plats i de här ifrågavarande delarna av Almqvists författarskap, och avvikelserna från våra dagars språkbruk utgöres vanligen av fall som är fullt gängse i tidens språk. De flesta främmande orden är av utpräglad vardaglig beskaffenhet (*prom(p)t*, *galant*, *rôle*, *hôtel* o. d.) — det mest iögonenfallande är att franska lånord alltjämt ofta stavas på franskt sätt (*ordres*, *chair*, *mine* o. d.). Stavningen *levkoja* (Dga 112 och oftare) är ett utslag av strävan att skriva språkrätt — den folketymologiska stavningen med *ö* hade redan på 1700-talet fått starkt fotfäste.

Att Almqvist principiellt föredrog svenska ord framför främmande framgår bl. a. av hans yttrande i Sw. språkl. 115, att ett uttryck som »han är en trägen *sittare*» borde vara lika bra som »han

är en *sedentaire* varelse». Han kunde emellertid också, om anden föll på honom, använda främmande ord i rätt betydande omfattning. Förstaklasspassagerarna på Yngve Frey kallas i kap. 3 av Dga ständigt av den demokratiska och föraktfulle författaren för *trog-lodyter* (grottmänniskor), och det talas en hel del om *trog-lodytism* och *trog-lodytiskt* väsende — salongen blir *trog-lodytismens adyt* (allraheligaste), liksom maskinrummet s. 38 kallas för *ergastulum* (slavfängelse). I Kap. s. 33 kallas skärgårdsborna för »*ichthyophager* — för hvilka fisk är representanten af allt lifvets goda». Detta ordval är emellertid ingalunda något typiskt för Almqvist utan var, som det framgår av O. Östergrens 'Stilistiska studier i Törneros språk' (s. 121 ff.), högst modernt i vissa litterära kretsar.

Det är annars naturligt, att själva ämnesvalet i dessa folklivsskildringar i och för sig lade band på en eventuell önskan att använda främmande ord. Grimst. och Lad. är ju avsedda att vara inte bara folk-livsskildringar utan också folkskrifter, som skulle läsas av allmogen och lämna inte bara förströelse utan också lärdomar av olika slag. Under sådana omständigheter undvikes givetvis »trog-lodytord». Kap., Skälln. och Mål. representerar emellertid ett mera renodlat literärt slag av skildringar, och där tillåter sig författaren, när det passar honom, att använda främmande ord i stor utsträckning — även om helhetsintrycket, som nämnts, blir att han inte alls brukar dem i påfallande hög grad. Det är i själva verket ganska uppseende-väckande, när han på ett kort stycke i Mål. (168) hinner att bruka en rad ord, som för oss något bryter stilen. Den unge förrymde herremannens liv som en dräng bland andra drängar skildras i det hela flärdfritt, men så med ens talas det om hans »antagande af *anonymitet*», »en sådan *metamorfos*», »lynnen af en viss *vagabondism*», »ett slags *entusiasm*», »det *pittoreska* i dränglifvet», »hans *pseudonym* namn». Redan dessa exempel visar, att det här inte är frågan om en folkskrift, och detta intryck förstärkes, när den till dräng förklädde någon sida längre fram (170) talar om en drömsyn som »en *allegori* om en till mitt arma, olyckliga hjärta återvändande oskuld» eller när det i samma veva upplyses, att det var en vitkalkad vägg som »utgjorde den *materiella* grunden, »*substratet*» för den *fantom*, som . . visade sig för hans ögon». Något längre fram talas det om »*undulationerna*» i ett stort mjölkfat och om »en gammal eländig sockenartists *jargon*» (178).

Framför allt hos de egentliga nyromantikerna spelar tyska citatord en rätt betydande roll, t. ex. Törneros: »ville *mit Gewalt* föra mig med sig till Örbyhus» (Östergren a. a. 21). Sådana »osmälta» tyska ord finner man också någon gång hos Almqvist, även om de ingalunda kan sägas vara karakteristiska för honom, t. ex.: »sergeanten . . teg *durchaus*» Dga 104; »att skjuta den åt sidorna flyende upproriska blyhvitten *immerfort* in i oljan» Mål. 173. Mera tidstypisk än typisk för Almqvist är också en tvåspråkssammansättning (typ: *fetherrings*) som *lieblingsrätt* Dga 124: 8 (jfr Östergren a. a. 146).

18. Till substantiven. Det är klart, att man hos en författare med så rikt ingenium som Almqvist ofta möter ord, som är hans egna bildningar eller av honom själv företagna modifikationer. Bland hit hörande sammansättningar i Dga kan nämnas *ångkapten* 13, som är ett gott exempel på en av Erik Wellander (Riktig svenska 593 ff.) livligt rekommenderad ordbildningstyp: *rullchef* vore i alla avseenden bättre än *rullföringsområdesbefälhavare*. Med Almqvists *ångkapten* (i stället för *ångbåtskapten*; jfr den officiella beteckningen *ångfartygsbefälhavare*) kan man för övrigt jämföra yngre bildningar som *brandkapten* (för *brandkårskapten*; förleden *brandkår* är i sin tur sekundär i förhållande till *brandvaktsskår*) och *frälsningskapten*. En god bildning är också *ångsegling* Dga 59 för färd med ångbåt, medan *däckpassabel* 16 (om däckspassagerare), *däckmänniska* 61, *däckman* 60 på ett annat sätt bär tillfällighetens prägel.

Ett par substantivtyper är ganska typiska för Almqvist. I mindre utsträckning gäller detta bildningar med avledningsändelsen *-are*, vilka Almqvist annars livligt rekommenderar i sin korta och mycket ofullständiga redogörelse för svensk ordbildning (Sw. språkl. 108 ff). Det heter bl. a. s. 115: »*Liggare* brukas redan om vinfat; men om man, till en början i friare stil, dermed ville utmärka en lat person, och säga »han skäms icke, att vara en liggare hela dagen», så skulle ingen misstaga sig om meningen». Emellertid finner man endast få bildningar hos Almqvist, som kan tjäna som illustrationer till denna uppfattning, t. ex. »handtlangare eller *biträdare*» Mål. 182. Däremot gör han ett för oss påfallande flitigt bruk av feminina motsvarigheter till *-are*, såsom *-arinna* och framför allt *-erska*, t. ex.: »en ung *passagererska*» Dga 14, *kaffebärerskorna* 61, *fotgängerskan* 156, »en

rikting svensk *huggerska*» A. May (enligt Tegnér, Genus i sv. 122), »en så täck *handelsmaninna*» Dga 54, »de trettio eller fyrtio sångarna och *sångarinnorna*» Kap. 20. Jämför härmed, att Almqvist efter att i Sw. språkl. 115 ha uttalat, att *-are* kan användas inte bara om maskuliner utan också om människor i allmänhet tillfogar: »Man kan till en ung flicka säga »du är en *drömmare*», ehuru *drömmerska* går an, och verkligen vore bättre». Se även Sv. Ak. 1836, s. 201. Almqvist är emellertid inte ensam om ett sådant vidsträcktare bruk av feminina nomina agentis, utan man spårar en liknande inställning hos flera av hans samtida. Ex.: »en gammal herre fann i henne . . en aldrig tröttad *åhörarinna* af berättelsen om hans fyrationio krämpor» Bremer, Fam. H. 97; »Så tänkte Sveriges största *filosofinna*» Blanche SW 8; »Antingen måste den der Författarinnan vara en *klåperska*, en *charlatane*, en ram *ignorante* i kokkonsten eller också ett mirakel» Palmblad 7.

Betydligt mera utmärkande för Almqvist är ett flitigt bruk av nomina actionis på *-ning*. I Sw. språkl. 116 talas något litet om ändelserna *-ing*, *-ning*, *-ande* och *-else*, som enligt författaren användes tämligen regellöst. »Genom att Lättas får man icke lättelse, eller lättande; men väl *lättning* och framför allt *lättnad*. Sådana åtskillnader bero ej af ett bestämdt rätt eller orätt i någotdera fallet, utan af tidens gehör. Derföre kan smaken häruti byta om, och många utbildningar, som nu torde misshaga, t. ex. grinelse (grimace), bygelse (hus), kunna framdeles, om snillet adlar dem genom en skicklig vändning, hållas för goda». I de här granskade skrifterna finner man verbalsubstantiv på *-ning* i stort antal, t. ex.: »likväl tycktes hennes allraförsta *omnämningar* luta ditåt» Dga 80; » . . borttages mycken tid med *komningen* i land» 69; »Efter en liten *omskådning* på närmaste gata» 73; »en liten krog för sjöfarandes *uppfriskning*» Mål 135; *omskapning* 168; *giftblandningen* 187 (abstrakt); »Jag tyckte mig redan hafva den stora *afvältnings* katastrof för mina ögon — och hon befann sig just på den sidan om lasset, der *stjelpningen* borde ske» Skälln. 65. I jämförelsematerialet från andra författare finner man sådana fall mycket sällan (*knäböjningen* Bremer, Fam. H. 173). Efter allt att döma är företeelsen en germanism (jfr *de sjöfarandes uppfriskning* — *die erfrischung der seefahrer* o. s. v.).

En annan för Almqvist typisk detalj är hans förkärlek för subst. *slag*. I Dga ändrar han i ett par fall *sort* till *slag*, och för övrigt fin-

ner man synnerligen ofta fall som: »Om ibland salongspassagerarne befunnits någon mansperson *af yngre och ogift slag*» Dga 15; (Saras leende) »var ett mellanting *af oförklarligt slag*» 47; »en stundom framskymtande liten tungspets *af högrödt fint slag*» 46; »deras ansigten, hvori ett visst uttryck, ett ögonkast hos alla barnen *af lika slag*, visade det de voro syskon» Kap. 11; »lösa granqvistar *af smidigt, ljusgrönt, ungt och präktigt slag*» Grimst. 242; »Härsby-korna voro sköna, stora och *af skånskt slag*» Lad. 316. Mången gång hade man kunnat uttrycka detsamma enklare genom att sätta de attribut, som är knutna till *slag*, direkt framför förbindelsens huvudord: *en yngre ogift mansperson, ett oförklarligt mellanting, ett lika(dant) ögonkast hos alla barnen, en högröd, fin tungspets* osv. Är man snarast böjd att betrakta det flitiga bruket av verbalsubstantiv på *-ning* som en germanism, frestas man att i denna konstruktion med *slag* se ett inflytande från franskan (*il reçoit chez lui des gens de toute espèce; cette loi est établie pour donner à la république des enfants d'une bonne espèce*). Det kan erinras om att Almqvist 1838 gav ut en 'Praktisk lärobok i Franska Språket'.

Även i andra fall använder Almqvist prep. *av* på ett iögonenfalande sätt: »man behöfde en enkom kännedom *af* hans biljett» Dga 62; »Han var ung och *af* friska behof, sådana som Gud skapat» ib; »den täckaste strand *af* en utskjutande udde» Kap. 10 osv.

I fråga om substantivets syntax märkes, att ännu Almqvist konsekvent brukar oböjt substantiv i förbindelse med *för* . . *skull*: *för sitt nöje skull* Dga 33; *för de många resande skull* 77; *för hans speleri skull* Mål. 205. Som O. Östergren visat (Arkiv f. nord. filol. 18) har denna typ utan genitivmärke sina rötter långt nere i fornsvenskan. I Dalins ordbok (1853) förklaras, att välljudet stundom fordrar, att *s* här utelämnas: *för hans egen fördel skull*, men det tillägges, att bruket dock vacklar härvidlag. Att *s* under de senaste hundra åren i så stor utsträckning har kommit tillbaka (dock *för ro skull, för skam skull*) torde bero på att den historiska språkforskningen uppriskat medvetandet om att här ju från början har förelegat genitiv; för Rydqvist och hans skola måste den *s-lösa* formen ha varit en styggelse.

19. Till adjektiven. I fråga om adjektivbildningen kan uppmärksamheten fästas på en del adjektiv av typen *långlockig*: »(Barnen) kommo barhufvade och långlockiga» Dga 120; *långhakiga* Kap. 16, ävensom *snipnäsiga*, *testhåriga*, *krokryggiga* ib. Andra mera anmärkningsvärda adjektiv i Kap. är *svårfarig*: »den slingrande svårfariga stigen» 10 och det intensiva *gammalgammal*: »Han hade väl icke framför sig den så kallade gamla psalmboken, men det var den gammalgamla, en samtida med Jesper Svedberg» 19. Obs. också »Venerns *aftonklara*, vattrade duk» Dga 119.

I Dga finner man några hithörande s. k. dvandvabildningar (typ: *blågul*, dvs. 'blå och gul', *dövtum* 'döv och tum'; Jfr G. Cederschiöld i Festskr. t. Feilberg 348): »den *brunskrynkliga* skjutsbondgubben» 115; »Gubben talade oupphörligt ett *dofgroft* och muttrande språk till sina hästar» 100:19. Jag fattar sålunda *brunskrynklig* såsom 'brun och skrynklig' osv.; jfr det av O. Högberg använda *brunrynlig*.

Adjektivformen *ensammen* (fsv. *ensamin*), som enligt SAOB numera endast brukas i starkt bygdemålsfärgat språk, var ännu på Almqvists tid vanlig; 'Den *ensamna*' heter en av Fredrika Bremers noveller. Formen tilhörde tydligen också Almqvists språk, t. ex. *ensamna* Dga 127; *ensamne* Lad. 197. I 3 uppl. av Dga (1850) har han emellertid stundom avlägsnat *n*-formen: 1839 års uplaga har *ensamne* 72, 1850 har *ensamme*. Grammatikerna hade också börjat utpeka *ensammen* som en mindre god form, t. ex. Moberg 1825, s. 172, och formens utrotande i vårdat skriftspråk har ju lyckats ganska bra.

En iögonenfallande sida av Almqvists adjektivbruk utgöres av de ingalunda sällsynta fall, där ett adverb användes som adjektiv, t. ex.: »Man behöfde en *enkom* kännedom af hans biljett för att . . » Dga 62; (Han) »måtte hafva varit en *särdeles* vän af den luft, som blåste vid förstäfven» ib.; »en liten *afsides* kammare» Grimst. 272; »under *framdeles* år» 266; »en *lagom* kimrök» Mål. 174; »goda, *lagoma* penslar» 176. Märk också: »hon såg också så *väl* och snygg ut att . . » Dga. Denna adjektivering av adverb kan spåras redan i fornsvenskan (jfr K. G. Ljunggren, Adjektivering av substantiv, s. 20 ff. och där anförd litteratur), men den har länge betraktats med avgjord motvilja av språkvårdarna. I Sv. Ak. 1836, s. 120 förklaras dock, att vid sådana adjektiv, som saknar positivform, kan någon gång det mot-

svarande adverbet få tjänstgöra som adjektiv: »Det är så gladt, när du stäfven vänder / Från *fjerran* segling till hemmets stränder». I ett presidietal i Vetenskapsakademien 1772 kritiserade C. Rudenschöld typen »en *framdeles* befordran»: »med samma rätt skulle kunna sägas, en *straxt* befordran». Men det var först Rydqvist, som på allvar påtalade »sjelfsvåldet» (Sv. språkets lagar 2: 466, 5: 166), och Nils Linder gick här helt i hans fotspår. Först i början av 1900-talet fördes nya synpunkter fram, framför allt av O. Östergren (Språk o. stil 5: 22), J. E. Hylén (ib. 6: 164) samt av E. Wellander (ib. 15: 24 ff.). Man började finna, att funktionsförskjutningen hade ett visst värde för vårt språk, att de adjektiverade adverbena fyllde en bestämd uppgift, som inte bekvämligen kan fyllas av någon annan bildning. I 'Riktig svenska' 203 har Wellander återgått till en ståndpunkt, som är nära besläktad med Rydqvists och Linders. I detta sammanhang är Almqvists ganska vidsträckta bruk av adverb som adjektiv av intresse. Han står för övrigt inte ensam i detta bruk; framför allt *särdeles* förekommer ofta hos hans samtid som adjektiv, t. ex.: »Vi utmärkte oss äfven, fastän på ett *särdeles* manér» Bremer, Fam. H. 175; »Familjen såg denna förvandling med *särdeles* oro» Palmblad 4.

En författares sätt att stilistiskt utnyttja adjektiven brukar kunna ge anledning till mångahanda iakttagelser, såväl i fråga om de använda adjektivens kvalitet som deras kvantitet. Almqvist visar sig — liksom våra på denna punkt ganska väl undersökta nittiotialister (Selma Lagerlöf, Heidenstam, Hallström) — tillhöra dem som gärna, t. o. m. mycket gärna, begagnar adjektiv. När han skall beskriva en sak, rör han sig i motsats till många andra inte ofta med metaforer eller jämförelser, men han har så många flera adjektiv. Det är sålunda ytterst vanligt med tre, eller flera adjektiv i följd. Några ex. på 1. Attributiva adjektiv: »Den stora silkesduk af *fint, ljusrött, chairt, nära hvitt* sidentyg, med några *smala gröna* ränder här och der, hvilken hon knutit under hakan» Dga 17; »de begge *hvita, knubbiga, genom sina gropar skalkaktiga* händerna» 105; (Kyrkan i Lidköping) »är omgifven af en mycket *lummigare, dunklare, innerligare* kyrkogård» (än kyrkan i Mariestad) 158; »granqvistar af *smidigt, ljusgrönt, ungt och präktigt* slag» Grimst. 242; »Flickan med sitt *allvarsamma, något bleka, högst intressanta* ansikte» Kap. 8. 2. Predika-

tiva adjektiv: »...blef hon till sluts *osnygg, otäck och slarfvig*, så jag gret dervid» Dga 56; »Man må säga hvad man vill om mahogny, eller brunbetsade möbler: de hafva en stolt och elegant uppsyn, äro *mörka och litet hemska* under all sin förnämhet. *Ljusare, mildare, vida hjertligare, innerligare och trefligare* äro då de pärlfärgade bohagstingen» Mål. 3. Appositioner: »Lidköping kom. De började åka på stadens första gata, *bred, stor, bra; men litet ojemnt stenlagd*» Dga 153; »Det var inte någon sådan *förträfflig, välskapad och skön* löpare, som målare i städerna hålla sig, *käggelformig, rund och vacker*, utan en ganska vanlig bullersten» Mål. 172. Det är genomgående fråga om — enligt den klassiska terminologien — epitheta significativa, icke ornantia, om konstant, icke momentant karakteriserande epitet (Jfr Th. Lindstedt i Nysv. studier 2: 31 ff.). Vidare är de valda adjektiven på det hela taget mycket objektiva, de subjektiva inslagen (»*Stackars, goda, oskyldiga flicka*» Dga 149) är få. Det flitiga bruket av adjektiv är alltså en sida hos realisten Almqvist; psykologiskt är den nära besläktad med hans kända noggrannhet och strävan efter exakthet i fråga om en del sakliga detaljer, t. ex. topografiska.

Med avseende på adjektivens betydelse och valet av adjektiv riktas en nutida läsares uppmärksamhet i första rummet på de fall, där man nu skulle bruka adjektiv som *bra, fin, utmärkt, trevlig, vacker*. På denna punkt finner vi hos Almqvist och hans samtid i stor utsträckning ett annat ordval, vilket delvis lämnar goda exempel på hur omfattande betydelseförskjutningar kan inträffa inom en relativt begränsad tidrymd. Så användes *artig* för hundra år sedan i åtskilligt fler betydelser än i dag (se t. ex. Dalins ordbok eller Almqvists egen 'Ordbok öfver svenska språket'): »Här . . . bor den rika färgaren, som tillika håller en *artig* och propre restauration» Dga 30; »ett par *artiga* mustacher» Mål. 223; »i en hel lång och *artig* framtid» Grimst. 253. Ett annat till samma krets hörande tidstypiskt adjektiv är *intagande*, som hos Almqvist brukas något flitigare än i våra dagar och stundom med kanske något försvagad betydelse: »en sanning är, att ett rum genom sådana arbeten (dvs. målning) kan erhålla en alldeles egen och ganska *intagande* ton öfver sig» Mål. 210. Hans bruk av adjektivet *rar* är kanske inte så påfallande för centralsvenskar men värt att uppmärksamma, därför att han tycks ha utnyttjat ordet för att förläna en folklig anstrykning åt en del uttalanden — det

är oftast lagt i munnen på allmogefigurer: »Diamanter fick jag *rara*, så jag är ganska nöjd med resan» Dga 42; (fru Holmelin) »Kom hem till oss, så fort du kan; vi skola språka . . » (Greta:) »Se på, det var *rart*» Lad. 290. Observera, att Saras yttrande, att Lidköping »är en ståtlig, ja en *rar* stad» Dga 43: 23 har upptagits av J. V. Snellman i den tendensiösa motskriften 'Det går an. Fortsättning' (1840), s. 2: »Det ståtliga och rara Lidköping var sig likt».

Till samma betydelsekrets hör *skön*, som Almqvist använder mycket gärna och ofta i mycket vardagligt sammanhang, t. ex.: »34 (rutor) af *skönt* taffelglas» Dga 45; » de hvita granna seglen af en *skön* skuta» Mål. 162; »Därför höll han så rent, snyggt och friskt i sitt *sköna* fähus» Lad. 296. Det för oss mest påfallande av Almqvists hithörande adjektiv är emellertid *täck*. Detta rokokons nyckelord, för att tala med S. Belfrage (Arkiv f. nord. filol. 52), nyttjas ytterst flitigt av honom i ställningar, där vi inte längre använder *täck* (men vilkas motsats vi alltjämt ofta betecknar som *otäck*): (De små husen i Strängnäs har) »långsidor med *täcka* fönster på» Dga 30; »den sjunkande, milda, *täcka* vestersolen» 66; »hennes *täcka* ansigte» 72; »en *täck* sommarafteon» Mål. 136 osv.

Almqvists färgbeteckningar och färgadjektiv hör till de hittills mest uppmärksammade sidorna av hans stil, och Ruben G:son Bergs undersökning 'Sinnesanalogier hos Almqvist' (Språk o. stil 1) utgör alltjämt det psykologiskt mest djuplodande bidraget till kännedomen om denna. I den del av hans författarskap, som vi här sysslar med, spelar färgadjektiven emellertid inte någon påfallande stor roll — bortsett från att själva innehållet i Mål. ju disponerar för nämmandet av en hel del om färg och framför allt om färger. Det saknas dock inte fall, där man tydligt märker Almqvists fina färgsinne; det bästa exemplet är den ovan s. 26 anförda beskrivningen av Saras skära silkesduk. Några andra ex. ur Dga: »de röda, fylliga, nästan skönt formade läpparne, med de jemna, hvitt glimmande tänderna innanföre, och en stundom framskymtande liten tungspets af högrödt fint slag» 46; »ett mörkrödt purpurskimmer hängde ännu kvar på skyn . . Tusentals långa rödblå streck gingo ut ifrån skimret» 7; »dagens friska, nya sol jemte det blåa, det gröna, det hvita, i luft, på trä» 166. I sista kapitlet talas det om de rosiga tapeterna i Saras rum, om hur hennes ögons »emalj» sken blåvit osv., vilket jämte andra färgskild-

ringar i parodiskt syfte tagits upp av J. V. Snellman i inledningen till 'Det går an. Fortsättning': »År förgingo . . Blekare voro Alberts kinder, blekare voro rosorna på de små kamrarnes rosiga tapeter. Bleknat hade Sara Videbecks chaira silkesduk, och en helt svart hade efterträdt den . . Emaljen på hennes tänder var oförändrad, men hvitögats hade antagit en högst liten dragning i perlemor-blått, och kindens rosor lyste igenom den skäraste hvithet. Den gamla verkstaden hade fått nya, ljust gredelina tapeter».

20. Till adverb. Adverb kan man enligt Sw. språkl. 124 bilda av adjektiv genom att ta dem i neutrum eller tillägga *-en* eller *-ligen*⁶ och av verb genom att foga *-s* till presensparticipet. Den första av dessa principer iakttages strikt även i så måtto att en del adverb, som inte går ut från adjektiv, förses med *-t*. Så skriver Almqvist alltid *felt*: »om jag tar *felt*» Dga 48 — denna *t*-form var den vanliga i skrift och förordades av grammatiker och ordböcker fram till mitten av 1800-talet, medan den numera inte erkännes som vårdat skriftspråk. Likaså har han mycket ofta *straxt*: »*Straxt! straxt!* svarade kaptenen» Dga 65 (men *strax* Grimst 257) och *precist*: »klockan *precist* sex på morgonen» 80.

Ett annat uttryck för Almqvists strävan att skriva korrekt svenska är säkerligen formen *till sluts* i stället för *till slut*: »blef hon *till sluts* osnygg, otäck och slarvig» Dga 56 och oftare.

Det framhålls ofta i tidens språkläror, att framför allt adjektiv på *-lig* har eller bör ha adverb på *-ligen* (helst alltså inte på *-ligt*): »ett *manligt* försvar» — »försvara sig *manligen*». Se Moberg 1825, s. 249 f. och jämför Boivie 1834, s. 261, som på denna punkt har en modernare uppfattning, i det att han förklarar, att den »adjektiva» ändelsen *-ligt* också ofta kan brukas hos adverb. Almqvist tycks i teorien ha stått på Mobergs ståndpunkt, eftersom han i andra upplagan av Dga ibland har ersatt *-ligt* med *-ligen* (se Vet.-Soc:s årsbok 1940, s. 92), men i praktiken vacklar han. Man finner ofta *-ligen*, t. ex.: »rent, *fullkomligen* hvitt glas» Dga 112; »ungherren kom *lyckligen* till Steninge» Mål. 127, men *-ligt* är inte heller sällsynt: »en *hiskeligt* lång rök» Dga 64; »att han *bekvämligt* kunde hinna åka den (vägen)» Kap. 6. Hos de övriga undersökta författarna är *-ligen* inte

⁶ Jfr också det skämtsamma bruket av fransk adverbändelse *i*: »Helt oförtänt och *djerfve mang* svarade han» Dga 46.

heller sällsynt; Fredrika Bremer har ofta det äldre *-eligen* (*hiskeligen*), som var det vårdade språkets form på 1700-talet.

Rätt påfallande är den tredje bildningsprincipen: *gåendes, läsand*. Det var länge ytterst vanligt i svenskan, att presensparticipet försågs med *-s*, och dylika former användes på samma sätt som formerna utan *-s*. I de med Almqvist samtida grammatikerna har jag inte sett, att man har försökt att reglera dessa olika formers användningsområden,⁷ men på 1700-talet fanns det en benägenhet att utnämna *s*-formen till adverb (dock inte hos Sahlstedt och Botin). Ljungberg säger i Svenska språkets redighet (1756) s. 169, att »Participium Activum på *des*, brukas antingen såsom et Adverbium eller ock i ställe för en Conjunctio och Verbum Finitum», t. ex. »Ty iagh haffuer thz giordt *owetandes* j otroo» 1 Tim. 1: 13; »han kom *gråtandes*» (»*o*: och gret»); »han kom *åkandes*» (»*o*: i dy han åkte»). Det kan diskuteras, huruvida sådana fall rätteligen skall betecknas som adverbial eller som predikativa bestämningar, men vi torde i regel stanna för det senare alternativet. Det visar sig emellertid, att det är i fall av samma slag som de av Ljungberg anförda som Almqvist använder presensparticip på *-es*: »... kaptenen jemte en machinist kommo uppspringandes» 58; »Blir du der något boendes, Albert» 129; »barnskaran kom utlöpandes» Kap. 33; »Han hade på golfvet utmed sängen en lerkruka ståendes» Mål. 169. Efter allt att döma är det sådana fall Almqvist åsyftar med sin bestämmelse angående presensparticip på *-es*. Däremot har jag inte antecknat något exempel med *-es* från sådana förbindelser, där även vi uppfattar detta particip som ett adverb (»*brännande* het», »*intagande* skön», »*tala släpande*»).

Mycket karakteristiskt för tidens språk, men efter vad det förefaller mig, för Almqvists språk i synnerhet är det utsträckta bruket av demonstrativa, interrogativa och relativa adverb, där vi i stället helst vill ha preposition + pronomen. Detta bruk bidrar i stor utsträckning till att göra Almqvists språk stelt och utgör en av de mera påfallande bristerna i hans sätt att återgiva talspråk. Ex. på demonstrativa adv.: »Sergeanten .. bröt af ett blad geranium och gjorde *dermed* för sin del på samma sätt» Dga 32; »Sergeanten ..

⁷ Sv. Ak. 1836 förklarar s. 142 att ändelsen *-es* »nu endast förekommer i det gamla bibelspråket, och någon gång i rättgångsstil».

kunde *häruppå* icke gifva besked» 33; »Den (»kitten») skall jag tillverka och sälja åt alla embetsmästare; ty de måste köpa *deraf* både i Lidköping, Venersborg och Mariestad» 52; »hennes täcka ansigte var honom *härvid* så nära, att han . . kysste henne» 72; »Har du fullt med diamanter *deri?*» 63; interrogativa adverb: »Till kitt, vet jag. *Hvartill* skulle väl oljan här i lifvet annars vara?» 43; »Men om du skulle taga af dig hatten för dammet, som du säger, *hvertill* tjenade det?» 96; relativa adverb: »en punkt, *hvari* hon och jag sammanträffa» 116; »den älskade kyrkan, *däri* han om en stund skulle uppträda» Kap. 9. Naturligtvis saknas inte typen preposition + pronomen helt: »Och de veta *af den* redan» Dga 52; »Ty jag har tänkt *på detta* . . under dessa dagar» 130, men den är vida sällsyntare än i våra dagars ledigare skriftspråk.

En grupp bland adverbena, som också förtjänar ett ögonblicks uppmärksamhet, är negationerna, som ofta brukas högst olika hos olika författare. Hos Almqvist finner man i sällsynta fall *intet*: »Nej, *intet* ett korn» Mål. 141; »Med er . . har jag *intet* det ringaste att beställa» ib. I fall som »Albert svarade *intet*» Dga 102 är det riktigtast att fatta *intet* som indefinit pronomen; jfr »hon dugde till *intet*» Dga 121. Annars är hans negation alldeles övervägande *icke* — det är hans normalform även vid återgivande av talspråk. Ex.: »*Icke* soldat. *Icke* officer. *Icke* sämre folk, och *icke* riktigt bättre heller» Dga 19; »har du då *icke* kärlek för vackra landskapsstycken» 98. När *ej* någon gång användes, visar sig detta nästan alltid bero på omväxlingsprincipen, dvs. ett *icke* finns i omedelbar närhet: »men *icke* dessmindre är det *ej* prat af mig, då jag säger . . » Dga 111.

Som jämförelse kan nämnas, att Cederborgh i OT har *icke*, *inte*, *intet*, *ej* tämligen om varandra, Livijn växlar mellan *icke*, *ej*, stundom *intet*, medan Fredrika Bremers negation i Fam. H. alldeles avgjort är *ej*. Blanche har i SW likaledes vanligen *ej*, sällan *icke* och *inte*, under det att Palmblad växlar på liknande sätt som Cederborgh. *Inte* har sålunda redan för hundra år sedan en viss utbredning i vårt ledigare skriftspråk, dock saknas formen hos Almqvist.

21. Till verben. I fråga om verbens bildning lägger man i första hand märke till den oskiljbara (fasta) sammansättningens stora frekvens — på varenda sida finner man något fall, där vi nu-

mera utanför den allra stelaste kanslistilen skulle ha lös förbindelse. Vi står här alltså inför ytterligare ett av de drag i Almqvists stil, som gör ett mindre fördelaktigt intryck på en nutida läsare och som inte heller hade varit nödvändigt att nyttja i så stor utsträckning på hans tid. Några ex.: »en äldre släkting . . som af sin kaffekopp hindrades att i tid *nedhinna* till ångbåten» Dga 17; »Härvid *utsträckte* Sara sin ena lilla fot och *nedsatte* den helt bestämdt» 49; »vid Bodarne, der en natt *öfverhvilades*» 117; »Ja, jag skall icke se dig, icke *påhelsa* dig alltför ofta, Sara» 145; »då de *omfarit* udden» Kap. 10; »Fingrarne *afgnedos*» Mål. 180. Detta utsträckta bruk av fast förbindelse är visserligen ingalunda utmärkande enbart för Almqvist, men jag har det intrycket, att han använder denna förbindelsetyp övanligt ofta i jämförelse med många andra. Ännu Viktor Rydberg använder emellertid mycket flitigt sådana verb (»Hermione *uppslog* sin blick»), vilket kraftigt bidrager till att förläna hans verk intrycket av tyngd och stelhet (jfr H. Gullberg, Berättarkonst och stil i Per Hallströms prosa 154).

Beträffande valet av enskilda verb må endast antecknas, att Almqvist mycket ofta i överensstämmelse med bl. a. Stockholmsspråket använder pret. *vart* i stället för *blev*.

Kongruensregeln iakttages mycket strängt av Almqvist i så måtto, att han alltid använder pluralform efter ett pluralt subjekt — även när det gäller att återgiva talspråk: »vi *hafva* alltid tagit kritan ifrån Göteborg» Dga 41. Ett undantag utgör Britas språk i Skälln., och som rent tillfälligt får man betrakta ett enstaka fall i Sw. språkl. 4 (not): »Ganska många *nyttjar* ännu formerna färgor och gränsor». I betraktande av Almqvists bekanta, mycket klara uttalande ib. 240, att typen *vi*, *de* skall snart torde bli rättmätig i svenskt skriftspråk, är det egentligen förvånande, att han själv annars inte försöker använda den i den ur åtskilliga synpunkter »folkliga» litteratur, som det här är fråga om.

Följande fall belyser ytterligare Almqvists ställning till kongruensregeln i praktiken: »folk, som köpt biljetter till salong ock akterdäck, *fråga* ej särdeles efter . . » Dga 14; »det dagliga trassel, *folk* annars mycket *bruka* med hvarann» 142; »emedan *folk*, som *älska* hvarann, mycket snarare *reta*, *förarga* och slutligen *förderfva* hvarann» ib.; »Gud låte *herrska*pet bli *nöjda*!» 77; »ty vid denna tid *stöta* mycket

resande ihop» 68. Almqvist har sålunda ofta predikatsverbet i pluralis efter kollektivt subjekt, men andra fall visar, att han har vacklat på denna punkt: »Ordentligt *folk*, som *reser* anständigt och *betalar*, frågar man aldrig efter pass» Dga 93 (1 uppl.: *resa* . . *betala*); jfr också: »jag hoppas *herrska*pet skall bli *nöjt* med hästarna» ib. (1 uppl.: *nöjda*). Med exemplet från s. 68 kan man jämföra: »här *har* kommit *mycket resande*» 75.

Almqvist har själv inte utvecklat sin syn på dessa frågor; i Sw. språkl. 149, 153 säger han bara, att predikatsverbet rättar sig till numerus efter subjektet och att såväl attributiva som predikativa adjektiv rättar sig efter sina huvudord. Som vi ser, syndar han mot den sistnämnda regeln. Boivie hade (i 'Försök till en svensk syntax') något annan syn på sakens teoretiska sida; han säger s. 66, att kollektiver visserligen är singulära men att de i efterföljande satser kan betraktas som plurala. I överensstämmelse med denna uppfattning talar Almqvist t. ex. i Lad. kap. 10 (s. 329) i en mening om *arrendatorsfolket* och fortsätter: »Men detta läto *de* icke bekomma sig». Så även Sv. Ak. 1836, s. 252: »Ett *lyckligt par* bodde i den fredliga hyddan; *de voro* ännu i lifvets glada ålder». För predikatsverbets vidkommande blir dessa problem allt mindre aktuella genom singularformens allt kraftigare framträngande. I fråga om de predikativa bestämningarna har våra skolgrammatiker länge — med undantag för det s. k. partitivattributets vidkommande — uppehållit kravet på kongruens, trots att i det levande språket betydelsen här ytterst ofta segrat över formen: man säger och skriver hellre *folk är så anspråksfulla* än *folk är så anspråksfullt*. Se för övrigt J. E. Hylén i Språk o. stil 88: 55 ff. och E. Wellander, Riktig svenska 388.

Konjunktivens bruk är föremål för ganska korta och ofullständiga uppgifter i den samtida grammatiska litteraturen; utförligast är Moberg 1825, s. 270. Almqvist använder konjunktiv ganska flitigt i olika ställningar, t. ex. i finalsats (eller konsekutivsats): »Likväl få vi akta, att det icke *må gå* sönder för oss» Dga 130, i indirekt frågesats: (de) »öfverlägga, hvad de *må våga* förtära om bord» 15; optativ att-sats: »Jag önskar icke att du eller jag *må hafva* det så» 134; »Det gagneligaste och bästa för oss är blott, att kärleken *må räcka*» ib. Ofta brukar han också egentlig (icke omskrivande) konjunktiv, vanligen med potentiell innebörd i konditional

huvud- eller bisats: »*Komme* du i nöd, Albert, skulle icke jag skänka dig af mina medel, så länge jag hade, och jag fann att du ej *vore* en förskingrare» 141 (i sista satsen ett slags indirekt anföring). »På det sättet *vore* ju allrabäst, att vi icke allenast *läte* bli att bo ihop, utan äfven icke *såge* hvarann alltför ofta» 142; »Jag *vilde* i det fallet, att du *fore* i qväll så gerna, eller i morgon, och icke *komme* med till Lidköping» 138. Som exemplen visar, är det mycket vanligt med konjunktiv vid återgivande i direkt anföring, men naturligtvis finner man också talrika exempel på konjunktiv i indirekt anföring: (han) »påminde sig, att han icke nu *finge* öfverlemna sig åt de kära älskärda funderingarna» Mål. 227; »Johan visste, att all skogsjord *vore* icke mager» Grimst. 257. Även i mitt jämförelsematerial möter man konjunktiv betydligt oftare än vad som är fallet i våra dagar.

22. Verbets plats i satsen. Av de upplysningar, som 1800-talsgrammatikerna lämnar om ordföljden framgår, att ordföljdsförhållandena för hundra år sedan var reglerade efter i stort sett fullständigt samma linjer som nu. Det finita verbets andraplatsställning är alltså det normala i såväl huvud- som bisatser, rak och omvänd ordföljd tillämpas efter samma normer som i dag osv. Dock finner man hos Moberg 1825, s. 312 följande uttalande: »Ett Verb kan stundom, till fördel för välljudet och periodens afrundning, genom transposition flyttas till slutet af perioden, t. e. *En eröfrare har ofta svårare att bibehålla en Kröna, än att den förvärfva. Stora hjeltar förlora ofta under fredens lugn den glans, de genom segrar förvärfvat. — Torstenson dör, och Sverige tror sig hafva allt förlorat.* Men denna transposition får ej för ofta användas, och dess rätta bruk kan endast genom läsning af goda Författares arbeten inhemtas». Sv. Ak. 1836 har upptagit denna paragraf, lämnar endast andra exempel på lika osvenska retoriska praktblommor. Almqvist yttrar sig också något i frågan (Sw. språkl. 164 f.): »Mången gång förändras ordens direkta ordning, och blir indirekt eller omvänd på flerfaldigt sätt, efter föreställningarnes och känslornas olika rörelser hos den, som uttrycker sig . . . Stundom låter man sattsens verbum icke allenast stå efter dess subjekt, utan äfven *efter hufvudbestämningar*, t. ex. »jag honom älskar» — »jag af Gud vill räddas» — »han helig är». Denna slags omvändning brukas ofta i bunden stil (vers), och äfven annars i högtidligt språk. Men nyttjas den

onödigtvis och i långa meningar, så får Svenskan derigenom en *tysk* eller *latinsk* vändning, som gör henne mindre ren, efter hvad hon i sin natur bör vara» (kurs. av A).

Detta tydliga framhållande av att man inte — i onödan — skall flytta verbet mot satsens slut, står i ganska stark strid mot Almqvists eget språkbruk. Visserligen har givetvis även han i regel verbet på andra plats i bisatser, men undantagen är långt ifrån sällsynta. De är av olika slag, men i åtskilliga fall är de otvivelaktigt sådana som han i det anförda yttrandet betecknar som onödiga. Ex.: »De följde honom ned till ångbåten med en bår, som de i granskapet *togo*» Dga 74; »de hade dock lemnat Stockholm thorsdagen, såsom i början vid handen *gafs*» 116; »är icke då det allra angelägnaste, att vi dermed *fortfara*» 135; »att de icke mer alls kunna fatta hvad vackert och rent i världen *är*» 137; »den fullkomliga frihet, hvaråt han oakadt allt af henne *lemnades*» 139; »men innan jag det *gjorde*, gick jag omkring och . . » Mål. 187; »Nå, jag undrar, om han det rätt *förstår*» Grimst. 280; »Ja, till att mjölka, så länge de det *göra*, äro magra kor yppare» Lad. 309; »Om jag det rätt *vet*» 290; »emedan hon älskade sådant *göra*, som dertill hörde» 291; »Ja, ända emot Tegelviken få de (dvs. korna) gå, så fort icke läger *är* och tälten uppslagna» 293. Fallen i folklivsberättelserna förekommer vanligen vid återgivande av talspråk och har i flera fall en tydlig folkslig ton. Det är därför sannolikt, att det i sådana fall är fråga om återgivande av dialektala ordföljdsvanor. Detta blir ändå sannolikare i betraktande av vissa andra men delvis mycket närstående typer, som utan tvekan är genuint folksliga, där det finita verbets ställning sist i satsen sammanfaller med dess normala ställning på andra plats, t. ex.: »alldeles som rätt och billigt *var*» Dga 74; » . . och så länge möjligt *är*, tänker jag skaffa mig medel» 91; »sådant, som föga *uträttar*» 132; »icke hindrade den (dvs. bönen) att så *går*?» 137; aldrig vill jag taga af det ditt *är*» 130; Jfr nusv. *som sagt är* eller *var, allt vad göras kan* o. d. Det är tydligt, att sådana fall har övertagits från genuint talspråk.

Detsamma gäller i ännu högre grad om en annan typ med något oregelbunden ordställning. Med tiden har ju i svenskan utbildats en vana att ställa vissa adverb, framför allt negationer, framför bisatsens finita verb, varigenom detta förskjutes från andraplatsställningen. Använder man den negerande förbindelsen *inte någon* i bi-

sats, får man sålunda ordföljdstypen *jag sade, att jag inte hade några pengar*. Utbyter man *inte någon* mot synonymen *ingen*, har man nog oftast typen *jag sade, att jag hade inga pengar*, men i vissa delar av vårt land brukar man sätta *ingen* och dess eventuella huvudord på samma plats som *inte*: *jag sade, att jag inga pengar hade*. Denna sistnämnda typ är mycket vanlig hos Almqvist: »om jag *inga* pengar *hade*, så fick jag hålla till godo och taga emot» Dga 91; »en . . som *inga* barn *haft*» 121; »om han *inga* *falska* *sedlar* *gjort*» Mål. 150; »så mörkt att han *ingen* *människa* *såg*» 274; »Fast jag just *intet* *bistånd* *behöfver*» Lad. 299. Stundom har ytterligare en led skjutits in framför verbet: »då nybygget *ännu* *ingenting* *afkastade*» Grimst. 270; »efter Kvastmor *ingen* *son* *vidare* *hade*» 271.

Karakteristiskt är också bruket av *ingen* (och icke *inte någon*) vid sammansatt tempus och konstruktion med hjälpverb, vilket leder till att den infinita formen skjutes närmare satsens slut: »Sara . . har *ingenting* *ätit* på morgonen» Dga 18; »han kunde *intet* *märke rista*» 85; »Och för att jag förlösade min fars egendom, kunde Cathrine *ingen* *vårdad* *uppföstran* *få*» Mål. 148; » . . och skulle något i dag nedstörtat, så hade Elias vidare *ingen* *målare* *blifvit*» 199.⁸

I mitt övriga material är sådan placering av *ingen* mycket sällsynt — jag har endast observerat ett fall hos Palmblad: »att han ännu . . *ingenting* *trycker* utan mitt bifall» 2. Det förefaller sålunda, som om dessa ordföljdsvanor skulle vara ett par av de mera iögonenfallande detaljerna inom den här ifrågakommande delen av Almqvists författarskap.

Att tendensen hos Almqvist att skjuta verbet mot satsens slut har ganska starka rötter inte bara i vissa folkliga vändningar utan också i hans eget individuella språk visas inte bara av de först anförda mera invecklade fallen med det finita verbet i slutställning i bisats utan också av att bestämmningar inte så sällan ställas framför en infinit form, där vi avgjort skulle föredraga att ställa dem efter. Ex.: »Sergeanten, som aldrig varit hemmastadd i snickarverkstäder, kunde *häruppå* *icke* *gifva* *besked*» Dga 33; »Saras kläder lågo ordentligt *på* *en* *stol* *aflagda* *och* *hopvikta*» 81; »Blir du *der* *något* *boendes*, Albert, så skall du . . » 129. Jfr: » . . vill jag *af* *henne* *äfven* *göra* *en* *teckning*» Bremer, Fam. H. 92; »vi äro redan *af* *regnet* *genomvåta*»

⁸ I fråga om bruket av *ingen* jfr också: »och drängen for bort till Aspvik ren i middags; alltså är *ingen* *käft* hemma i huset» Mål. 139.

Blanche, SW 84, ävensom sista meningen i det s. 34 återgivna citatet från Moberg.

I fråga om det finita verbets plats i huvudsats märkes, att Almqvist inte är alldeles främmande för omvänd ordföljd efter *och* och *utan*, alltså den framför allt från kansli- och affärsspråk bekanta osvenska och fula konstruktion, som länge har ivrigt bekämpats av våra språkvårdare (jfr dock Hj. Lindroth i 'Sv. studier tillägnade G. Cederschöld', s. 110 ff.). Även fallen hos Almqvist verkar stötande men röjer vid närmare betraktande en viss metod. Ex.: »... till det stället går icke engång en riktig väg, som folk kan åka, *utan måste man* ifall man vill färdas dit, med stor möda hanka sig fram ifrån Nötsta» Mål. 229; »Arbetet med myren kunde Johan icke påtänka de första åren, *utan nöjde han sig* med att ordna ett litet svedjeland» Grimst. 267. I alla av mig iakttagna fall har även den första satsen omvänd ordföljd, beroende på att ett adverb eller objektet har ställts i satsens början. Sannolikt är det denna omständighet, som har kommit Almqvist att använda inversion även i den senare satsen — han har alltså strävat efter symmetri och resonerat, att när den första huvudsatsen har omvänd ordföljd, bör även den omedelbart följande få det. En sådan symmetriregel tillämpar vi vanligen endast, när den inledande bestämningen är gemensam för båda satserna: »*Vid graven höllos flera tal och nedlades en rik blomstergård*».

23. Sats- och meningsbildning. På det hela taget är Almqvists meningsbyggnad varken särskilt enkel eller särskilt tillkrånglad. Enligt T. Lindstedt i Nysv. studier 2: 69 är i de 750 första meningarna av Drottningens juvelsmycke fördelningen mellan meningar med en sats, konjunkta parataxer, rena parataxer och hypotaxer c. 36, 13, 11 och 40 %. Meningar med en eller två satser utgör tillsammans c. 57 %. I de partier av Dga, som jag här har granskat från samma synpunkter, fördelar sig de olika typerna på liknande sätt. Man bör emellertid skilja på dialoger och berättande partier. I stort sett är Almqvists dialogstil livligare, med kortare meningar, än berättelsestilen, men det händer också, att yttranden, som läggs i munnen på någon av de handlande, formuleras som det torraste och stelaste skriftspråk. Å andra sidan finner man också ofta i de berättande partierna korta eller i varje fall högst måttliga meningar av mycket enkel konstruktion. Ett stilprov från s. 156: »Fotgängerskan

stannade vid en tvärgata, emedan folk kom gåendes, och hon sökte i dem igenkänna bekanta. I småstäder veta nästan alla människor till hvarandra. Sara märkte äfven hvilka dessa voro; men, inbegripne i djupt samtal och på temligt afstånd ifrån henne, varseblefvo de henne icke. Hon undrade på deras åtbörder, pekningar och hufvudvändningar. Men då de gingo förbi, steg också hon framåt vidare och närmade sig till nästa hörn. Här stannade hon åter tvert, ty en likprocession kom». När det gäller att i raska drag skildra en situation, använder Almqvist ofta längre asyndetiska förbindelser, vanligen avtrubbade genom ett *och* framför sista leden: »En matt ringning börjades med kyrkans minsta klocka, presten uppslog handboken, klockaren tog upp sin psalmvers. — Vid dessa ljud sjönk Sara på knä i gräset vid den aflägsna grafstenen, tårar kommo i strida svall, hennes hufvud darrade ända ned emot blomstervallen och hennes händer emottogo den fallande pannan» 159. Men mera inkrånglad meningsbyggnad är inte alldeles sällsynt. Ett ex. från s. 61: »Under det hon drack sitt kaffe och beslöt att begära en kopp till, påminte hon sig med innerlighet, glädje och tacksamhet sergeanten Alberts förslag, att föra henne i land till den lilla trefliga, rödmålade småstugustaden (namnet hade hon åter bortblandat), och der hon kommit i tillfälle att utan hank och trassel få en snygg, god anrättning, hvilken med sitt namn af frukost, dock för henne betydtt middag, och gjort att, sedan nu kaffet öfverkommit, hon kände sig mätt, lycklig och fri». Cederborgh frossar i sådana och ännu mycket vidlyftigare satsbylten.

Ackusativ med infinitiv, som hos Moberg 1825, s. 270 rekommenderas »i vissa talesätt» men som numera inte står högt i kurs utom i de fall, då konstruktionen ersätter s. k. satsfläta (se t. ex. Wellerander, Riktig svenska 512), anträffas hos Almqvist påfallande ofta, ja för oss störande ofta, t. ex.: »en ung passagererska på fördäcket, hvilken tycktes för skam skull icke vilja ropa högt, men som man dock förstod på ett ledsamt sätt hafva blifvit skild ifrån en sin släktning» Dga 14; »Han märkte den behagliga glasmästartdottern flere gånger gå sig liknöjdt förbi» 23; (Krögaren) »vände ryggen åt sundet, på det att den anländande ej skulle tro honom hafva sett honom» Mål. 140; »Minnet af hans olycklige far, som han nyss hört måhända ännu lefva» 211.

Satsförkortningar. Ett annat karakteristiskt drag är det flitiga bruket av satsförkortningar. Företeelsen är språkpsykologiskt besläktad med Almqvists rikliga användning av adjektiv-epitet, ty satsförkortningen har med hänsyn till innehållet i sig mycket av epitetets karaktär, fastän den står självständigare gent emot sitt huvudord. Släktskapen framträder tydligt i ett fall som: »Jag ämnar i min bod sälja askar, fina, vackra, af glas med underlagdt kulört paper» Dga 52 f.

I vissa fall skulle satsförkortningen, om man ersatte den med en fullständig sats, lämpligen kunna utbildas till relativsats: »Nu hade hästarne pustat tillräckligt, och sergeanten, ej i bästa lynne, förargad åtminstone öfver människors sömnförmåga, gick bort till drängen och väckte honom» Dga 101; »Kyrkogården, omgifven af en låg stenmur och planterad med träd i flera grupper, ligger så nära Vernern, att . . .» 120; »han mötte ögonkastet af ett åldrigt fruntimmer i fin natthufva, synbar bredvid den uppgående gardinen» Kap. 9. Ännu mera typiskt är emellertid bruket av presensparticip: »den långa flottbron, idylliskt simmande på Tida-åns breda, klara vatten? och nu på andra sidan om bron det täcka Marieholm, landshöfdingens residens, ej just prunkande med synnerlig höjd, men desto mera intagande genom den omgifvande trädrika vegetationen?» Dga 117 f.; »Efter en stunds rodd . . . upptäckte sig kapellkyrkan, hvilande hvit och mild midt i sitt gröna landskap» Kap. 10.

Många av dessa konstruktioner med presensparticip kan emellertid inte gärna utbildas till relativsatser, utan de motsvarar satser av samma slag som de, till vilka participen är anknutna. De utgör då inte, som de föregående fallen, blotta bidrag till beskrivandet utan för också handlingen framåt (jfr T. Lindstedt i Nysv. studier 2: 63). Ex.: »det väckte hans uppmärksamhet, att hon vid afresan stått i en liten nätt fruntimmershatt av hvit kambrick, men efter en stund låtit hatten försvinna af hufvudet, visande sig i stället nu med en silkesschalett öfver hjessan, såsom »jungfrur» bruka» Dga 16; »Sergeanten befallde fram beggedera, och kyrkoherden, ur stånd att afgöra företrädet, drack ur begge två; slutande med den varmaste och gästfriaste inbjudning till den unga militären, att påhelsa Ulricehamn och Timmelhed» 26 f.; »Klockaren vände sig bort med en half bugning, muttrande vresigt mellan läpparne» Kap. 12.

Denna starka förkärlek för presensparticipet tar sig uttryck i

ytterligare ett par konstruktioner. I stället för preposition + infinitiv + objekt har han mycket gärna preposition + objektiv genitiv + verbalsubstantiv på *-ande* (eller preposition + *-ande* + prepositionsuttryck): »Då detta mötte, bortlägger flickan hastigt utseendet af mamsell, genom hattens aftagande . . och med schalettens påsättande gör hon sig i stället till jungfru» Dga 17; »Efter en stunds ögnande på passagerarelistan, befans hon heta Sara Videbeck» 18 (obs. brottet mot subjeksregeln). I detta sammanhang kan också nämnas sådana fall av attributivt particip som: »den utför trappan nedhoppande upppasserskan» Dga 163; »under tiden sjöng han till så starka tag, att de omkring kvittrande trastar och bofinkar tego och flaxade nedåt sundet» Mål. 138.

Även s. k. fristående satsförkortning är mycket vanlig: »Verkligen melankolisk, hufvudet sänkt emot bröstet och blek återkom sergeanten» Dga 163; »Sergeanten for litet åt sidan vid anblicken af en svart flicka: en flicka i ratine med Saras hufvud, mildt leende då hon märkte hans häpnad: en bred, hvit, finstärkt lenons-krage öfver bröstet» 168 (följande uppl. tillägger: »Kinderna hvita»); »Jag tycker mig redan se i tankarna, huru du åker in till staden, skrindan full med kopparflaskor, stora, blanka, och mjölk uti de flesta, men grädde uti en.» Lad. 301.

Almqvist står inte ensam i det flitliga bruket av presensparticipet; både hos Fredrika Bremer och Blanche finner man exempel i en för oss påfallande stor utsträckning: » . . öppnade besökaren bommen . . och jag for hastigt genom tullen, ämnande ropa: håll! men utan att göra det» Fam. H. 80; »Dessa och dylika tankar sysselsatte detta vissnande hufvud, stödjande sig på denna lika vissnande arm, som syntes i ett af fönstren» Blanche, SW 7.

Regeln, att i satser med *varken* — *eller* detta skall utbytas mot *vare sig* — *eller*, om negerande adverb tillfogas, gjorde sig inte gällande på Almqvists tid: »Här är *icke* tecken till förnämt, *hvarken* af den högadliga riddarhus-sorten, *ej heller* af det penningadliga» Dga 30; »i sällskap med Sara hade han *aldrig* gjort en enda ed . . *hvarken* god eller ond» 123 f. Jfr att Sv. Ak. 1836 bland nekande »partiklar» upptager såväl *hvarken* — *eller* som *hvarken* — *ej heller*. Det har visats (av C. A. Ljunggren i 'Studia germanica tillägnade E. A. Kock', s. 138 ff.), att dylika konstruktioner har mycket gammal

hävd i svenskan och att de först på senare tid har utdömts av språkvården.

Allmänt underordnade bisatser inledes hos Almqvist (och hans samtida) inte sällan med *det*: »för att veta, *det* han i sjelfva verket ej tillhörde herrskapet, utan var folk» Dga 62; »Så att jag ångrar icke . . *det* jag vardt en målare» Mål. 189.

Relativsatsernas anknytning är ofta påfallande hos Almqvist, t. ex.: »Mig förefaller . . att denna vackra flicka är mamsell — från någon landsort troligen — och befinner sig på väg att fara hem, *åtföljd och skyddad af en äldre släkting, men som af sin kaffekopp hindrades att i tid nedhinna till ångbåten*» Dga 17. Här måste ju *som* syfta på mostern, men genom *det* föregående *men* har *det* formellt anknytits till *flickan* (*men* sammanbinder likställda satser). Andra ex.: »En hastig rodnad flög öfver den unge främlingens ansikte, *men som* efterträddes af en stor blekhet» Mål. 141; »häst och kärra . . tillhörde egentligen en ryktbar och älskvärd gumma, Kvast-Lisa kallad . . *men hvilken* gumma för ålder och sjuklighet numera sällan själf orkade färdas in» Lad. 288. Även *och* uppträder ofta i dylik anknytning: »Alberts förslag, att föra henne i land till den lilla treffliga, rödmålade *småstugustaden . . och der* hon kommit i tillfälle att utan hank och trassel få en snygg, god anrättning» 61; »hon anlade sin . . stora svarta »scharl», af mannen inköpt för åtta riksdaler i klädståndet n:o 11 vid Österlånggatan på *den märkvärdiga dag, då Rosa kalfvat, och hvarvid* han velat gifva sin hustru en betydligare skänk till uppmuntran» Lad. 288. Dylik icke efterföljansvärd satsfogning har vid närmare undersökningar visat sig ha en icke obetydlig spridning i vårt språk, även hos högtstående författare, bl. a. Strindberg. Att språkvården här intar en avvisande ställning är självfallet. Jfr G. Kallstenius i Språk o. stil 9: 99, R. G:son Berg ib. 10: 194; J. E. Hylén ib. 11: 172 ff., Wellander, Riktig svenska 358.

Till slut må meddelas några notiser om mera talspråksaktiga drag i Almqvists satsbildning, eller i varje fall drag, som i motsats till åtskilliga av de i *det* föregående berörda är ägnade att göra framställningen livligare. Hit hör i första rummet en hel del fall, där bisatsens inledningsord (*det* allmänt underordnande *att* eller

relativpronomen) har utelämnats: »Jag hoppas en gädda har redan slukat honom» Dga 22; »Jag tänkte hon i sin rysliga vända skulle hoppa ned i vattnet» 55; »Jag blir ängslig, när jag tänker på den färd, jag der skall föra» 113. S. 21 läses: »Ringan . . . tog hon väl i häpenheten, men då han förmodade, *att* hon skulle sätta den på fingret . . . märkte han . . .», men här har *att* tillfogats i 2 uppl. Jfr Sv. Ak. 1836, s. 289. Observera också en ordfläta som: »Men . . . och till Lidköping vill jag du skall följa» 144.

Upprepning tillhör inte de mera iögonenfallande stildragen i Dga, men man iakttagar där ofta, huru tempot intensifieras genom upprepning av småord: »Men, gode Gud! mina skall jag kalla dem: det skall, det måste, det vill jag bestämdt!» 150; »dina hviskningar, dina allratystaste hviskningar till dig sjelf, hör jag» ib.; » . . . att med mera, att med oändlig sällhet se» 160. Mycken livlighet finner man i: »dagens friska nya sol, jemte det blåa, det gröna, det hvita, i luft, på träen, på —» 166.

En särskild form av upprepning, som Almqvist stundom roar sig med, är ett slags variation, dvs. den ena leden i en sammansättning upprepas tillsammans med olika för- eller efterleder. Ett ovanligt gott exempel är »baronens med sopranen» yttrande på ångbåten: » . . . sedan *försinkas, bortsinkas, borttages* mycken tid med komningen i land» Dga 69, där såväl *sinkas* som *bort* upprepas. Några andra ex.: »en himmel, som *okänd — misskänd —* står omkring oss» 153; »Albert . . . vandrade i den (dvs. kammaren), än orolig, nyfiken och vändande på bud; än *förstämd, uppstämd och nedstämd*» 161.

Frågesatser är vanliga även i beskrivande partier, t. ex.: »Mariestad njuter förtjent det ryktet, att vara en af Sveriges skönast belägna småstäder. Hvem påminner sig icke den öppna, vidsträckta utsigten öfver Venern, tagen i synnerhet ifrån kyrkvallen?» osv. 117; »Litet förstämd refvade sergeanten in sitt samtals poetiska segel; han hade icke nu på några dagar hört yrkets angelägenheter omtalas, men märkte genast, att de voro i antågande. Och huru kunde han vara ledsen på henne för det?» 149. Mera sällan finner man utropsatser, t. ex.: » . . . befans hon heta Sara Videbeck, och vara glasmästardotter ifrån Lidköping. En ovanligt omständlig underrättelse på en ångbåtspassagerarelista!» 18.

Avbrutna meningar. I 'Svensk stil. Studier tillägnade Bengt Hesselman', s. 113 f. har N. Nihlén fäst uppmärksamheten på Almqvists skickliga handhavande av »den oavslutade meningens teknik» i 'Amorina' och påpekat, att bruket av sådana avbrutna meningar betydligt utvecklats i andra upplagan, där förekomsten är dubbelt så rik och användningen långt mera raffinerad. I folklivsberättelserna finner man inte särskilt ofta avbrutna meningar, men i Dga spelar detta stilmedel en stor roll, framför allt givetvis i dialoger och vid återgivande av en persons tankar: »Man plär annars bli ful när man grinar — puh! — men hennes ögonvrår blefvo icke röda, utan stodo klara som — nånå, gråten räckte icke heller länge» 67; »dagens friska, nya sol, jemte det blåa, det gröna, det hvita, i luft, på trån, på — ack, nog borde väl sergeanten haft sinne att se och glädjas åt så mycket» 166. Ganska typisk är en ändring s. 54: »Men den tiden är det styggt att resa på marknader . . man råkar ut för — ja». I första upplagan hade yttrandet den vida mindre lyckade avslutningen: »man råkar ut för spektakel». Liknande även s. 136: »Signerier? Men jag tycker rätt mycket om en vacker bön — sådan par exemple, som brukas när två —» (1 uppl.: »när två förenas»). Över huvud är detta stilgrepp mycket väl utnyttjat.

24. Bildspråk. Almqvists bruk av bilder, jämförelser, liknelser o. d. är i de här behandlade delarna av hans författarskap mycket begränsat, något som i hög grad bidrager till det starka intrycket av nykter objektivitet, av realism. Det är sålunda rena undantag när det t. ex. s. 119 i Dga talas om »en gränslös utsigt öfver Venerns aftonklara, vattrade duk» eller s. 149, att sergeanten »refvade . . in sitt samtals poetiska segel» eller när s. 37 ångbåten kallas »den simmande draken». Den mest utförda bilden i mitt material förekommer i Mål. s. 201, där den gamle målaren kläder sina tankar i starkt yrkesbetonad dräkt: »Det säkraste är att få dö i en god stund, om vår Herre tillåter att det sker innan för mycken kimrök kommer i vår glädjes ljusa och vackra blyhvitt, så att lifvet icke längre kan fortfara som en täck pärlfärg för oss, utan går bort i sotgrått». Lika sällsynta är jämförelserna. Helt konventionellt är omtalandet i Kap. s. 22, att den unge prästen »bleknade som ett lärft» eller liknandet av ängarna vid Kungsör Dga s. 68 vid en grön matta; originellare är skildringen s. 70 av hövålmarna på samma ängar: de ter sig »lika-

som de små oafklippta knutarne på afvigan af en stor grön tapisseri-sömnad». Exempel på personifikation är att solens fe s. 71 säges ha sjunkit ned i famnen på Kungsörs ängar; även Vänern tänkes s. 152 som en fe; »I dag teg vinden och böljan log» ib.; »Solen skämtade nere ur vestern med de allvarsamma, betänkliga, ljusgrå, tunna skygestalterna» 156.

Av betydligt större intresse är den symbolik, som Almqvist i Dga nyttjar synnerligen skickligt. Ett fall har redan påpekats av Fredrik Böök (i Stockholms Dagblad $\frac{2}{3}$ 1919), nämligen att ångaren Yngve Frey i kap. 3 tydligen för Almqvist har fått tjänstgöra som symbol för den nya tiden och för den revolutionära anda, som rör sig i Sara Videbecks bröst. De utförliga reflexionerna i detta kapitel om ångbåtarnas förträfflighet m. m. har en tydlig dubbelmening. De gamla segelfartygen svarar enligt Bööks säkert riktiga tolkning mot de tunga och klumpiga samhällsinstitutionerna, som tvingar människan dit hon icke vill och som har förorsakat många skeppsbrott. Ångfartygen, som drives av inre eld, symboliserar å andra sidan de människor, som följer sin känsla, sin instinkt. Det är emellertid inte bara reflexionerna om det elddrivna fartyget, som kan tolkas symboliskt, utan detsamma gäller avsnittet i dess helhet, från den inledande episoden med det lilla seglet, som slits loss och åstadkommer en del villervalla; det kan fattas som en symbol för det gamla systemets maktlöshet enligt Almqvists föreställning. Så kan man fortsätta med symbolisk tolkning ända fram till styckets slut, där det antydes, att den enda stora faran vid »ångsegling» är att man kan brinna upp men att detta kan undvikas genom att man vidtager vissa försiktighetsmått vid pannans konstruktion.

Redan tidigare möter man emellertid i Dga en passus, som tydligen bör fattas symboliskt. Jag syftar på den livligt skildrade episoden i kap. 1, där Albert lägger sig i Saras köpslående med dal-kullorna, som vill sälja ringar av tagel. Då Sara inte har växel: köper Albert inte en utan två tagelringar och erbjuder Sara den ena, medan han själv behåller den andra. Sara tog i hastigheten ringen, men sedan drog hon sig »utan att säga ett ord . . sakta bort till relingen och släppte ringen i sjön». Detta föranledde Albert att göra detsamma: »Ser du, sade han, jag har också kastat min ring i sjön. Det var det bästa vi kunde göra». Historien är en sinnebild för hela bokens tendens.

Några andra fall, där man har anledning att antaga en programmatisk dubbelmening, är Alberts förslag s. 47 f. beträffande resans fortsättning: »Då åka vi tillsammans . . så kunna vi hafva två hästar för parvagn — och vi repartisera»⁹ och påpekandena s. 61 f., att förhållandet att Sara tagit däcksplats och icke löst salongsbiljett »måste hafva kommit af hennes kärlek till öppen luft, och af afsmak för elak lukt eller adyter i allmänhet» samt att Albert »måtte hafva varit en särdeles vän af den luft, som blåste vid förstäfvén; ty der höll han sig mest och hade nu ånyo tändt sin cigarr».

De anteckningar, som jag har lagt fram i det föregående, gör som helhet betraktade ingalunda rättvisa åt språkkonstnären Carl Jonas Love Almqvist. Men, som inledningsvis antyddes, har huvudsyftet inte varit att granska ämnets mera estetiska sidor utan att meddela en rad iakttagelser, hur begreppen god och dålig svenska uppfattades för ungefär ett århundrade sedan. Det har med andra ord icke varit fråga om att taga fram och belysa de många sidor, som genom sin stilistiska friskhet, sin modernitet gör åtskilligt av Almqvists författarskap — främst 'Det går an' — till en ännu i dag uppskattad och högst njutbar läsning. Att Almqvists språk bjuder på mycket av intresse och är en synnerligen lämplig utgångspunkt för undersökningar på 1800-talssvenskans vida, ännu helt ofullständigt bearbetade fält hoppas jag i någon mån har blivit klart genom min framställning.

⁹ Även fortsättningen: »bondkärror äro elaka att åka på, och skjutspojkljmlar vid sidan, det är icke mitt folk, de äro sällan rena» kan mycket väl vara underfundigt menad.

MAKT OCH RÄTT

AV

ÅKE PETZÄLL

I försvarstalet säger sig Sokrates icke kunna tro, »att det är ställt så här i världen, att en bättre människa kan skadas av en sämre». Hon kan visserligen dödas och jagas i landsflykt och berövas sina medborgerliga rättigheter, och detta anse många för stora olyckor, men vida olyckligare är att orättfärdigt taga en människas liv.¹ Sokrates försvarar in i det sista den tes, vilken hos Platon ger uttryck för ett väsentligt drag i mästarens etiska patos, nämligen att det är ett större ont att göra än att lida orätt. Icke minst när Platon tar ställning till maktens och rättens problem spelar denna sokratiske grundsyn en avgörande roll.

Den framträder i effektfull kontrast mot dem, vilka förhårliga makten som det rätta, mot dem som sätta likhetstecken mellan makt och rätt. Kallikles, som med hänsynslös uppriktighet för maktens talan i dialogen Gorgias, bedyrar att det icke kan anstå en fri man att lida orätt. Det kan passa en slav. Naturen själv visar, »att det är rättvist, att den bättre är överlägsen den sämre, den mäktigare överlägsen den svagare». Ja, då Xerxes anföll Hellas handlade han efter en naturlag, som representerar »det rättas egen natur».² Sokrates kommer med en förrädisk fråga. Han vill veta om »starkare», »överlägsen» och »bättre» äro samma sak. Det framgår av det fortsatta samtalet, att den nakna våldsutövningen icke är den makt, som gagnar den styrande själv. Makten måste bygga på insikt icke blott om maktutövarens bästa utan också om de maktunderställdas väl. Den sanne maktutövaren förkväver ej och skämmer ej bort — han fostrar.

Detta om tuktan till maktutövning i rättrådighetens tjänst är grundtemat i dialogen Staten, idéhistoriens kanske mest inflytelserika debatt om rätt och makt.

¹ Sokrates' försvarstal cit. eft. Claes Lindskog: Platon. Skrifter i svensk tolkning. B. I, s. 24.

² Ibid. B. II, s. 59.

I den elegant upplagda inledningen till dialogen ser det ut som om den påbörjade diskussionen om rättrådighetens väsen skulle löpa ut i sanden. De trevande bestämningarna tillfredsställa icke. Då inträffar ett dramatiskt intermezzo. Sofisten Trasymakos ingriper. »Han drog ihop sig som ett vilddjur före språnget, och så rusade han emot oss för att slita oss i stycken», så lyder Sokrates' välkända skildring av maktfilosofens uppträdande på arenan. Trasymakos begabbar det gagnlösa frågandet hit och dit. Tala om vad rättvisa verkligen är! Men kom icke och säg, att det är det som är tillbörligt eller nyttigt eller gagneligt! Sokrates framhåller ödmjukt svårigheten i att svara på order. Det är icke lätt att säga vad det är för tal, vilkas produkt blir tolv, om man förbjudits svara att det är 2×6 eller 3×4 etc.³ Det visar sig att Trasymakos vill med förbud begränsa svarsmöjligheterna därför att han själv sitter inne med det rätta svaret, »rättvisa är intet annat än det, som är gagneligt för den starkare», eller närmare bestämt: »i varje stat ligger det rätta i det, som gagnar den bestående regeringen. Och då det är denna, som har makten och är starkast, följer därav, om man vill resonera riktigt, att det rätta alltid är just det, som gagnar den starkare».⁴

I det följande visar Sokrates att varje regering, som uteslutande arbetar för egen fördel, måste misslyckas. Det göres också klart att övertagandet av makten är en uppoffring för dem, som verkligen äro makten värdiga. Ja, man måste kanske tvinga de bästa i staten till makten med hot om straff. Taga de ej makten, så är det hårdaste straffet för dem, »att de annars komma att regeras av sämre folk». Det berättas, att Trasymakos måste gå med på allt detta, men han gjorde det »dröjande och ogärna, och han dröp av svett (det var också en het sommardag)». »Och för första gången i livet», berättar Sokrates, »såg jag Trasymakos rodna.»⁵

Maktfilosofen har bragts att själv uppleva det orimliga i sin position. Sokrates har haft relativt lätt arbete med den karikatyr på en maktteoretiker, som Trasymakos framställer. Den vida svårare uppgiften återstår, att lämna det positiva svaret på vad rättrådigheten eller rättvisan är.

³ Ibid. B. III, s. 25 f.

⁴ Ibid. s. 28 f.

⁵ Ibid. s. 45.

Platon bygger sin idealstat på en realistisk grund, de mänskliga behoven och de mänskliga anlagen. Rättvisans ordning i samhället bevisas vara oundgängligen nödvändig i den stat, som på bästa sätt vill tillgodose de mänskliga behoven. Detta kan endast ske om ingående hänsyn tages till de rättsunderställdes karaktär, anlag och förutsättningar. När det säges, »att rättrådigheten består i att var och en har och gör vad som är hans eget och vad som honom tillkommer»,⁶ måste detta förstås såsom en aktiv samverkan mellan de ledande och de ledda. Det är mot denna bakgrund förståeligt att Platon ägnar huvuduppmärksamheten åt medborgarnas och framför allt statsledarnas fostran. Endast den kan härska, utöva verklig makt, vilken känner icke blott statens sanna mål utan också de enskilda medborgarnas behov och anlag. Det viktigaste kravet på statsledaren är att han skall ha klar insikt om det »goda, som varje människosjäl strävar efter, och för vars skull den gör allt vad den gör, detta goda, vars existens den anar utan att veta eller riktigt fatta vad det är, och utan att kunna ha en så fast tillförsikt angående det som om andra ting...»⁷ Statsledaren är den som i en krävande fostran tillsammans med och för sina medborgare efter upprepade prov vunnit förmågan att i intuitionens samlande överblick se de många enskildas gemensamma bästa i kraft av det absoluta krav, som det godas idé ställer på den verkliga ledaren. De åtaga sig statsbestyrens tunga börda »ej som om det vore en härlig uppgift utan därför att det är nödvändigt.»⁸

Frågan om makt och rätt får alltså i idealstaten sin lösning genom hänvisande till den rättrådiga maktfördelning, som effektivast befrämjar individens och samhällets högsta värden. Påståendet i Gorgias att det är en större olycka att göra än att lida orätt har bevisats vara en självklar förutsättning för den enda riktiga maktutövningen.

Det skadar icke att inför dagens debatt om makt och rätt erinra sig vad Platon har att lära oss i dessa stycken. De abstrakta spekulationerna om rättens väsen, rättvisan och rättens idé, funderingarna om maktens ursprung och art, allt detta måste granskas och prövas med hänsynstagande till individens faktiska art och behov, till makt-

⁶ Ibid. s. 163.

⁷ Ibid. s. 261.

⁸ Ibid. s. 310.

innehavarens befogenhet och rättens verkliga funktion. Platon betonar uttryckligen rättens »verklighetsnärhet». Han är fullt medveten om rättens bundenhet vid de rättsunderställda. I debatten om makt och rätt innebär den platonska diskussionsinledningen icke minst en varning för att avlägsna rättsbegreppet från verkligheten.

Det visar sig i dagens kamp att begreppsduktningarna om »rätten» kunna vara lika skadliga som skräcken — eller hänförelsen inför »maktens» fantom. »Rätten» har av begreppsidealister och metafysiker tunnats ut ända därhän att dess begrepp kan fyllas med vad som helst, ja direkt tjäna den godtyckliga våldsutövningen som skyddande förklädnad. »Makten» återigen har gjorts till en mystisk kraft och i föreställningen om den ha sammanförts så många olika element, att ordet lätt förlorar varje mening, under det att med termen förknippade vanföreställningar stundom få en paralyserande kraft. Rättsbegreppet förtunnas till ett intet. Av maktföreställningarna blir magi.

Kunskapskritiken har här till uppgift att undersöka begreppen i en kritisk analys, som klarlägger betingelserna för debattens förlopp genom att belysa problemens egen dynamik. Men denna analys måste nödvändigtvis förbindas med en objektiv undersökning av rättsfaktum.

Franska sociologer ha påpekat, att rättsfilosofiens renässans i detta århundrade erbjuder ett intressant samhällsvetenskapligt spörsmål. Till dels måste den förklaras såsom en reaktion mot positivismen och ses såsom en analogiföreteelse till reaktioner inom andra vetenskaper. Men det förefaller också som om i själva rättsproblemet inneslöt en egenartad dialektik, vilken driver juristerna över i filosofiska frågeställningar. Det rättsliga nydaningsarbetet aktualiserar allmän-teoretiska spörsmål. Denna principdebatt får sin egenart därigenom att problemen gestaltas i den rättsvetenskapliga verksamhetens strävan att nå praktiskt användbara resultat, men ändå bearbetas med den teoretiska systematiseringens krav på allmängiltighet. Impulsen till teori utgår från praxis, men teorien går ut över och avlägsnar sig från praxis.

Rent vetenskapssystematiskt tar detta förhållande sig uttryck däri att somliga forskare helt avstå från de allmängiltiga bestämningarna under det att andra vilja tillrättalägga verkligheten efter

de entydiga begreppen. Thyrén t. ex. är synnerligen angelägen om att understryka rättens praktiska uppgift. »Det kan icke nog inskärpas, att rätten icke är ett matematiskt system, som kan deduceras ur en given princip: rätten är ett system av praktiska regler, som avse att uppnå ett praktiskt resultat och därför måste taga hänsyn till alla omständigheter (inclusive illusioner och falska föreställningar hos samhällets individer) av beskaffenhet att kunna påverka detta resultat.»⁹ Thyrén anser sig ingalunda kunna undvara en logisk teori om straffet, men han anser att en sådan teori icke kan vara entydig. Den måste innebära motsägelser. Många rätts-teoretici kunna emellertid icke bekväma sig till ett erkännande av antinomierna i begreppen. Därvid försöker man att på ett eller annat sätt överbygga motsättningen, men spänningen blir kvar. Och denna spänning driver i många fall teorien allt längre bort från verkligheten. Detta fenomen bör beaktas vid den kritiska analysen av debatten om rätt och makt.

För en dylik analys står ett oändligt rikt material till buds. Jag skall utvälja ett fenomen bland de många. Den tyska rättsdiskussionen och rättsreformen under nyare och nyaste tid erbjuder ett intressant material därför att det synes ge besked om rättsproble-mets dialektik och belysa frågan om makt och rätt. Vi skola här observera fenomenen »rätt» och »makt» såväl i rättsteoriens abstraktioner som i det faktiska rättslivet. Vi följa vägen från teori till praxis. Då materialet är synnerligen omfattande gäller det att i denna framställning välja ut de fakta som synas mest signifikativa för rättsteoriens betingelser och maktorganisationens struktur.

Vi börja med de av transcendentalfilosofien betingade försöken att entydigt bestämma rättens begrepp, och härvid är speciellt Rudolf Stammler av intresse, därför att han intager en central ställning i debatten. Stammlers kunskapskritiskt orienterade rättsteori blir utgångspunkten för en diskussion om rättsbegrepp och rättsidé, som tydligt visar de abstrakta begreppsbestämningarnas vansklighet.

En positivistisk rättslära kan enligt Stammler icke fylla rättsfilosofiens för hela den juridiska vetenskapen nödvändiga uppgift, därför att den lämnar en viktig fråga obesvarad. Skall rättsregeln kunna skiljas ut från andra företeelser så måste en för alla rättsregler utmärkande egenskap fastslås, och detta kan endast ske om

⁹ Johan C. W. Thyrén: Straffrättens allmänna grunder. Lund 1907, s. 56.

man tar hänsyn till innebörden i regelns giltighetsanspråk (»Sinn des Geltungsanspruches«).¹⁰ Det rättsliga medvetandet måste i en rättslära med anspråk på vetenskaplighet förstås i sin egenart inom det allmängiltiga och nödvändiga ordningsschema, som är förutsättning för medvetande överhuvud.¹¹

Som bekant går Stammler tillväga så att han bestämmer rätten såsom en bestämd form av vilja. Han menar sig genom en analys av olika viljearter kunna komma fram till de bestämningar som med logisk nödvändighet måste utmärka rätten till skillnad från andra viljeformer. Innebörden i rättens giltighetsanspråk är först och främst att den uppträder med krav på att vara bindande. Men detta är en egenskap som den delar med annat viljande. Rätten som förbindande vilja uppträder med nödvändighet såsom en målsättning för flera individer. Den gör detta oberoende av de rättsunderställdes vilja och oberoende av från vem det rättsliga viljandet utgår. Rätten är begreppsnödvändigt »selbstherrlich». Men härmed är rättens begrepp ännu icke uttömmande bestämt. Okränkbarheten måste också höra till rättens begrepp. Det hör till dess väsen att uppträda med anspråk på att utgöra en bestående ordning. Så få vi Sammlers bekanta definition. »So ist das Recht: das unverletzbar selbstherrlich verbindende Wollen.»¹²

Detta är innebörden i rättens giltighetsanspråk. Rättsviljandet måste med nödvändighet ha detta innehåll för att överhuvud kunna kallas rätt. »Es gibt nur *einen einzigen Begriff des Rechtes*, und dieser ist *die logische Bedingung* jeder besonderen Satzung, die als *rechtlliche* auftritt.»¹³

Att detta rättsbegrepp endast är en logisk förutsättning under-

¹⁰ Rudolf Stammler: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung.* 2. Aufl. Leipzig 1906, s. 124.

¹¹ »Es wird ... die *Rechtslehre* den Charakter der *Wissenschaft* haben, wenn sich zeigen lässt, dass die Eigenart des *rechtlichen* Bewusstseins in dem *allgemeingültigen* Plane des Ordens unseres Bewusstseins *überhaupt* in notwendiger Folgerichtigkeit einbegriffen ist. Wenn in diesem Sinne der Gedanke des *Rechtes* klar eingesehen ist, so muss sich auch der *bedingende Grundriss* ausarbeiten lassen, nach dem nun alle Einzelheiten des rechtlichen Lebens bestimmt werden können.» *Theorie der Rechtswissenschaft.* Halle 1911, s. 24.

¹² *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Dritte Aufl., Berlin und Leipzig 1928, s. 92.

¹³ *Ibid.* s. 98.

stryker Stammler särskilt då han behandlar frågan om rättens giltighet. Att en viss rättssats »gäller» eller »är i kraft» kan icke härledas ur det logiskt bestämda rättsbegreppet. »*Das Gelten eines Rechtes ist die Möglichkeit, es durchzusetzen*.¹⁴ Då det gäller att förverkliga ett visst rättsinnehåll, att omsätta det i gärning måste det rättsliga viljandet göra sig sinnligt förnimbart. För att förstå denna process kunna vi icke längre betjäna oss av en formallogisk eller kunskapskritisk betraktelse. Vi ha kommit till en rent psykologisk fråga, som måste behandlas med psykologisk metod.¹⁵

Hos Stammler sammanfaller den psykologiska metodens införande i undersökningen med behandlingen av maktens förhållande till rätten. Rätten behöver makten för att kunna göra sig gällande. Rätten vänder sig till makten i och för sitt förverkligande.¹⁶ Makten karakteriseras allmänt såsom förmågan att inverka på vissa människor.¹⁷ Under det att rättens begrepp måste behandlas kunskapskritiskt såsom en viljans »ordningsform» kan »makten» endast göras till föremål för en subjektiv-psykologisk beskrivning av upplevelser. Detta hindrar dock icke att makten för att rättfärdiga sig (»um sich zu rechtfertigen») förutsätter rättsbegreppet.¹⁸

Härav följer nu att makten hos Stammler värderas ut från rättsbegreppet. Den s. k. psykologiska undersökningen av makten kommer att bestämmas av det resultat till vilket den kunskapskritiska undersökningen av rätten lett fram. Någon psykologisk undersökning i egentlig mening företages därför heller icke, utan Stammler inskränker sig till vissa allmänna påpekanden om rättspsykologiens uppgift, varefter han »psykologiskt återför» rättsbegreppet på ett hos människan förefintligt anlag till socialt liv.¹⁹ Det framhålles

¹⁴ Ibid. s. 148.

¹⁵ »Die Lösung des Problems vom rechtlichen Gelten ist durch psychologische Erörterung zu geben. Es kommt hier darauf an, einen gewissen Rechtsinhalt zu verwirklichen, ihn *in die Tat* umzusetzen. Das geschieht dadurch, dass ein so bestimmtes Wollen *sinnlich empfunden* wird. Ein Begehren, das nach der formalen Art des Rechtsbegriffes bestimmt ist, soll *wahrnehmbar* gemacht werden, um so als *verwirklichtes Recht* zu bestehen.» Ibid. s. 150.

¹⁶ Stammler: Recht und Macht. Rechtsphilosophische Abhandlungen und Vorträge. Charlottenburg 1925. B. II, s. 133.

¹⁷ Lehrbuch der Rechtsphilosophie, s. 151.

¹⁸ Recht und Macht, s. 133.

¹⁹ Lehrbuch der Rechtsphilosophie, ss. 163 ff.

vidare att det för förståelsen av den rättsliga giltighetens psykologi är nödvändigt att taga hänsyn till de rättsunderställda. Härvid intresserar sig Stammler emellertid icke i första hand för den faktiska process i vilken rätten blir medveten och leder till underkastelse. Det angelägnaste är från hans utgångspunkt att bestämma under vilka betingelser de rättsunderställdas acceptering av rätten är rättsligt. Det är ingalunda så att varje underkastelse under rätten sker »in rechtlicher Weise» enbart därför att rätten är förbunden med makt och därför att de rättsunderställda ha anlag till ordnat samliv. Stammler kräver också att det faktiska accepterandet av rätten skall innehålla sådana psykiska moment, som stå i överensstämmelse med hans egen definition på rätten! »Andernfalls ist es *Willkür*, und es liegt höchstens ein Nachgeben an eine brutale Gewalt vor.»²⁰

Det visar sig alltså att maktfaktorn, vilken endast kan förklaras psykologiskt, kräver en tillrättaläggning av de »psykiska faktorerna» om det abstrakt på rent kunskapskritisk väg vunna rättsbegreppet icke skall äventyras. För att det logiskt gällande rättsbegreppet skall bli faktiskt gällande rätt förutsättes sådana psykiska anlag och sådana psykiska skeenden att de logiska bestämningarna i begreppet kunna bli positivt medvetenhetsinnehåll. De rättsunderställdes medvetande tillrättalägges dogmatiskt efter rättsbegreppet.

Då psykologien emellertid för Stammler icke kan leda till exakta resultat på samma sätt som den kunskapskritiska bestämningen av rättsbegreppet, så kan han givetvis icke nöja sig med ett försök att förankra begreppet i det psykiska. Begreppet måste också och framför allt »rättfärdigas» med den kunskapskritiska metod, som i princip för Stammler är den viktigaste. Då det gäller att avgöra huruvida ett visst användande av makten inom rättens ram är förkastligt eller icke kunna vi icke nöja oss blott med rättens begrepp.²¹

²⁰ »Sonach muss Wunsch und Wille auf die Durchsetzung einer unverletzbar selbstherrlichen Verbindung von *beiden* Seiten, dem verbindenden und dem verbundenen Wollen, gegeben sein. Es hat das dortige verbindende Wollen nach den bedingenden Merkmalen des Rechtsbegriffes aufzutreten und zum andern bei den Unterstellten die Vorstellung einzusetzen, dass man einer unverletzbar ordnenden Regelung gegenübersteht und *darum* überzeugt ist, sich fügen zu sollen.» Ibid. s. 168.

²¹ Ibid. s. 157.

Det rätta förhållandet mellan maktfaktorer och rättsbegrepp kan endast bestämmas från en högre synpunkt, rättens idé. Det rör sig här om »rättfärdighetens uppgift», »rättens objektiva riktighet», »idén om en ren gemenskap bland människorna».²²

Rättsviljandet, som karakteriserats i rättens begrepp måste ställas i samband med allt annat viljande, och vid bedömandet av huruvida rättsviljandet såsom det är karakteriserat i rättens begrepp är berättigat eller ej, måste man taga hänsyn till allt viljandes principiellt nödvändiga slutmål.

Detta kan endast ske om vi mäta med ett absolut mått. Idén kan fylla denna uppgift därför att den — i motsats mot begreppet — är »der Gedanke *des Ganzen* aller je möglichen Erlebnisse, der Eindrücke und der Bestrebungen».²³ Det gemensamma målet för allt principiellt riktigt viljande måste vara ett socialt ideal. »Es lässt sich so definieren: *das soziale Ideal ist der Gedanke von der steten Bewährung einer absoluten Harmonie des je denkbaren sozialen Wollens.*»²⁴

Rätten är »riktig», den är »rättfärdig» endast för den händelse den motsvarar detta allmängiltiga slutmål. Det visar sig nu att endast en sådan rätt, som motsvarar Stammlers definition av rättsbegreppet är tjänlig för det i rättsidén angivna slutmålet. Ensam bland de sociala viljeformerna representerar rätten det bestående. Den allena bereder möjlighet för den lagmässiga utvecklingen av rätssamhället. »*Das Recht des Rechtes* ist hiernach grundsätzlich darin beschlossen, das es *den Bestand* des sozialen Lebens *als solchen* fest macht.»²⁵ Härvid försökes alltså på nytt en förankring av rättsbegreppet i verkligheten. Först närmades rättsbegreppet till den mänskliga psyken, nu är det fråga om det mänskliga samhället. Men denna nya förankring kan endast ske om rätt, makt och samhälle ses ur idéns synpunkt. Härmed avlägsnas det principiella och

²² Recht und Macht, s. 137.

²³ Lehrbuch der Rechtsphilosophie, s. 179.

²⁴ Ibid. s. 204. »Unser Leben besteht aus lauter *Einzelheiten*, aus bedingten Eindrücken und begrenzten Begehrungen. Allein schon darin, dass wir uns auf den Begriff der *Einzelheit* besinnen, liegt als Gegenstück der Gedanke ihrer *Einheit* vor. Das ist die Vorstellung ihres Zusammenfassens zu *einem vollendeten Ganzen*, die Möglichkeit ihres Ordens im Sinne *unbedingter Harmonie.*» Ibid. s. 173.

²⁵ Ibid. s. 237.

allmängiltiga i rätten ännu längre från verkligheten, ty idén är enligt Stammler själv icke i stånd att sätta mål för mänskligt strävande. Den uppträder icke såsom föremål i den erfarna verkligheten och skapar icke heller förnimmelser eller begär. Den betyder endast föreställningen om ett idealt förfarande.²⁶

Härmed är emellertid givet att idén icke kan tjäna som kriterium på rättsbegreppets faktiska uppgift såsom förutsättning för det konkreta, »rätta» samhället. I stället för att bringa rätten nära verkligheten för den abstrakta analysen begreppet på oändligt avstånd från denna verklighet.

Att kombinationen rättsbegrepp och rättsidé hos Stammler synes med dialektisk nödvändighet förskjutas mot abstrakt innehållslöshet har starkt framhävts av Stammlers kritici. Det problem, som här tydligt gör sig gällande blir av avgörande betydelse för den kommande diskussionen.

Enligt vissa tyska rättsfilosofer har Julius Binder verksamt bidragit till lösningen av problemet. För Karl Larenz t. ex. betyder Binders förfäktande av den »objektiva idealismen» i det omfångsrika arbetet »Philosophie des Rechts» höjdpunkten i rättsfilosofiens utveckling intill den tid då verket utkom 1925.²⁷ En kort antydning om Binders utveckling är av intresse icke minst därför att han själv uttryckligen framhåller att det är problemens egen dynamik, som tvingar honom att steg för steg ändra ståndpunkt.

I sin utförliga kritik av Stammler hävdar Binder ursprungligen att rättens faktiska gällande i kraft av makten hör till rättens begrepp och att detta begrepp därför icke kan vara »rent» i Kants mening.²⁸ Frågan *varpå* rättens makt grundar sig är för honom i

²⁶ »Die *Idee* vermag von sich aus einen besonderen Gegenstand des Strebens nicht hervorzubringen. Sie erscheint also nicht nur *nicht als begrenztes Ding* in der empfindbaren Wirklichkeit, sondern ist auch *nicht der Schöpfer* tatsächlich auftretender Empfindungen und Begehungen. ... Der Gedanke des *reinen* Wollens bedeutet nur die Vorstellung eines idealen Verfahrens, das zum Richten von *stofflich bedingten* Bestrebungen überall gleichmässig angewandt werden kann.» Ibid. s. 181 f.

²⁷ Karl Larenz: Die Rechts- und Staatsphilosophie des deutschen Idealismus und ihre Gegenwartsbedeutung (Handbuch der Philosophie Abt. IV) München und Berlin 1934, s. 188.

²⁸ Julius Binder: Rechtsbegriff und Rechtsidee. Bemerkungen zur Rechtsphilosophie Rudolf Stammlers, Leipzig 1915, s. 59.

detta sammanhang en psykologisk fråga. Från denna psykologism tar han senare avstånd. Det heter nu att både rätten och makten äro grundade i det sedliga förnuftet.²⁹ Detta förnuft spelar en väsentlig roll i framställningen i det ovannämnda stora rättsfilosofiska arbetet. Rätten är här på grund av förnuftet »die immanente Logik der Gesellschaft».³⁰ Rätten är alltså en socialt verkande faktor, men dess värde måste bedömas efter rättsidéns abstrakta och översinnliga krav. Hur detta skall gå till lyckas Binder icke klargöra. Redan fyra år efter publicerandet av den stora skriften om rättens filosofi riktar Binder därför också själv en avgörande kritik mot den. Han har fått erfara vad »die Selbstbewegung der Idee im Hegelschen Sinne bedeutet». Han beskriver själv denna upplevelse på följande sätt: »ich habe, in der reinen Sachlichkeit meines Denkens und Wollens, zusehen(!) müssen, wie die Idee über die von mir aufgerichteten Schranken hinausging und einem neuen Ziel sich zuwendete, eine neue Gestalt anzunehmen begann.» Han medger nu att han icke tidigare lyckats förklara idéns faktiska, konstitutiva uppgift. Rättsidéen får mening först då den tänkes »förverkliga sig i verkligheten» — »wenn in der Wirklichkeit eben die Idee verwirklicht wird ...».³¹ Rättsidéen innebär alltså icke längre blott ett ideellt krav, som ställes på den faktiska rätten. Rätten som idé har blivit en positiv makt.

Det är mot bakgrunden av den absoluta idealismens tro på idéns förkroppsligande i staten och rätten som vi ha att förstå den sista fasen i Binders utveckling. I en minnesruna vid Stammlers bortgång talar Binder om en ny lära om rätt och frihet, för vilken Stammler varit ett förebud liksom Johannes var ett förebud för Messias.³² Den nya lära det här är fråga om är den som tagit gestalt

²⁹ Binder: *Recht und Macht als Grundlagen der Staatswirksamkeit* (Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus, Beih. 8) s. 19 f.

³⁰ Binder: *Philosophie des Rechts*. Berlin 1925, ss. 767 ff. Jfr *ibid.* ss. 109, 410 och 691 f.

³¹ Binder: *Zur Lehre vom Rechtsbegriff*. *Logos* B. VII, 1929, ss. 23 f. och 26.

³² »Als der Johannes, der dem Messias vorausging, hat er der Sehnsucht seiner Zeit nach ihrer Selbstüberwindung Ausdruck und Gestalt gegeben — ohne freilich diese Sehnsucht durch sein in seinem Umfang und seiner Tiefe gewiss bedeutendes Lebenswerk selbst erfüllen zu können.» Dem Andenken Rudolf Stammlers. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, B. XXXI. H. 4. s. 440.

i den nationalsocialistiska ledarstaten. Binder är fullt på det klara med att hans uppfattning om ledarstaten såsom det riktiga uttrycket för rättsidén är en konsekvens av hans tidigare rättsteoretiska tänkande.³³

Makten är den nya statens substans.³⁴ Rätten är nationens vilja till liv och verksamhet.³⁵ Denna vilja kommer till medvetande om sig själv i ledaren. Ledarskapet kan icke förvärfvas genom viss uppfostran eller undervisning. »Sondern das Führertum setzt voraus, dass sich die Nation *als solche* weiss, dass sie zum Selbstbewusstsein erwacht und in dem Willen des Führers den eigenen Willen *erkennt*. So sind Führertum und Gefolgschaft Wechselbegriffe: die Nation findet sich in dem Führer und ihren Willen in seinem Willen wieder.» Detta att folket finner en ledare kan betraktas som ett under eller en nåd, »... er *ist da*, sobald die Nation zum selbstbewussten Willen erwacht, denn er ist dieses Selbstbewusstsein und dieser Wille seines Volkes.³⁶ Ledarens person är alltså på samma gång makten och rätten.

Det är naturligtvis icke riktigt att påstå, att den tyska rättsfilosofiska idealismen av den typ vi här skildrat med inre logisk nödvändighet drives till tron på rättsidéns inkarnation. Det är emellertid för den egenartade dialektiken i problemet »makt—rätt» belysande, att den idealistiska metafysikens renodling av rättens idé kan leda till en identifiering av rätten såsom sådan med maktinnehavarens person. Den tyska rättsmetafysiken har gjort sitt till för att avlägsna rätten så långt från de rättsunderställda att förbindelsen kunde återknytas endast genom en uppenbarelse.

³³ Der deutsche Volksstaat. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart. 110) Tübingen 1934. Här framhålles (i not 2 s. 6 och flera andra ställen) sammanhanget mellan den föreliggande skriften och Binders tidigare arbeten. Bl. a. påpekas (not s. 35) att en uppsats om den autoritära staten, som skrevs 1932 (Der autoritäre Staat, Logos 1933, ss. 126 ff.) i sin senare del handlar om »dem »Wunder und der Gnade» des Erlebnisses des Führers.» Och han tillägger: »Dieser Führer ist allein Hitler.»

³⁴ Binder: System der Rechtsphilosophie. Der »Philosophie des Rechts» 2. vollkommen neu bearbeitete Auflage. Berlin 1937, s. 217.

³⁵ Ibid. ss. 234 ff.

³⁶ Ibid. ss. 317 ff. Jfr Der deutsche Volksstaat s. 40. »In diesem Sinn erblicken wir in Adolf Hitler, dem Führer, der das Wesen des Führers und des Volkes mit genialer Sicherheit begriffen und ergriffen hat, das Vorbild und die Wirklichkeit des neuen Reiches.»

För förståelsen av fenomenet makt är den tyska rättsutvecklingen efter 1933 av stort intresse, därför att vi här ha att göra med ett konkret lagstiftningsarbete för vilket rättscentrum och maktcentrum sammanfalla. Detta får sitt uttryck icke blott däri, att Ledaren och Rikskanslären enligt »Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich» av den 24 mars 1933 själv stiftar lag, utan det förhåller sig också så att lagbegreppet principiellt sammanfaller med ledarens vilja. Såväl den nya doktrinen som hela den väldiga omorganisationen av rättsväsendet bygger på denna identifiering. Den inflytelserike rättsteoretikern Karl Schmitt formulerade vid en sammankomst av Akademie für deutsches Recht principen på följande sätt. »Gesetz ist für uns nicht mehr eine abstrakte, auf einen vergangenen Willen bezogene Norm; Gesetz ist Plan und Wille des Führers.»³⁷ I det rent legislativa arbetet, i utarbetandet av rättsatser och rättsinstitut gör sig denna grundåskådning på varje punkt gällande.

Vi få här inskränka oss till att belysa detta sakförhållande med exempel. Ett av riksjustitieministern tillsatt utskott framlade 1936 förslag till ny straffprocessordning, vilket för granskning bl. a. underställdes NS-Rechtswahrerbund, vilket avgav ett yttrande 1937. Här framhålles att ledareprincipen måste starkare betonas än hittills skett. Straffprocessrätten måste helt baseras på Führerprincipen. Det tyska folkets förtroende för ledaren innebär, att han är dess högste domare. Den enskilde måste veta, heter det i utlåtandet, att ledarens personlighet är del i rättsordningen och att han kan ingripa i enskilda fall. Händelserna den 30 juni 1934 visa att detta är nödvändigt. »Die Tatsachen des 30. Juni 1934 zeigen, dass der Wille des Führers von dem deutschen Volk für verbindlich angesehen wird, mag er nun eine Vielheit von Fällen regeln oder eine Entscheidung ... in einem einzelnen Falle treffen.»³⁸ I detta på offentligt uppdrag avgivna utlåtande om straffprocessreformen förklaras icke blott ledarens oinskränkta makt över rättsmaskineriet vara nödvändig, utan det understrykes också särskilt att sådan

³⁷ Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht, 1935, H. 7, s. 439.

³⁸ Neuordnung des Strafverfahrensrechts. Denkschrift des NS-Rechtswahrerbundes zum Entwurf einer Strafverfahrensordnung ... der amtlichen Strafprozesskommission des Reichsjustizministeriums. Berlin 1937, s. 17.

omedelbar dom och exekution, som förelåg den 30 juni 1934 är av nöden för rättssäkerheten.³⁹

En speciell lösning av förhållandet mellan statsledningen och domaruppgiften har föreslagits av Hans Frank, vilken såväl på grund av sin ställning som Reichsrechtsführer som på grund av sin från många håll erkänt konsekventa tillämpning av de national-socialistiska grundprinciperna⁴⁰ äger en alldeles särskild auktoritet. Frank skriver: »Ich glaube, dass die *idealste und zweckmässigste Lösung des Problems* der Verbindung der geschlossenen Staatsführung mit der vielerörterten richterlichen Unabhängigkeit in folgendem bestünde: Der Führer als Oberster Gerichtsherr der Nation könnte als oberster Sachwalter dieser seiner Zuständigkeiten einen »*Richter des Führers*« bestimmen. Dieser »Richter des Führers« wäre mit allen Eigenschaften des Richteramts zu begaben. Er hätte eine totale Zuständigkeit in allen Rechtsverfahren und würde im Namen des deutschen Volkes als unmittelbarer Urteilsvertreter des Führers Recht sprechen können.»⁴¹

Det är av intresse att tyska jurister vid tillämpningen av ledarprincipen i rätt och rättspraxis understryka principens irrationella karaktär. I den för rent sakliga ändamål i Jahrbuch des öffentlichen Rechts givna översikten över rättsutvecklingen från den 1 januari 1934 till den 30 september 1937 framhålles att ledarskapet är på ett alldeles särskilt sätt bundet vid personen Adolf Hitler. Grunden för hans ställning som suverän ledare av staten, partiet och armén, av rättsväsendet och rättsskipningen ligger djupare än det rationala område, där man talar om »ämbeten» och »institutioner». Ledarskapet bottnar i de irrationella faktorer, där folkgemenskapen finner sin näring. Ledarens faktum är omgivet av den hemlighetsfullhet, som omger allt levande. »Führung ist demnach . . . Ausdruck einer un-

³⁹ Ledarprincipen får också på så sätt sin tillämpning inom straffprocessrätten att domaren karakteriseras som »ledare». Enligt straffprocesskommissionens redogörelse för den kommande rätten är det av stor vikt att domarna äro ledarepersonligheter. Das kommende deutsche Strafverfahren. Bericht der amtlichen Strafprozesskommission, herausgg. von Franz Gürtner, Berlin 1938, s. 60 f.

⁴⁰ Så exempelvis Filippo Grisogni: Die Grundgedanken des zukünftigen deutschen Strafrechts. Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht. Jahrg. 55, H. 2—3, s. 209 f.

⁴¹ Hans Frank: Nationalsozialistische Strafrechtspolitik. München 1938, s. 41.

mittelbar unter uns wirksamen Lebensgesetzlichkeit, an der der Einzelne vielleicht zerbrechen kann, ohne sie aber selber aufheben zu können.»⁴²

Sammanfattningsvis kunna vi alltså angående ledareprincipens tillämpning konstatera att den innebär ett försök att identifiera rätten — icke med den abstrakta makttanken — utan med den särskilda maktinnehavarens person. Ledarens konkreta person är rätten.

Med ledarprincipen sammanhänger på det intimaste det national-socialistiska partiets rättsliga ställning. Den fixerades redan i Gesetz zur Sicherung der Einheit von Partei und Staat av den 1/12 1933. Det heter här: »§ 1 (1) Nach dem Sieg der nationalsozialistischen Revolution ist die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei die Trägerin des deutschen Staatsgedankens und mit dem Staat unlöslich verbunden. (2) Sie ist eine Körperschaft des öffentlichen Rechts. Ihre Satzung bestimmt der Führer.»⁴³

Det är alltså i grundlag fastslaget att det nationalsocialistiska partiet är den tyska statstankens bärare, och att det i denna egenskap intar en särställning i rättsligt avseende. Det tyska folket har erkänt NSDAP. som det legitima uttrycket för den tyska statstanken. Partiet representerar därför folkets vilja på samma gång som det är — för att tala med Julius Binder — »die eigentliche Führerschicht» inom vilket ledaren väljer sina medhjälpare.⁴⁴ Frank karakteriserar förhållandet mellan stat och parti så, att den tyska enhetsstaten tjänar folket men också »gewährleistet der das Volk in seinen elementaren Bedürfnissen vertretenden NSDAP. die zur Erfüllung ihres Parteiprogrammes erforderliche Macht».⁴⁵

Den tyska rättsteoretiska litteraturen behandlar synnerligen ingående frågan om förhållandet mellan partiet och staten. En uttrycksfull definition har Hans Huber funnit, då han interpreterar den ovan citerade lagen av den 1 december 1933. »Die NSDAP. ist der politische Stand des deutschen Bewegungstaates.» Partiet har i den dynamiska staten just uppgiften att förkroppsliga folkets politiska vilja. Huber anger därför fyra huvuduppgifter för partiet. Rörel-

⁴² Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart. Tübingen 1937, s. 64.

⁴³ Reichsgesetzgebungsblatt I, s. 1016.

⁴⁴ Binder: Der deutsche Volksstaat, s. 31.

⁴⁵ Hans Frank: Rechtsgrundlegung des nationalsozialistischen Führerstaates. 2. Aufl. München 1938, s. 40.

sens fundamentala uppgift är att fostra folket till ett politiskt folk. Vidare är det partiets uppgift att finna, fördjupa och genomföra folkets politiska världsåskådning. Med denna uppgift sammanhänger den tredje — vilken egentligen utgör det viktigaste problemet — »die Führerauslese». De tre angivna uppgifterna tillsammans betyda en fjärde plikt för partiet, eller med Hubers egna ord: »Erziehung des Volkes, Formung der Weltanschauung, Auslese der Führer ergeben zusammen die entscheidende Funktion der Bewegung: *politischer Willensträger des Volkes zu sein.*»⁴⁶ Man skulle också kunna uttrycka saken så att partiet är ledarens maktapparat över och för folket. Frank karakteriserar därför NSDAP. som en »Führerorden», och säger i detta sammanhang: »Die Partei steht über dem Staat, was Idee, Weltanschauung und oberste Regierungsmaxime anbelangt.»⁴⁷

Om ledaren, partiet, rätten och staten kan alltså sammanfattande sägas att ledarens person är rätten och att denna rätt effektiviseras genom en maktorganisation, som såväl principiellt som organisatoriskt står över staten, därför att den såsom sådan är ett uttryck för de rättsunderställdas vilja. Ledareordens maktställning beror icke blott på att den konstitutionellt fått juridiskt företräde, utan också därpå att den allena företräder den enda riktiga rättsåskådningen. Ledaren har alltså i och genom NSDAP. såväl konstitutionellt som ideologiskt absolut makt.

Den reella innebörden i allt detta kan lämpligen åskådliggöras genom hänvisande till några konkreta och signifikativa åtgärder på rättens område i Tyskland efter 1933.

När riksjustitieminister Gürtner hälsade den 11 internationella straffrätts- och fängvårdskongressen välkommen till Berlin 1935 framlade han i ett inledningsföredrag vissa principer för den tyska straffrättens nydaning. Såsom särskilt betydelsefull nyhet framhåller han den omständigheten att man övergivit den äldre doktrins regel »intet brott utan lag».⁴⁸ Principen »nullum crimen sine lege» har

⁴⁶ Hans Huber: Die deutsche Staatswissenschaft. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. B. 95, ss. 36 ff.

⁴⁷ Hans Frank: Rechtsgrundlegung ..., s. 37. Jfr ur den tidigare statsvetenskapliga litteraturen bl. a. Otto Koellreuter: Grundriss der allgemeinen Staatslehre. Tübingen 1933, ss. 163 ff. och Franz W. Jerusalem: Der Staat. Ein Beitrag zur Staatslehre. Jena 1935, ss. 292 ff.

⁴⁸ Actes du Congrès Pénal et pénitentiaire international de Berlin Août 1935, Procès-verbaux des séances. Vol. Ia, Berne 1936, s. 6 ff.

icke minst i vårt land betraktats som en självklar garanti för den enskildes rättssäkerhet, ja, ofta betecknats som den rättsunderställdes magna charta. För den nya tyska rätten är det icke den angelägnaste uppgiften att utesluta brottslighet, där ingen lag föreligger, utan det viktigaste är att intet brott lämnas ostraffat. Den nya tyska straffrätten är »ein Kampfrecht», som bekänner sig till principen »nullum crimen sine poena».⁴⁹ Då det är omöjligt att formulera en strafflag, som förutser alla former av brott måste domaren ha en viss rörelsefrihet. Denna anges i Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuches av den ²⁸/₆ 1935: »§ 2. Bestraft wird, wer eine Tat begeht, die das Gesetz für strafbar erklärt oder die nach einem Grundgedanken eines Strafgesetzes und nach gesundem Volksempfinden Bestrafung verdient. Findet auf die Tat kein bestimmtes Strafgesetz Anwendung, so wird die Tat nach dem Gesetz bestraft, dessen Grundgedanke auf sie am besten zutrifft.»⁵⁰ I kommentaren i Pfundtner-Neuberts författningssamling framhålles det att det för den nationalsocialistiska staten gäller att straffa varje för gemenskapen farlig viljeyttring. Det gäller icke förbrytarens säkerhet utan folkgemenskapens. »Dem Richter muss daher die Möglichkeit gegeben werden, bei der Aburteilung einer Tat über die Grenzen der gesetzlichen Tatbestände hinauszugehen und so der verständnisvolle Verbündete des Gesetzgebers zu werden.»⁵¹ Man möter ofta i den senaste tyska straffrättslitteraturen beklaganden av att denna domarnas rörelsefrihet blivit missförstådd i utlandet. Man finner detta begrippligt, då kritiken kommer från länder, där domarkåren saknar en fast livsåskådning och verklig kontakt med det sunda folkmedvetandet. Den nationalsocialistiske domaren är däremot icke neutral i frågor, som gälla folkets liv. Det nya Tyskland skapar kämpande domare helt genomträngda av partiets anda. Skulle en sådan domare någonsin vara tveksam om vad det sunda folksamvetet fordrar i ett särskilt fall, så har han att söka anvisning i ledarens tillkännigvan-

⁴⁹ Das kommende deutsche Strafrecht. Allgemeiner Teil. Bericht über die Arbeit der amtlichen Strafrechtskommission, herausgg. von Franz Gürtner, 2. Aufl. Berlin 1935, ss. 200 ff. och ss. 14 ff.

⁵⁰ Reichsgesetzgebungsblatt I, s. 839.

⁵¹ Das neue Deutsche Reichsrecht. Ergänzbare Sammlung des geltenden Rechts seit dem Ermächtigungsgesetz mit Erläuterungen herausgg. von Hans Pfundtner und Reinhard Neubert. II c 6, s. 67.

den och partiprogrammets grundsatser. Domaren dömer efter folkets samvete och han är därvid så mycket friare som han är fastare rotad i nationalsocialismen.⁵²

Genom att bryta med den gamla regeln »nullum crimen sine lege» har man frigjort sig från ängslig bundenhet vid lagens bokstav och i stället i rättsförfarandet berett plats för folkgemenskapstanken, vars bärare det nationalsocialistiska partiet är.

Det är denna samma folkgemenskapsidé man åberopar sig på vid motiveringen av en annan radikal nyhet i den tyska rätten. Vi ha här att göra med en lagstiftningsåtgärd, som skulle kunna betecknas såsom det negativa komplementet till lagen om partiets urvalställning såsom bärare av den tyska statstanken. Det finnes också inom riket de, vilka under inga omständigheter kunna tänkas vara bärare av denna statstanke. I Das Reichsbürgergesetz av den 15 september 1935 heter det: »§ 2. Reichsbürger ist nur der Staatsangehörige deutschen oder artverwandten Blutes, der durch sein Verhalten beweist, dass er gewillt und geeignet ist, in Treue dem deutschen Volk und Reich zu dienen.»⁵³ Frank påpekar så sent som 1938 att rasrätten ännu så länge befinner sig i sin första vetenskapliga utveckling. Men detta hindrar icke, att denna del av den tyska rätten utgör ett av de omistliga värdena i den nationalsocialistiska revolutionen. Den kommer enligt Frank att i framtiden mer och mer framträda som en fundamentalprincip och medföra en omgestaltning av hela rättsvetenskapen i idealistisk anda. »Im Rassenrecht liegt zugleich auch die letzmögliche Ausweitung des Rechtsbegriffs überhaupt. Aus ihm steigt die Möglichkeit auf zu einer souveränen, man möchte fast sagen herrenmässigen, Grundhaltung eines Volkes.»⁵⁴

Därigenom att den nya rätten slår vakt om det tyska folkets livs-

⁵² »Dieser Richter, der fest in der nationalsozialistischen Grundanschauung verwurzelt ist, wird in den autoritativen Kundmachungen des Führers und in den Grundsätzen des Parteiprogrammes der NSDAP. die Leuchttürme sehen, die ihm — wenn er einmal zweifelhaft ist, was das gesunde Volksgewissen im Einzelfall fordert — den richtigen Weg zeigen werden ... Je fester der deutsche Richter im Nationalsozialismus verwurzelt ist, um so freier wird er als Richter sein.» Handwörterbuch der Rechtswissenschaft. B. 8, s. 810 f. Jfr Roland Freisler: Der Heimweg des Rechts in die völkische Sittenordnung. Beiträge zum Recht des neuen Deutschland. Festschrift für Franz Schlegelberger, Berlin 1936, ss. 28 ff.

⁵³ Reichsgesetzgebungsblatt I, s. 1146.

⁵⁴ Frank: Rechtsgrundlegung, s. 20.

värden har den förts folket nära, och man har överbyggt den klyfta, som juristeriet i en tidigare epok skapat. Då Frank 1940 ger en sammanfattande överblick över det rättsliga nybildningsarbetet under de förflutna 7 åren kan han konstatera att partiprogrammets löfte om en ny tysk rätt såsom uttryck för partiets vilja till väsentliga delar infriats. Han understryker särskilt, att den nya tyska rätten icke är en abstrakt paragrafbyggnad utan »das lebendig verteidigte und voll erfüllte Lebensrecht unseres Volkes schlechthin».⁵⁵ Vid ett årsmöte av Akademien för tysk rätt i november 1940 uttrycker Frank sin tillfredsställelse över att denna nya tyska rätt ännu ej kodifierats i en lagbok. Den skulle då icke ha kunnat motsvara de krav som kriget visat sig ställa på en tysk strafflag. Strafflagen kan icke längre anpassas efter en nationalstats trånga gränser, säger Frank, »sondern wir sind berufen, uns in dem grösseren Format eines Reiches von Weltgeltung auch legislativ einzurichten». Det står numera fast att sådana frågor som exempelvis polackernas rättsliga ställning i generalguvernemet, fransmannens i det besatta området och negerns i kolonierna måste tagas upp till prövning. Beträffande alla, som direkt eller indirekt indragits i rikets maktområde måste denna prövning företagas »unter dem Gesichtspunkt der Autorität nicht nur des Staates, sondern auch des Primats des deutschen Volkes und seiner Weltreichsbedeutung ...».⁵⁶

⁵⁵ »Dieser stolze Begriff, »Lebensrecht des deutschen Volkes» bedeutet aber auch, dass das Recht des nationalsozialistischen Reiches nicht identisch ist mit jener blassen, schablonenhaft weltfremden Juristerei früherer Perioden, die selbstgenügsam im Dunst ihrer eigenen gedanklichen Destillation dahindämmerte, sondern dass es die echteste Ausdrucksform der völkischen Lebensgemeinschaft ist. Es umschliesst alle Volksgenossen mit seiner Fürsorge und ausgleichenden Gerechtigkeit, es schützt Reich und Volk vor den Gewalttaten Verlorener, es hemmt die Entwicklung alles Kranken und Gemeinschaftschädigenden und fördert den Aufstieg alles Erforderlichen und Gesunden. Dieses Lebensrecht unseres Volkes ist das heilige Vermächtnis, das Gott der Herr selbst in die Brust der ersten Germanen gelegt hat. Es ist der stolze Bewusstseinsinhalt jener Weltbetrachtung, die in den Werten des Deutschen schlechthin den höchsten Wert dieser Erde sieht. Auf allen Gebieten menschlicher Leistungen steht dieses deutsche Volk unerreicht, einmalig, stolz und gross da.» Die Aufgabe der Akademie für Deutsches Recht in der nationalsozialistischen Gesetzgebung. Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht 1940. H. 1, s. 2.

⁵⁶ Frank: Die Aufgabe der Strafrechtserneuerung. Deutsches Strafrecht, 1940. H. 11—12, s. 180.

Härmed ha vi, om också endast stickprovsvis, följt den national-socialistiska rättstanken från dess identifiering med maktinnehavarens person till planerna på den tyska maktstatens rättsskapande verksamhet utåt i rummet och i tiden. Vi ha sett hurusom rättsidén förkroppsligas i den högsta maktens bärare, hurusom folkets rättsmedvetande uppbäres av partiet vid makten, hurusom rasrätten blir grunden till rikets maktställning.

Granska vi nu ur vårt problems synpunkt detta material, så torde det först och främst vara av intresse att göra några detaljiakttagelser angående de betingelser under vilka rättsförnyelsen äger rum i Tyskland. Vi ha att iakttaga huruvida maktinnehavaren och maktapparaten vid kodifieringen av rätten stöta på faktorer, som erfordra anpassning och modifiering.

Låt oss då först uppmärksamma genomförandet av den grundprincip, vilken Frank betecknar såsom betingelsen för rättsbegreppets högsta utveckling, nämligen rasrätten.

Det är självfallet för rättspraxis nödvändigt att efter allmängiltiga regler kunna skilja mellan dem, som skola komma i åtnjutande av riksmedborgarskapets förmåner och dem, som icke kunna det. Här står den nya lagidén liksom varje nygestaltning inom all rätt inför nödvändigheten att ikläda sig ett förståeligt och allmänt tillämpligt språk. Akademien för tysk rätt har gett sig i kast med denna uppgift, och bland de många underutskotten under specialutskottet för nationalitetsrätt finnes också ett »Unterausschuss für terminologische Angelegenheiten». I en redogörelse av 1939 för utskottets verksamhet får man en imponerande bild av det oerhört omfattande arbete, som av specialister på olika områden utförts inom utskottet. Det visade sig enligt redogörelsen bland annat nödvändigt att underkasta begreppet »arier» en ingående undersökning. Ursprungligen ett rent språkbegrepp kom termen så småningom att tjäna som beteckning för alla folk, som med avseende på sitt ursprung hörde hemma i Europa. Nu visade det sig emellertid, att vissa folk, som måste anses höra till de europeiska, svårligen kunde betecknas som arier, om man ville vara strängt vetenskaplig och också tillämpa språksynpunkten, t. ex. finnar och ungrare. Termen »arier» ersattes så med uttrycket »Personen deutschen und artverwandten Blutes». Detta blev emellertid för vidlyftigt för ämbetspraxis och man kom kort och gott att säga »deutschblütig». Men detta ledde återigen

till missförstånd, då ju flera europeiska folk kom att betecknas på ett icke adekvat sätt. Det framhålles i redogörelsen, att det hela i sak ju rör sig om att för de statsmedborgare, som tillhöra de europeiska grundraserna markera en gynnsammare rättslig ställning än för dem, som icke tillhöra dessa raser. I detta läge såg man sig nödsakad att skapa en ny term. »Der Unterausschuss hat vor vielen anderen Möglichkeiten nach langen Erwägungen schliesslich dem neuen und daher ungewöhnlichen Begriff »europarassig« (als Ersatz für »deutschblütig«) den Vorzug gegeben, wiewohl natürlich auch gegen diese vorläufig noch befremdende Bezeichnung Bedenken erhoben werden können.»⁵⁷ Rasrätten visar sig här vid genomförandet i praktiken ha stött på en faktor som har sin egen lagmässighet. Språket har visat sin makt även över rastanken.

Men rastanken ställes icke blott inför rent språkliga svårigheter. Varje rättsidé måste uttryckas i en generellt tillämplig rättsregel och här möter den icke blott språkets egen lagmässighet utan också logikens obönhörliga lagar. Det vanskliga med en rättsregel är att den måste rätta sig både efter logikens krav och praktikabilitetens betingelser. I Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre av den ¹⁵/₉ 1935 har man infört den bestämmelsen, att man vid efterforskande av rashärstamningen icke skall gå längre tillbaka än till far- och morföräldrarna. Kommentatorerna framhålla, att detta skett av rent praktiska skäl. Sättes ingen bestämd gräns skulle efterforskningarna föra i det oändliga. Som heljude skall den person två generationer tillbaka betraktas, vilken tillhört det judiska religionssamfundet.⁵⁸ Det försäkras att denna bestämmelse icke får tolkas så att man sammanblandar begreppen religion och ras. Bestämmelsen innebär sålunda ingalunda, att den, som ej tillhört den judiska religionsgemenskapen ej är jude. Men föreligger verkligen detta faktum, då har det positivt bevisvärde. »Die jüdische Religion eines der Grosseltern ist ... als *unwiderlegliche gesetzliche Vermu-*

⁵⁷ Karl C. v. Loesch: Rasse, Volk, Staat und Raum in der Begriffs- und Wortbildung. Bericht über die Arbeiten des Unterausschusses für terminologische Angelegenheiten Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht, 1939. H. 4, ss. 117 ff.

⁵⁸ »Jüdischer Mischling ist, wer von einem oder zwei der Rasse nach volljüdischen Grosseltern teilen abstammt. ... Als volljüdisch gilt ein Grosseltern teil ohne weiteres, wenn er der jüdischen Religionsgemeinschaft angehört hat.» Reichsgesetzgebungsblatt I, s. 1333.

tung für die Zugehörigkeit zum jüdischen Blut eingeführt worden, um Rechtssicherheit zu schaffen.»⁵⁹ Man måste, framhålles det, tillgripa denna »oöverläggliga lagliga förmodan» annars skulle man återigen drivas längre tillbaka i generationerna. Här ha praktikabilitetshänsynen kolliderat med logiken. Man måste icke blott påstå att ett »förmodande» kan vara »oöverläggligt», utan man måste också låta ett och samma faktum hava olika bevisvärde. Det visar sig vara förenat med stora svårigheter att göra rättvisa både åt möjlighetshänsynen och logikens krav. Därför är diskussionen i detta avseende lika litet som i den förut omnämnda terminologiska frågan avslutad.

Tillämpandet av »das gesunde Volksempfinden» har också visat sig kunna ge anledning till bryderi. Av intresse i detta sammanhang är en diskussion mellan två av förgrundsfigurerna i den tyska rättsreformen, statssekreteraren Roland Freisler och senatspresidenten, professor Klee. En mor har dödat sitt obotligt sjuka barn, och Freisler menar, att man här bort frikänna åberopande sig på den sunda folkkänslan. Det skulle alltså bliva en omvänd tillämpning av regeln straff utan lag. Här skulle det gälla frikännade mot lagen. Freisler menar att varje tysk moder skulle ha handlat just så som den agerande i det berörda fallet. »Was recht und was unrecht gehandelt ist, das sagt die Gemeinschaftsgesittung des deutschen Volkes, die von der sein Leben tragenden Bewegung gehütet und entwickelt wird.»⁶⁰ Klee anmäler betänkligheter mot Freislers åsikt. Han menar att man visserligen måste ge Freisler rätt i att den sunda folkkänslan är det, som motsvarar den nationalsocialistiska gemensamhetsuppfattningen. Men endast domaren, som besjålas av det nationalsocialistiska tänkandet kan i det enskilda fallet från en högre synpunkt avgöra huruvida folkkänslan är sund i detta avseende. »Entscheiden kann er aber hierüber nicht, ohne gleichzeitig auf den Grundgedanken der Rechtssatzung und ihren Zusammenhang mit dem Ganzen der Rechtsordnung zurückzugehen.»⁶¹ I anslutning till

⁵⁹ Das neue Deutsche Reichsrecht (Pfundtner-Neubert) I a 23, s. 8.

⁶⁰ Roland Freisler: Mut zu lebenswahrem Strafrecht. Behandelt an Hand eines Beispiels verständlicher Tötung. Deutsches Strafrecht. B. 8, 1941. H. 5—6, s. 71.

⁶¹ Karl Klee: Das Volksempfinden als Rechtfertigungsgrund an sich strafbaren Verhaltens. (Umkehrschluss aus § 2 StGB.) Deutsches Strafrecht. B. 8, 1941. H. 5—6, s. 73.

dylika reflexioner rekommenderar Klee en viss försiktighet gentemot Freislers reformiver. I sin replik beklagar Freisler att han och hans motståndare behandla frågan från så olika förutsättningar, att det icke torde vara möjligt för den ene att övertyga den andre. Han antyder, att det är den gamla rättspositivistiska uppfattningen som går igen i Klees diskussionsinlägg. En dylik uppfattning kan endast stå hindrande i vägen för den nya utvecklingen, därför att den innebär, »dass immer wieder zwischen gesunder Rechtserwartung des Volkes und der Rechtsgabe des Richters eine wachsende Spannung entsteht, die stets nur durch einen gesetzgeberischen Akt zur Entladung kommen kann».⁶² I den mån rättspositivismen lever kvar inom tysk rättsuppfattning står den hindrande i vägen för den nödvändiga insikten att kravet på domarens beroende av lagen är det samma som kravet på domarens »Gefolgschaftstreue gegenüber dem Führer». »Diese Gefolgschaftstreue verlangt verantwortungsbewusstes Sicheinleben in den Ordnungs- und Entwicklungswillen des Führers, was den Gesetzesgehorsam nicht ausschliesst, aber über ihn zur Gefolgschaftstreue gegenüber dem Führer hinauswächst.»⁶³

Denna kontrovers visar på ett intressant sätt att rättsförnyelsen i Tyskland såväl i tillämpning som i princip stöter på vissa svårigheter av doktrinär art, vilka icke utan vidare kunna bringas ur världen »durch einen gesetzgeberischen Akt».

Karl Larenz, vilken framför allt sett det såsom sin uppgift att skildra den tyska rätts- och statsfilosofiens utveckling under nyare och nyaste tid, framhåller att metodfrågorna synnerligen livligt diskuterats under de senaste åren. Man kan icke blott instämma med Larenz häri, utan man måste konstatera att debatten varit synnerligen häftig och att skarpa meningsmotsättningar framträtt i samband med omgestaltningen av rättsordningen i Tyskland. Larenz klagar över att allttjämt »zahllose Juristen» äro av den meningen, att man kan nöja sig med de gamla metoderna och en mindre omfattande reform här och där. De som resonera på detta sätt ha emellertid icke förstått att det i det nya Tyskland rör sig om en fullständig omgestaltning av det andliga livet. Rättsvetenskapen är icke en självgod teknik, som kan förhålla sig oberörd av vad som skett. »In

⁶² Freisler: Nach geltendem Recht unmöglich? Eine Entgegnung. Deutsches Strafrecht. B. 8. H. 5—6, s. 78.

⁶³ Ibid.

Wahrheit ist jeder Rechtswissenschaft, die diese Bezeichnung nur verdient, eine bestimmte geistige Haltung, ja eine bestimmte Rechts- und Staatsauffassung notwendig immanent — mögen sich die einzelnen Vertreter dieser Wissenschaft dessen nun bewusst sein oder nicht.»⁶⁴

Vid en blick på diskussionen inom rättsdoktrins område i Tyskland visar det sig att meningsskiljaktigheterna icke blott beror på, att juristerna och rättsvetarna varit oförmögna att realisera omställningens faktum, utan det visar sig också att innebörden i den nya rättsuppfattningen tolkas olika även av dem, som verkligen försöka en utbyggnad av rättsdoktrinen i partiets anda. I varje fall beskylla de sinsemellan stridande skolorna varandra för att de metoder, som komma till användning hos motståndaren icke gagna utan hindra den nya rättens genomförande.

Vi skola för att demonstrera detta ur den rikhaltiga litteraturen endast visa hän på en kontrovers, som erbjuder åtskilligt av intresse. Den ovan nämnde Carl Schmitt och i nära anslutning till honom den s. k. Kieler-skolan med Georg Dahm och Friedrich Schaffstein ha energiskt hävdad, att rättsreformen i den nya staten kan genomföras endast om ett nytt rätts tänkande av speciellt slag får bli bestämmande vid reformarbetet. Det låter sig icke längre göra att arbeta med abstrakta normer och begrepp. »Ein wesentliches Kennzeichen des neuen deutschen Rechtsdenkens ist die Abkehr von der Abstraktion und die Überwindung des normativistischen Trennungsdenkens durch ein »konkretes Ordnungsdenken«.»⁶⁵ Detta »konkrete ordningstänkande» har av Carl Schmitt förklarats vara nödvändigt förbundet med genomförandet av den nationalsocialistiska rätten. Detta tänkandes egenart består däri att det tar omedelbart hänsyn till den konkreta verkligheten och låter begreppen växa fram ur den samhälleliga ordning, som utmärker ledarstaten.⁶⁶

⁶⁴ Karl Larenz: Die deutsche Rechts- und Staatsphilosophie seit 1935. 2. Teil: Methodische und geschichtliche Arbeiten. Forschungen und Fortschritte. Jahrg. 16. H. 29—30, s. 329.

⁶⁵ Georg Dahm: Verrat und Verbrechen. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. B. 95, 1935, s. 283.

⁶⁶ »Der Nationalsozialismus denkt nicht abstrakt und schablonenhaft. Er ist ein Feind alles normativistischen und funktionalistischen Machens. Er sichert und pflegt jede echte Volkssubstanz, wo er sie trifft, in Landschaft, Stamm oder Stand.» Karl Schmitt: Staat, Bewegung, Volk. Die Dreigliederung der politischen

Ehuru Schmitt icke närmare bestämt innebörden i det »konkreta ordningstänkandet» och trots den omständigheten att begreppet lett till missförstånd och kritik⁶⁷ har det spelat en stor roll i debatten, icke minst då det gällt doktrin och praxis på straffrättens område. Ett brott får enligt Kieler-skolan icke fattas som en förbrytelse mot abstrakta normer, utan måste förstås ut ifrån den konkreta livsordning, mot vilket det riktar sig.⁶⁸ Detta innebär att handlingen i fråga ej skall bestämmas efter en abstrakt i lagtexten given beskrivning utan bedömas efter sitt »väsen». Därtill fordras emellertid en verklig vilja att också och framför allt leva sig in i lagens »väsen». »Mit diesem Willen zur Einsicht in das Wesen der Dinge treten wir an das *Gesetz* heran, für uns keine abstrakte Norm, sondern der Ausdruck einer wesenhaften Lebenswirklichkeit, der lebendigen Ordnung des deutschen Volkes und des Führerbefehls.»⁶⁹ Skulle man tolka § 242 StGB så som enligt Dahms mening Marburger-professorn Schwinge gör nämligen att den skyddar äganderätten, då skulle man t. ex. vara tvungen att anse att stöld föreligger när Hitler-Jugend frånrycker en katolsk ungdomsorganisation dess fana och bränner den som trofé. »Wir nehmen keinen Diebstahl an, weil Dieb nicht ein jeder ist, der »eine fremde bewegliche Sache einem anderen wegnimmt, dieselbe sich rechtswidrig zuzueignen», sondern nur, wer seinem Wesen nach Dieb ist.»⁷⁰

Den här kritiserade Schwinge har tillsammans med sin kollega i Marburg L. Zimmerl riktat en synnerligen skarp kritik mot såväl Schmitt som framför allt Kieler-skolan. Här kräves en realistisk rättsvetenskap som motvikt mot all dimbildning och all irrationalism

Einheit. 2. Aufl. Hamburg (1934), s. 32. Jfr Dens.: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens. Hamburg 1934.

⁶⁷ Se exempelvis Philipp Heck: Rechtserneuerung und juristische Methodenlehre. (Recht und Staat in Gesch. u. Gegenwart. 118). Tübingen 1936, s. 26 ff.

⁶⁸ Dahm: A. a. s. 283. Jfr Schaffstein: Das Verbrechen als Pflichtverletzung. Grundfragen der neuen Rechtswissenschaft. Berlin 1935, ss. 108 ff.

⁶⁹ Dahm: Verbrechen und Tatbestand. Grundfragen der neuen Rechtswissenschaft. Berlin 1935, s. 101.

⁷⁰ Ibid. s. 102. Om underlåtenhet skall medföra fullt ansvar avgöres också genom »das Wesen». »Ob die Unterlassung die volle Verantwortlichkeit nach sich zieht oder nicht, auch darüber entscheidet das Wesen und der kriminelle Gehalt des einzelnen Verbrechens. Wer nicht tätig geworden ist, kann nur dann als Mörder oder Brandstifter gelten, wenn er seinem Wesen nach als Mörder oder Brandstifter erscheint.» Ibid. s. 100.

i nyare tysk doktrin. Man framhäver att det myekna spekulativa lånegodset hotar att helt avlägsna teorien från praxis. Först och främst missledas de unga juristerna av teorier, som äro så verklig-hetsfrämmande som de här skildrade.⁷¹ De praktiskt verksamma domarna ha också mer än en gång klagat över den brist på verklig-hetssinne, som kommer till synes i den rättsteoretiska litteraturen. Så förhöll det sig icke under den epok, då den tyska rättsvetenskapen med skäl åtnjöt internationellt anseende. Under det att man nu gärna vill börja uppifrån med de abstrakta principundersökning-arna, arbetade man på den tiden »von unten nach oben», från den grundliga realforskningen till den teoretiska kritiken. »Eine solche an der Erfahrung gesättigte und an der Erfahrung gereifte philoso-phische Haltung — das ist es, was der heutigen deutschen Rechts-wissenschaft not tut.»⁷² Denna realistiska straffrättsforskning kräver klara bestämmingar och otvetydiga normer i rättssäkerhetens intresse. Den kräver aktning för den tidigare tyska rättsvetenskapens stora företrädare, och den vågar också beteckna den tyska rättsuppfatt-ningen såsom resultat av en lång historisk utveckling. Schwinge fäller ett yttrande om rättsuppfattningen, vilket må avsluta denna framställning av tyskt rättstänkande och tysk rättsreform. »Nach deutscher Rechtsauffassung gehören zum Recht festgezogene Linien und allgemeingültige Maßstäbe, die die *grundsätzliche* Entscheidung darüber, was Recht und was Unrecht ist, ins Gesetz verlegen und nicht dem Richter überlassen. Der Deutsche ist bereit, Strenge, ja selbst Härte hinzunehmen, aber er will das Gefühl haben, dass sein Verhalten vom Recht mit einem Mass gemessen wird, das gegen die Gefahr menschlichen Irrtums und menschlicher Willkür sicher-gestellt ist. Diese Garantie aber hat man *niemals*, wenn alles auf »Wesenhaftigkeit» und »konkrete Ordnung» abgestellt ist.»⁷³

Det synes vara möjligt att ur det här framlagda materialet draga vissa slutsatser av intresse för problemet om makt och rätt. Vi ha till en början sett, att det kunskapskritiska och metafysiska bestäm-

⁷¹ E. Schwinge und L. Zimmerl: Wesensschau und konkretes Ordnungs-denken im Strafrecht. Bonn 1937, ss. 109 ff.

⁷² Ibid. s. 13.

⁷³ Irrationalismus und Ganzheitsbetrachtung in der deutschen Rechtswissen-schaft. Bonn 1938, s. 68.

mandet av rättens begrepp eller rättens idé är förenat med stora vanskligheter. Särskilt i fallet Binder har det visat sig, att dylika undersökningar icke äro ägnade att skapa klarhet beträffande maktens och rättens bestämningar och inbördes förhållande. Binder drives till en identifikation av rätt och makt. Denna konsekvens är för honom ett uttryck för begreppens egen lagmässighet. Huruvida detta verkligen är fallet återstår att se. I varje fall kunna vi konstatera, att det resultat Binder och många med honom kommit till icke bidrager till klargörande av de berörda begreppens innebörd eller vetenskapliga användbarhet.

I den praktiska tyska rättsreformen ha vi tillfälle att iakttaga maktens fenomen i en statsorganisation, där rättscentrum och maktcentrum sammanfalla. Alla maktmedel stå till en ledares förfogande, vilkens person representerar rätten. Den fullständiga syntes av makt och rätt, som av teoretici förebådats, synes här vara praktiskt förverkligad. Det vore ju då att vänta att rättens omdaning i Tyskland helt och hållet skulle bestämmas av faktorer, vilka vore tillfinnandes inom ramen av den ledande rättsviljan och den suveräna maktapparaten. För förståelsen av fenomenet makt är det av intresse att se, att detta icke är fallet.

En befallning måste kunna upprepas, ett maktbud uttryckas, en regel formuleras. Makten måste tala ett förståeligt språk, om den skall ikläda sig regelsystemets form. Vi ha sett att detta språk icke utan vidare är ett lydigt redskap för makttanken. Det följer sina egna lagar för ordens »logiska rum» och ordens inbördes förbindelser. Det är — oberoende av det våld, som kan övas på det — självt en makt.

Vi ha också sett att formuleringen av de lagregler, som enligt Frank beteckna rättsbegreppets högsta utveckling och samtidigt innebära grunden för folkets maktställning, stöter på väsentliga svårigheter, då det gäller att finna det rätta förhållandet mellan det logiskt allmängiltiga och det praktiskt genomförbara.

Man åberopar sig i den tyska rätten på den sunda folkkänslan. Denna får framför allt sitt uttryck i ledarens vilja förkroppsligad i partiet. Det visar sig emellertid vara förenat med vissa svårigheter att tillämpa denna nya princip i praxis. Det framgår av kontroversen mellan Freilser och Klee, att stora krav måste ställas på domaren för att icke den spänning skall uppstå mellan den sunda folkkäns-

lans reaktion och domarens utslag, vilken får sin utlösning endast genom en laggivningsakt. När det talas om »Rechtserwartung des Volkes» göra sig, som Freisler själv framhåller, de doktrinära mot-sättningarna gällande. Det visar sig ju också nödvändigt att finna ett nytt »rättstänkande», som är så beskaffat att det kan göra rätt-visa åt denna faktor.

Viljan till inlevelse i lagens och brottets »väsen» blir för många tyska jurister en nödvändig förutsättning för lagstiftarens och domarens rätta tillämpande av folkkänslan uppenbarad i ledarens vilja. Gent emot detta ställes återigen av andra jurister ett omutligt krav på klara begrepp och tydliga normer med hänvisande till det tyska rättsmedvetandets beskaffenhet och historiska utveckling.

När ledarviljan som representant för den sunda folkkänslan skall uttryckas i lag så sker detta alltså icke utan »spänningsförhållanden» och icke utan krav på att tyskt rättsmedvetande skall till sin historiska och faktiska egenart beaktas.

Detta sista synes vara det viktigaste vi ha att hämta ur vårt material. Den rättsskapande viljan modifieras icke blott av språkets, logikens, praktikabilitetens och traditionens maktfaktorer. Den modifieras slutligen och framför allt av de rättsunderställdes beskaffenhet.

Makten är alltid makt över någon, rätten alltid rätt för någon. Denne någon är som objekt för makt och rätt aldrig helt passiv. Även det mest överlägsna psykiska eller fysiska våld måste för sin egen organisations skull taga hänsyn till den mängd av ytterst komplicerade faktorer, som bestämma normadressatens förhållandesätt. Var och en enskild rättsadressats medvetande är både i sin egenart hos den enskilde individen och på grund av gemensamma faktorer för alla individer medbestämmande för maktyttringens art och rätts-regelns innehåll.

Det är på denna självklara omständighet Platon bygger sin idealstat. Och han fäster så stort avseende vid det hos den enskilde, som är rättsordningens förutsättning, att han finner ingen olycka vara större än att detta vederfares skada. Det får sitt starkaste uttryck i satsen att de är bättre att lida än att göra orätt.

I idéhistoriens långa debatt om rätten och makten återkommer ständigt försöket att bestämma vad det är hos individen, som ligger till grund för rättsordningen. Dessa försök göras under olika betingelser, från olika synpunkter och med olika metoder. Trots detta visa

de en stor inbördes likhet, vare sig det är fråga om »det spermatiska förnuftet» eller »lagen, som är inskriven i hjärtat», vare sig det är fråga om »lumen naturalis», »synteresis», »ideae innatae», »recta ratio» eller den aprioriska formen. Allt detta är visserligen spekulationer, men det synes icke uteslutet att dessa många inbördes besläktade tolkningsförsök ha sin grund i något faktiskt. Det gäller i varje fall att med alla till buds stående medel undersöka om här verkligen föreligger ett likformigt reaktionssätt hos alla individer.

Mot bakgrunden av vad som här sagts synes den vetenskapliga forskningens uppgift inför vårt problem vara både kunskapskritisk och rent empirisk.

Kunskapskritiken har att undersöka begreppsbestämningarna, utsagorna och ideologierna med hänsynstagande till den problemens egen dynamik, som behärskar teoribildningen. Rättsbegreppet kan icke vetenskapligt användas utan att dess varierande bestämningar prövats och jämförts med avseende på sin innebörd. Därvid måste begreppets historia ingående beaktas. Först när begreppet blivit förstått med avseende på sin logiska innebörd och sina historiska betingelser kan den i begreppet inneboende dialektiken klarläggas. Varje ensidig logisk renodling kan i annat fall leda till absurda resultat. Vad termen makt beträffar torde det ha framgått att man gör sig skyldig till en verklighetsfrämmande ensidighet om man betraktar förhållandet mellan makt och rätt så att rätten är en suverän maktapparat. Det kan med lika stor rätt påstås att de faktorer, som ligga utanför maktapparaten men modifiera den, representera makt. Gör man fruktan för våldet till makträttens enda anknytningspunkt i det enskilda medvetandet måste man i hög grad förenkla och förgrova, det vill i detta fall säga — avlägsna sig från verkligheten. Man skapar samtidigt förutsättningar för maktkultens vidskepelse.

Den kunskapskritiska undersökningen måste samgå med den empiriska undersökningen av individernas faktiska reaktionssätt. Utforskandet av individen som fenomen för sig och som led i grupp och samhälle får icke skiljas från kunskapskritiken. Denna kritik har redan lärt oss att spekulationerna om det naturliga förnuftet, naturens lag och det allmänna rättsmedvetandet icke höra hemma inom vetenskapens område. De fenomen, som givit upphov till dessa spekulationer måste själva undersökas som realiteter.

Kravet på en kritiskt genomlyst och empiriskt baserad människokunskap som grundval för en effektiv förståelse av individernas samliv innebär varken något nytt eller något utopiskt. Att de ansträngningar, som redan gjorts i denna riktning, medfört ringa resultat, behöver ej innebära att vägen är stängd.

I varje fall synes denna väg, sådan som situationen är i dag, vara den enda framkomliga.

UPPSALALUNDEN OCH UPPSALATEMPLET

AV

THEDE PALM

I.

Frågan om de germanska kultbyggnadernas ålder är ännu så länge långt ifrån löst; den gömmer fortfarande många problem. Vi känna allt för få exempel på sådana byggnader för att någonsin kunna lämna verkligt slutgiltigt besked för hela det germanska området. Det ligger också i sakens natur, att de små och obetydliga träbyggnader, som man för äldsta tid har att räkna med, vid de minsta förändringar inom de stammar och släkter, som uppfört dem, kunnat bli förstörda. Och när de en gång försvunnit, ha de inte lämnat några spår efter sig.

Det är möjligt, att sådana »tempel» ha existerat tidigare än man vanligen föreställer sig. Allmänt har man brukat räkna med en tidsgräns som säker: vid Tacitus' tid skulle germanerna ej ha haft tempel. Stöd härför har man funnit i Tacitus Germ. 9, som kategoriskt förnekar en sådan möjlighet.¹ Men även denna gräns har nu börjat sättas ifråga. Det har antagits, att man likväl har skäl att räkna med en enkel form av kultbyggnad redan på Tacitus' tid.² Från senare tid äro sådana byggnader med visshet kända, även om man vet mycket litet om deras bruk. Sammanfattningsvis kan man emellertid säga, att vi om sydgermanska tempel överhuvud veta mycket mindre än om nordgermanska, även om också där vår kunskap lämnar åtskilligt övrigt att önska.

Bäst utredd är frågan om kultbyggnader när det gäller Island. Vid den förkristna tidens slut var Island uppdelat i distrikt, *godord*, som vart och ett hade gudahus och en motsvarande religiös organisation. Åtskilliga av dessa gudahus ha med större eller mindre sanno-

¹ Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine caelestium arbitrantur.

² Jfr härom De Vries, Altgerm. Rel.-gesch. I, 269 ff.

likhet identifierats, några ha utgrävts.³ Man har ansett sig kunna skilja mellan två typer av isländska tempel. Den ena visar en gilleshall sammanbyggd med ett avhus, dock så, att förbindelse mellan de två delarna saknas. Denna typ är belagd i litteraturen. Skildringen av Thorolfr Mostraskeggs hov i Eyrb. 4 hänför sig till en sådan byggnad. Den andra typen har ett mindre hus, motsvarande avhuset, beläget inom ett gårde; i vanliga fall synes gilleshus ha funnits i närheten, dock utanför gårdet.⁴ Vad beträffar byggnadssättet — och detta gäller särskilt den första typen — har Ohlmarks i sin här anförda undersökning gjort sannolikt, att avhuset var en lägre byggnad, förbunden med hallen ungefär som stavkyrkans kor med huvudskeppet. Anläggningarna skulle alltså visa sig vara hemmahörande inom den samtida och senare nordiska byggnadskonsten. Men detta är inte vad som egentligen kännetecknar dem. Väsentligare karaktistikum för de isländska templen var väl dock, att långväggarna bestodo av torvvallar, typiska för ett träfattigt land. Byggnadssättet hade med andra ord anpassat sig efter de krav, som tillgången på byggnadsmaterial ställde, och skiljer sig på intet sätt från det för den profana byggnadskonsten på Island tillämpade. Från det sätt, på vilket de isländska templen uppförts, kan man tydligen inte sluta sig till byggnadssättet för eventuella tempel på det norska fastlandet. Men därifrån bör ju dock typen ha införts. Formen, planen för templen på Island har man rätt antaga varit liknande de norska templens.

Att norska tempel ha funnits är säkert. Man känner dem redan genom ortnamnen. Dessa ha, som Magnus Olsen påpekat, framför allt visat, hur den religiösa organisation, som förefanns på Island, redan varit utvecklad i Norge.⁵ I själva verket hade Norge vid vikingatidens slut att visa en förvånande rikedom på hov, en rikedom, som för övrigt bara kan förklaras ur vissa sociala förhållanden. Dessa hov efterträddes ofta av kyrkor. Så hade, för att endast nämna ett exempel, en socken som Søndre Fron under medeltiden 8 kyrkor, alla san-

³ Sammanfattning och litt.-hänvisningar hos Ohlmarks i *Bidrag till nordisk filologi* tillägnade Emil Olson 1936, 339 ff.

⁴ En endast i litteraturen men där mycket envist förekommande tredje typ, kvadrattempel med cella och omgång, anses vara företrädd med ett enda exempel, nämligen Sából på Island; detta har emellertid aldrig varit något tempel utan en gård, som stått på ett tun. Jfr Palm, *Wend. Kultstätte* 161, not 2.

⁵ Magnus Olsen, *Ättegård och helgedom* 235.

nolikt direkta arvtagare till hov.⁶ I detta avseende voro förhållandena tydligen annorlunda i Norge än i Sverige. Men erfarenheten har visat, att man aldrig kan vara nog försiktig när man vill spåra en direkt kontinuitet mellan hedniskt hov och kristen kyrka. Utförligast har detta understrukits av Ljungberg⁷ men också på andra områden än de svenska har man haft anledning att konstatera det samma.

Magnus Olsen har i sin nyss anförda framställning ansett sig kunna datera de norska offentliga hovens och hovbyggnadernas tillkomst till 600-talet. Han förutsätter då, att ett inflytande söderifrån kom att göra sig gällande, nämligen från (frankiska) kyrkobyggnader, som vikingarna skulle lärt känna på färder i västerled och som i Norden skulle ha influerat kultskick och byggnadskonst. Det är givetvis inte omöjligt, att impulsen till vissa germanska tempelbyggen kan ha kommit från kristet håll. Utan tvivel är det något nytt, som gjort sig gällande, då det heliga, representerat av altare och gudabilder, byggts in och satts under tak. Skulle en sådan kristen påverkan alls kunna spåras, borde den väl därför gälla den del av hovbyggnaderna, som kallades avhus, och kanske också den nedan nämnda, privata tempelbyggnaden, horgen. Men med den andra delen av templet, med gilleshallen, måste det i varje fall ha förhållit sig annorlunda.

Om man förutsätter, att de isländska hoven av den vanliga typen i princip liknat och återgivit förebilder på Norges kuster, har det alltså också i Norge funnits helgedomar, som kännetecknats av att man dels gett gudabilderna ett snävt avgränsat utrymme — »det heligaste» —, dels skapat jämförelsevis stora utrymmen för »församlingen». Gillessalen på Hofstadir på Island beräknades kunna rymma mellan 100 och 200 personer.⁸ Och utgrävningarna på Island ha visat, att husens konstruktion varit sådan, att de religiösa ceremonier som försiggått i hovens båda avdelningar ej haft direkt samband med varandra. Detta framgår för det första därav, att man inte kunde se från den ena avdelningen i huset till den andra. Och vidare har inredningen i avhuset inte heller, som altaret i den kristna kyrkan,

⁶ Engelstad, *Hedenskab og kristendom* 338 (Univ. oldsakssamlings skrifter 2. Oslo 1929).

⁷ Den nordiska religionen och kristendomen 224 ff.

⁸ Bruun & Finnur Jónsson, *Aarbøger* 1909, 265 ff., 295; Olsen, *Ättegård* 238.

varit orienterad emot gillessalen, utan snarare från denna, mot dörren ut till tunet. Det föreligger alltså en väsentlig skillnad mellan kristen kyrkobyggnad och de norsk-isländska hoven. Under sådana förhållanden är en påverkan, åtminstone en betydande och avgörande sådan, från de förra på de senare inte trolig. Man kan visserligen kanske nu som förr diskutera, huruvida inte själva uppförandet av hus för gudabilderna en gång skett efter impulser från kristet håll, ehuru visserligen detta ju inte är någon nyhet för kristendomen. Men konstruktionen och inredningen av dessa hus röja inga kristna drag. Hovens konstruktion var betingad av de kultiska behov, som dessa hade att fylla i det hedniska samhället.

Vilka dessa behov voro, veta vi ju till en del. I avhuset härbärgerade man sina gudabilder, avlade eder, slaktade offerdjur till gudarna. I hallen samlades man till kultgillen under ledning av hovgoden, som för övrigt assisterade i hovets båda delar. Magnus Olsen har visserligen påvisat förekomsten på Island också av en äldre typ av gudahus, horgen, som, enligt vad han gjort sannolikt, varit platsen för privatkult. Han har därvid också understrukt, att dessa privata horgar ofta varit ägnade åt Frö.⁹ Men detta synes just vara skillnaden mellan horgen och hovet att den senare haft en gillessal, alltså varit en kultbyggnad med offentlig karaktär. Hur har skillnaden uppstått?

När Magnus Olsen, som nyss nämnts, förutsatt, att hovet »er kommet til Norge sydfra i 7de årh. eller deromkring»,¹⁰ sammanställer han detta med den uppgångstid, från 700-talet och framåt, som arkeologien lämnat så många belägg för. Under denna tid byggdes hoven. Ett samband måste finnas. Men då är det uppenbarligen otillräckligt att blott söka ställa in hoven i ett visst arkitekturhistoriskt sammanhang och säga, att på grund av den allmänna expansionen och därav följande utsträckta resor kommo nordmännen att i söder få se byggnader, som de sedan togo sig för att efterlikna i Norden: »hovet er kommet til Norge sydfra». Denna förklaring kan inte vara tillfyllest. Man måste se hur hovens tillkomst låter sig infoga i ett socialt och ekonomiskt sammanhang. Och då kan man med skäl antaga, att den allmänna expansionen möjliggjorde och den sociala utveckling, som

⁹ Olsen a. a. 248 ff. Han påpekar därvid också, att dessa Fröhorgar kunnat vara förestådda av kvinnor.

¹⁰ A. a. 242.

återspeglas i hövdingadömenas kraftiga tillväxt, gjorde det behövt, att hövdingarna på sina gårdar uppförde byggnader för att härbärga den kultiska ceremoni, gillet, som ursprungligen bidrog att förena blott familj och släkt och som dracks på enskilda gårdar, och som nu borde förena den nya tidens enheter, hov-socknarna. Gilleshallarna borde kunna ge plats åt socknens män. De byggdes och inreddes för att fylla detta ändamål. De uppfördes inte efter mönster av frankiska kyrkor, utan efter mönster av tidens och ortens profanbyggnader, fastän delvis efter andra mått.

Man kan naturligtvis mycket väl tänka sig, att ett tempel av typen gilleshall stundom förenats med en äldre privathelgedom, en horg. Detta kan ha skett rent bokstavligt: de sammanbyggdes till ett hus. Men de ha trots detta inte haft något inre samband med varandra. Som ett tecken på detta finna vi då skiljeväggen emellan dem. Ännu en annan sak tyder på att en förening mellan horg och hall till hov kunnat gå till på ovan skisserade sätt. Vi ha föreställt oss, att de isländska hoven bevarat det väsentliga av sin karaktär från sina norska förebilder. Vid utgrävningen av Hofstadir fann man nu, att avhusets ingång ledde mot gårdstunet, men gilleshallen hade dörr utåt, från gården. Tydligare kan knappast det förras privata och den senares offentliga karaktär en gång ha blivit markerade.

II.

Den utveckling för hoven, som ovan skisserats för Norge, har baserats på tillvaron av två element: byggnaden för de heliga föremålen, gudabilder m. m., horgen eller avhuset, och byggnaden för de sakrala dryckesgillena, gilleshallen. Behovet av den senare byggnaden skulle blivit aktuellt, då det rum, där gillena ursprungligen hållits, nämligen den enskilda gården, inte längre räckt till eller inte längre visat sig vara lämpligt under de nya förhållanden, som den sociala utvecklingen framkallat. På Island ser man sammanställningen av dessa element avslutad.

Om en liknande utveckling som i Norge försiggått i Sverige är betydligt svårare att avgöra. Härtill räcker knappast materialet. Den speciella svårighet, som gäller beträffande de svenska förhållandena och som består däri, att man måste räkna med en olika utveckling för Väst- och Östsverige, skall här blott i allmänhet understrykas.

Också för Sverige ge ortnamnen viss ledning för bedömningen av kultplatsernas utformning. En i detta sammanhang viktig undersökning om förekomsten av ortnamn på *-vi* och *-hov* i Norrland har lämnat ett påtagligt resultat.¹¹ Utbredningen av *vi*-namnen sammanfaller nästan fullständigt med områdena för fynd från romersk järnålder, medan *hov* förekommer blott i trakter, som varit bebyggda under vikingatiden. När vi här ha ett daterbart bruk av de äldre, resp. yngre benämningarna för kultplatserna, innebär detta ju sannolikt, att dessas utformning och möjligen kulten själv under tidens lopp förändrats. Ett ortnamn, sammansatt med *-vi*, säger ingenting om platsens utseende. Med *hov*-namnet har uppenbarligen kommit en byggnad, ett hov. Men om detta varit en byggnad för gudabilder, eller en sammansättning mellan en sådan byggnad och en gillessal som i de norsk-isländska exemplen, eller blott en gilleshall, låter sig inte avgöra av enbart namnet. Man får emellertid i detta sammanhang inte glömma, att just mellersta Norrland hade sina naturliga förbindelsevägar västerut, till Norge. Vad som förekommit där, kan alltså inte utan vidare anses vara typiskt för svenska förhållanden, såsom dessa gestaltat sig i mellersta och särskilt då i östra Sverige vid samma tid.

Från Norrland känna vi en av de i Sverige utgrävda husgrunder, som kunna dateras till vikingatiden. Detta är Onsbacken vid Bollnäs. Huset har varit en stor, långsmal byggnad med ingång på gaveln. Spår av en eldstad ha ej kunnat konstateras, men dessa voro möjligen förstörda. Taket har uppburits av grova stolpar i två inre rader och av smäckrare stolpar i rader mellan dessa och väggen. Huset skulle alltså varit »femskeppigt»; i varje fall kan man förut-sätta en tämligen kraftig takkonstruktion, som krävt så pass väl tilltagna stöd. Utgrävaren, G. Hallström, »anser att huset varit ett tempel eller en gillessal, vilket ju även är möjligt».¹² Som tempel presenteras huset numera i litteraturen.¹³

Det är tydligt, att den slutsatsen, att det måste vara fråga om ett tempel, dragits ur husets storlek. Tillvaron av en monumentalbyggnad, och så måste man kalla huset på Onsbacken, har inte kunnat förklaras på annat sätt. Ett sådant resonemang är berättigat. Men

¹¹ Bucht, Hedniska kultorter i mellersta Norrland 5 ff.

¹² Gerda Boëthius, Hallar, tempel och stavkyrkor 29.

¹³ Så t. ex. Almgren, Sveriges fasta fornlämningar, 3 uppl. 83.

man måste göra en viss reservation. De tempel i ordets verkliga bemärkelse, alltså byggnader inrymmande gudabilder och avsedda för till dessa knuten kult (G. Hallström har fattat begreppet på detta sätt; jfr ovan uttrycket »tempel eller gillessal»), vilka vi hittills träffat på, ha varit smärre, obetydliga byggnader. De ha varit horg och avhus. Något sådant var inte huset på Onsbacken. Att det har varit en gilleshall är däremot troligt. Storleken tyder ju på att det varit avsett att inrymma mycket folk. Också i Sverige kan det ha hållits kultgillen inom en vidare krets än inom blott familjen, och man kan för den skull ha haft behov av större samlingssalar.

Just här känner man emellertid särskilt bristen på de litterära källor, vilka skulle behövts för att fylla ut luckorna i vår kunskap om svensk vikingatid. De isländska hoven och horgarna — och därmed även de norska — rekonstruerades inte bara på av arkeologien frilagda grunder. Man kompletterade bilden med ögonvittnens skildring. För Sverige, särskilt Östsvrige, är detta endast i undantagsfall möjligt.

En sådan källa har man trott sig finna hos Saxo. En uppgift hos denne har tolkats så, att det så sent som 1124 skulle funnits ett tempel på en ö på Sveriges ostkust. Saxo omtalar nämligen,¹⁴ att Knut Lavard gjorde ett vikingatåg i österled (*orientis partes*) vid denna tid och att Magnus (Nilsson) i tävlan med honom gjorde ett liknande, varvid han bl. a. kom till vissa inte närmare lokaliserade öar. Från detta tåg medförde han »några osedvanligt tunga Torshammare, som sedan gammal tid dyrkades som heliga på en av öarna», *inusitati ponderis malleos, quos Joviales vocabant, apud insularum quandam prisca virorum religione cultos*. Men Magnus var en from kristen och var ivrig att »beröva helgedomen dess helighet och Tor hans insignier», *et fanum cultu et Jovem insignibus spoliare*, varför svearna också än i dag kalla honom *sacrilegum*, tempelskändare, en den där berövar gudarna deras tillhörigheter, *coelestium spoliorum raptorem*. »Hamrarna ha sålunda tillhört en Torsbild, och denna har varit uppställd i ett tempel», tillägger Wessén, som särskilt uppmärksammat detta Saxo-ställe.¹⁵

¹⁴ Saxo ed. Müller-Velschow 630.

¹⁵ Wessén, Studier i Sveriges hedna mytologi 174. — På samma ställe avvisar Wessén, med full rätt, en notis i Jomsvikingasagan om ett hov med 100 gudabilder i Götaland.

Det förefaller omotiverat att draga så vittgående slutsatser ur Saxos för övrigt ganska svårbegripliga text. Vad Magnus haft med sig hem — och var han varit — kan man svårigen nu avgöra. Skall man ägna ett allvarligt studium åt texten, torde man finna, att den är uppbyggd på tre fakta: Magnus resa, föremålen och deras namn, samt det epitet, som var tillagt Magnus. Men det förefaller mer än otroligt, att detta epitet skulle ha fästs vid hans namn på grund av denna resa och vad som då skedde. Det hela förefaller att vara en konstruktion. Och det kan i förbigående nämnas, att Saxos inställning, som den här kommer till synes, är ett gott exempel på den kristne skriftställarens, som känner hedendomen till namnet men inte i verkligheten. Ett föregivet kultföremål, som burit namn efter en gud, har Saxo endast kunnat tänka sig som attribut till en bild. En gudabild, menar man så vidare, står efter all ordning i ett tempel. Men vi, å vår sida, kunna helt bortse från detta tempels existens, som får anses alldeles oövisad.

Det är bara ett enda svenskt tempel, som är belagt med absolut säkerhet. Det är templet i Uppsala. Uppgifter i litteraturen och en lyckad arkeologisk utgrävning i förening ha givit oss en ganska klar föreställning om dess utseende. Men mera kan utvinnas än som hittills skett. Källornas vittnesbörd om detta tempel ge i själva verket upplysningar över de fakta, som röra byggnaden som sådan. Man kan verkligen ur dem skaffa sig ytterligare kännedom om nordisk kult i allmänhet och om dennas utformning i Uppsala i synnerhet.

III.

Att Uppsala vid den förkristna tidens slut varit ett religiöst centrum av den allra största betydelse är otvivelaktigt. Inget annat av de nordiska länderna, eller något annat germanskt land, har haft att uppvisa något liknande. Senast har Ljungberg sökt leda i bevis, hur de hedniska reaktioner eller återfall i hedendomen, som förekommit under den första perioden av Sveriges kristnande, till tiden skulle sammanfallit med de vart nionde år återkommande stora festerna i Uppsala.¹⁶ I anslutning till von Friesen förklarar han också den jämförelsevis mycket stora förekomsten av run-

¹⁶ Ljungberg, Den nordiska religionen och kristendomen 265.

stenar i Uppland som ett slags kristen protest mot hedendomens centralpunkt: runstenarnas antal i de mellansvenska landskapen är »omvänt proportionellt mot avståndet till Uppsala hednatempel».¹⁷ Uppsalatemplet skall ha varit symbolen för den gamla hedendomen och i det längsta dennas fasta stöd; dess roll i religionskampen skulle svårligen kunna överskattas.¹⁸

Uppsalas betydelse som kultcentrum är som sagt klar. Men hur denna centralpunkt närmare varit beskaffad är däremot svårare att avgöra. Där har funnits bl. a. — enligt källställen, som följa nedan — ett tempel, en offerlund, en offerkälla och ett heligt träd, allt ingredienser i ett berömt, vart nionde år återkommande landsblot, för att nu inte tala om en kungsgård, en tingsplats och de berömda högarna. Vad av allt detta har varit den verkliga kärnan i den hedniska konservatism, som av allt att döma haft sitt säte i Uppsala? Det är härom, som källorna själva måste lämna sina vittnesbörd.

Den enda källan på nordiskt språk om Uppsala och dess betydelse är Snorre¹⁹: »I Svithiod var det fordom, under hednatiden, landssed, att ett huvudblot skulle hållas i Uppsala under månaden *gói*, då man skulle blota till fred och seger för sin konung. Dit skulle man komma från hela Sveaväldet. Där skulle också vara alla svears ting, och där hölls också marknad och köpstämman i en vecka. Då kristendomen kommit till Svithiod så hölls lagting och marknad (fortfarande). Och nu, då kristendomen blivit allmän i Svithiod och kungarna upphört att sitta i Uppsala, har marknaden flyttats till kyndelsmässan.»

Ur Snorres text kan man i första hand utläsa följande.²⁰ Han har känt ett återkommande landsblot i Uppsala. Han nämner

¹⁷ a. a. 272; jfr O. von Friesen i Nordisk kultur 6, 167 ff.

¹⁸ a. a. 273.

¹⁹ Í Suíþjóðu var þat forn landzsiðr, meðan heiðni var þar, at hofuðblót skyldi vera at Upsölum at *gói*; skyldi þá blóta til friðar ok sigrs konungi sínum, ok skyldu menn þangat sækia um alt Suíaveldi, skyldi þar þá ok vera þing allra Suia; þar var ok þá markaðr ok kaupstefna, ok stód viku. En er kristni var í Suíþjóð, þá helzk þar þó lögþing ok markaðr. En nú síðan er kristni var alsíða í Suíþjóð, en konungar afroekðusk at sitia at Upsölum, þá var færðr markaðrinn ok hafðr kyndilmessu. — Olof den heliges saga, kap. 77, Heimskringla ed. F. Jónsson 2, 134.

— Ang. tiden för tingets hållande se t. ex. Beckman i Nordisk kultur 21, 46 ff.

²⁰ Jfr nedan sid. 24 f.

ingenting om, hur och var blotet försiggått. Vid samma tid som detta hölls lagting, och där förekom marknad och köpstämman. Dessa, liksom tinget, bibehölls till Uppsala efter kristendomens införande, och tiden för marknad och köpstämman förändrades först då kungen och väl därmed tinget flyttat från Uppsala. — Det är vad som står där. Det hela måste betecknas som en saklig och realistisk skildring, med huvudvikten lagd på det som inte förändrades genom ett religionsskifte, nämligen ting och marknad.

Annorlunda ställa sig utomnordiska källor. Det förtjänar först och främst att anmärkas, att Rimbert i Vita Ansgarii inte ens nämner Uppsala. Den centrala plats, som Ansgar uppsökte, när han 830 första gången kom till Sverige, var som bekant Birka. Visserligen kan man härur inte draga någon bestämd slutsats om Uppsala. Så mycket kan man väl ändå antaga, att i samma blomstring och med samma inflytande som 200 år senare stod inte Uppsala på Ansgars tid. Detta bör understrykas även därför, att man ansett sig kunna — visserligen blott gissningsvis — datera Uppsalatemplet till o. 700,²¹ en datering, som redan av arkeologiska skäl är orimlig. Om de religionshistoriska förutsättningarna för en sådan datering skall talas i det följande.

När Adam av Bremen skrev sin krönika stod däremot Uppsala i förgrunden. I motsats mot Snorre framhäver Adam på tal om Uppsala särskilt dess religiösa betydelse. Biskop Adalvard d. y. sändes o. 1064 till Sigtuna, till konung Stenkil. »Adalvard drog till Sverige i stor iver att förkunna evangelium, och på kort tid omvände han alla i Sigtuna med omnejd till kristendomen. I hemlighet överlade han med Skånes biskop Egino, att de tillsammans skulle bege sig till det hedningarnas tempel, som kallas Uppsala, om de kanske där skulle kunna utföra ett fruktbärande arbete för Kristus, och plågor av alla slag skulle de villigt underkasta sig, om det hus bleve förstört, som är huvudorten för den barbariska vidskepelsen. Ty om det vore förstört eller snarare bränt, då skulle hela folkets omvändelse följa. Då den fromme konung Stenkil hörde folket mumla om Guds bekännares avsikt, fick han dem skickligt att avstå från företaget, ty han försäkrade dem, att de strax skulle dömas till döden och han själv fördrivas från sitt rike som den där fört missdådare in i landet, och lät-

²¹ Olrik-Ellekilde, Nordens gudeverden 543.

teligen kunde alla, som nu trodde, återfalla i hedendom, som man nyligen sett det ske i Slavien. Biskoparna gävo konungen rätt i hans föreställningar, och de drogo igenom allt götarnas land, nedstörtande avgudabilder och vinnande många tusen hedningar för kristendomen».²²

Denna Adams framställning av Adalvards och Eginos misslyskade angrepp mot Uppsala är en ganska typisk missionsberättelse. Textpartiets slut bör särskilt anmärkas som ytterligt schablonmässigt (*ydola confringentes et multa paganorum milia deinceps lucrantes ad christianitatem*). Ett par andra drag i berättelsen skall emellertid särskilt framhållas. Adam har tydligen den uppfattningen, att Uppsalatemplets förstöring skulle ha betytt en avgörande vändning till kristendomens förmån. Denna åsikt lägger han i biskoparnas mun: om templet bleve förstört eller hellre bränt (*diruta vel potius cremata*), skulle hela befolkningens omvändelse följa. Nu blev emellertid templet inte bränt. Av allt att döma fördrevs Adalvard från Uppsala; så säges också rent ut av Adam i ett scholion.²³ Här framställles i stället saken så, att den kloke konung Stenkil »skickligt förmådde dem att avstå från företaget». Emellertid skiner också här igenom, att detta skedde av tvång. Biskoparnas avsikt var redan känd av folket, och död och landsflykt hotade dem och Stenkil om de försökte sätta den i verket. Under sådana omständigheter kan det inte anses vara berättigat, att ur denna text draga slutsatser om missionärernas och andra kristnas åsikter om den lämpligaste gången

²² Adalwardus igitur magno fervore predicandi euangelii Suediam ingressus omnes, qui in Sictona erant et in circuitu, brevi spatio temporis ad christianam fidem perduxit. Conspiravit etiam cum Sconiensi episcopo sanctissimo Eginone, ut pariter adirent illud templum paganorum, quod Ubsola dicitur, si forte aliquem Christo laboris sui fructum ibi possent offerre, omnia tormentorum genera libenter suscepturi, ut destrueretur illa domus, quae caput est supersticionis barbaricae. Illa enim diruta vel potius cremata fore, ut tocius gentis conversio sequeretur. Quam confessorum Dei voluntatem piissimus rex Steinkel in populo murmurari sentiens callide submovit eos a tali cepto, asserens et illos statim morte dampnandos et se depellendum a regno, qui malefactores in patriam duxerit, et facile omnes ad paganismum relapsuros qui nunc credunt, sicut in Slavania nuper factum posset videri. Talibus regis allegationibus consentientes episcopi omnes Gothorum civitates peregrabant, ydola confringentes et multa paganorum milia deinceps lucrantes ad christianitatem. — Adam IV, XXX.

²³ ... postea repulsus est a paganis, invitatus venit ad Scaranem civitatem. — Adam Schol. 136.

av en mission och att framhålla som t. ex. Stenkils mening att tillräckligt predikande borde föregå ett ingrepp mot kulten.²⁴ Stället ger oss bara Adams åsikt, att ett nedbrytande av templet betydde hedendomens fall. I detta står han för övrigt på alldeles samma ståndpunkt som andra bedömare. Men historien ger varken honom eller dem rätt.

Ett exempel från slavernas omvändelsehistoria må belysa detta. Saxo gör för Valdemars räkning följande reflexion, förlagd till det ögonblick, då denne började belägringen av Arkona: »Ty konungen strävade efter att förstöra inte så mycket denna platsens befästningar som dess kult, och tänkte sig att genom dess försvinnande kunde den hedniska gudsdyrkan på hela Rügen tillintetgöras. Ty han betvivlade inte, att så länge gudabilden stod, bröt man lättare ned folkets försvar än dess vidskepelse».²⁵ I själva verket förhöll det sig så, att just Arkonas fall inte var någon absolut förutsättning för kristendomens införande på Rügen. Arkona hade ju utan olägenhet för hedendomen kunnat intagas en gång förut, år 1136. Nu föll Arkona, jämte hedendomen, därför att Valdemar medförde tillräcklig militär och politisk makt för att kunna med våld införa en ny religion. Rügen blev föremål för ett korståg, med allt vad detta innebar. Norden kristnades genom vanlig mission. På liknande sätt var givetvis inte Uppsalatemplets försvinnande, alltså ett tillfälligt ingrepp i eller upphävande av »kultexklusiviteten», en förutsättning för svearnas kristnande. Först när, av andra orsaker, trosförändringen var skedd, försvann templet utan att man ens kan fastställa året för tilldragelsen. Templets fall var, menar Ljungberg, slutakten i en omvändelseprocess.²⁶ Vi kunna, numera, kalla det en symbol för kristendomens definitiva seger, utan att vi dock behöva göra oss en överdriven föreställning om betydelsen av själva händelsen.

²⁴ Ljungberg a. a. 201: »Den kloke konung Stenkil tillät gärna missionärerna att förkunna evangelium men förstod vådan av ett angrepp på Uppsalatemplet»; jfr 206.

²⁵ *Hujus igitur urbis non magis rex munimenta quam ritus evertere cupiens, universae Rugiae profanos cultus ejus excidio deleri posse arbitrabatur. Neque enim dubio habebat, quin, extante simulacro, facilius gentis moenia quam sacri-legia domarentur.* — Saxo, ed. Müller-Velschow 828.

²⁶ a. a. 231; jfr även 206.

IV.

Den enda källan av avgörande vikt till vår kännedom om Uppsala under hednatiden är det parti hos Adam, som handlar härom. Det återfinnes i fjärde boken, kap. XXVI och XXVII, samt i de därtill hörande scholierna 138, 139 och 141. Av de sistnämnda anser Schmeidler, att de två förra med säkerhet, det sista med sannolikhet, är att återföra på Adam själv.²⁷ De olika ställena följa här.

XXVI. »Detta folk har ett mycket berömt tempel, som heter Ubsola och som ligger inte långt från staden Sictona (eller Birka). I detta tempel, som är helt smyckat med guld, dyrkar folket tre gudabilder, och detta så, att den mäktigaste av dessa, Thor, har sin plats i mitten; på hans båda sidor ha Wodan och Fricco sina platser. Väd som kännetecknar dem är följande: Thor, säger man, härskar i luften, han råder över åska och blix, vind och regn, gott väder och gröda. Den andre, Wodan, det vill säga raseri, för krig och ger människorna kraft mot deras fiender. Den tredje är Fricco, han ger de dödliga fred och vällust. Hans bild förse de med en stor manslem. Wodan framställes beväpnad, alldeles som Mars hos oss. Thor, med spira, tycks motsvara Jupiter. De dyrka också gudar som varit människor och som de tilltro odödlighet på grund av deras storverk, som man läser i Vita S. Ansgarii att det skett med konung Hericus».²⁸

XXVII. »Alla dessa deras gudar ha åt sig avdelade präster, som frambära folkets offer. När pest och hungersnöd hota, offrar man åt guden Thor, vid krig åt Wodan, när man firar bröllop åt Fricco. Det är också sed att i Ubsola vart nionde år en för alla land-

²⁷ Schmeidler i hans utgåva XLII.

²⁸ XXVI. Nobilissimum illa gens templum habet, quod Ubsola dicitur, non longe positum ab Sictona civitate (vel Birka). In hoc templo, quod totum ex auro paratum est, statuas trium deorum veneratur populus, ita ut potentissimus eorum Thor in medio solium habeat triclinio; hinc et inde locum possident Wodan et Fricco. Quorum significationes eiusmodi sunt: Thor, inquiunt, presidet in aere, qui tonitrus et fulmina, ventos ymbresque, serena et fruges gubernat. Alter Wodan, id est furor, bella gerit hominique ministrat virtutem contra inimicos. Tercius est Fricco, pacem voluptatemque largiens mortalibus. Cuius etiam simulacrum fingunt cum ingenti priapo. Wodanem vero sculpunt armatum, sicut nostri Martem solent; Thor autem cum sceptro Iovem simulare videtur. Colunt et deos ex hominibus factos, quos pro ingentibus factis immortalitate donant, sicut in Vita sancti Ansgarii legitur Hericum regem fecisse.

skap i Sueonia gemensam fest firas. Till dessa festligheter får ingen underlåta att bidra. Konungar och folk, alla och envar, föra sina gåvor till Ubsola, och, vad som är värst av allt, de som äro kristna måste lösköpa sig från dessa ceremonier. Med offret går det så till: Av allt levande som är av mankön offras nio stycken och med deras blod blidkas gudarna. Men kropparna upphängas i lunden, som är vid templet. Men denna lund är så helig för hedningarna, att varje träd, tror man, blivit heligt genom de offrades död och blod. Där hänga hundar och hästar bredvid människor, och en kristen har berättat mig, att han på en gång sett 72 kroppar hänga tillsammans. Vidare äro de sånger, som man brukar sjunga vid detta offer, många och oanständiga, och det är bäst att inte återge dem.»²⁹

Schol. 138. »I närheten av detta tempel står ett stort träd med vitt utsträckta grenar, alltid grönt sommar som vinter. Ingen vet av vad slag det är. Där är också en källa, där hedningarnas offer ske och en människa dränkes levande. Om man inte återfinner henne, anser folket detta vara ett gott tecken.»³⁰

Schol. 139. »En gyllene kedja omger templet hängande över dess tak, och den glänser på långt håll emot den som närmar sig, ty templet ligger på en öppen plats och har kullar runt omkring, som en teater.»³¹

²⁹ XXVII. Omnibus itaque diis suis attributos habent sacerdotes, qui sacrificia populi offerant. Si pestis et fames imminet, Thor ydolo lybatur, si bellum, Wodani, si nuptiae celebrandae sunt, Fricconi. Solet quoque post novem annos communis omnium Sueoniae provinciarum sollempnitas in Ubsola celebrari. Ad quam videlicet sollempnitatem nulli prestatur immunitas. Reges et populi, omnes et singuli sua dona transmittunt ad Ubsolam, et, quod omni pena crudelius est, illi, qui iam induerunt christianitatem, ab illis se redimunt ceremoniis. Sacrificium itaque tale est: ex omni animante, quod masculinum est, novem capita offeruntur, quorum sanguine deos placari mos est. Corpora autem suspenduntur in lucum, qui proximus est templo. Is enim lucus tam sacer est gentilibus, ut singulae arbores eius ex morte vel tabo immolatorum divinae credantur. Ibi etiam canes et equi pendent cum hominibus, quorum corpora mixtim suspensa narravit mihi aliquis christianorum LXXII vidisse. Ceterum neniae, quae in eiusmodi ritu libationes fieri solent, multiplices et inhonestae, ideoque melius reticendae.

³⁰ Schol. 138. Prope illud templum est arbor maxima late ramos extendens, semper viridis in hieme et aestate; cuius illa generis est, nemo scit. Ibi etiam est fons, ubi sacrificia paganorum solent exerceri et homo vivus inmergi. Qui dum non invenitur, ratum erit votum populi.

³¹ Schol. 139. Catena aurea templum circumdat pendens supra domus fas-

Schol. 141. »Nio dagar fira de kultgillen och sådana offer. Varje dag offra de en människa tillsammans med de andra varelserna, och det blir på nio dagar 72 varelser som de offra. Offret sker omkring vårdagjämningen».³²

Dessa olika texter bilda intet enhetligt komplex. Vad innehållet beträffar, kan man fördela detta på tre grupper. Först skildras själva templet, i början av kap. XXVI och med komplettering i schol. 139. Den andra avdelningen upptages av beskrivningar av gudabilderna och karakteriseringen av gudarnas funktioner. Den sträcker sig in i kap. XXVII, t. o. m. . . . *si nuptiae celebrandae sunt, Fricconi*. Fortsättningen av samma kapitel lämnar så upplysningar om kulten, och dessa kompletteras av schol. 141. Till detta sista parti kan räknas också schol. 138. Uppgifterna där röra sig också om offer och heliga föremål.

Först och främst förtjänar det att anmärkas, att Adam själv anger två källor till sina olika meddelanden och att man kan spåra åtminstone en tredje. Han åberopar uttryckligen Vita Ansgarii för en detalj, som dock är en utvikning från skildringen av förhållandena i Uppsala. Vidare åberopas ett ögonvittne, *aliquis christianorum*, för bruket av offerlunden. Det förefaller åtminstone inte alldeles uteslutet, att man kan tänka sig samme sagesman för flera av detaljerna om offret, eventuellt också för förtydligandet i schol. 141.³³ Som stöd för denna hypotes kan anföras understrykandet av de nykristnas ställning till det stora nioårsoffret. Däremot har man väl rätt att antaga att själva existensen av det stora offret i Uppsala var en allmänt bekant sak.³⁴

tigia lateque rutilans advenientibus, eo quod ipsum delubrum in planitie situm montes in circuitu habet positos ad instar theatri.

³² Schol. 141. Novem diebus commessiones et eiusmodi sacrificia celebrantur. Unaquaque die offerunt hominem unum cum ceteris animalibus, ita ut per IX dies LXXII fiant animalia, quae offeruntur. Hoc sacrificium fit circa aequinoctium vernale.

³³ Så även Wessén 163. Lindqvist, Uppsala högar (1936) 89 f. tänker sig Sven Estridsen som sagesman för kap. 26, *aliquis christianorum* för kap. 27, och senare lämnade uppgifter för scholierna.

³⁴ En tredje sagesmannen har Sune Lindqvist, Fornvännen 1923, 92, sökt att rekonstruera. Endast en person, som på avstånd sett templet, har kunnat lämna uppgifterna i schol. 139, och endast den, som ej haft tillfälle att på närhåll beriktiga dem — alltså ej *aliquis christianorum* — har kunnat låta dem förbli okorrigerade. Jfr dock Uppsala högar 90 f.

För det stora mellanpartiet om gudarna, och för schol. 138, finns ingen möjlighet att framställa förmodanden om eventuella sagesmän. I fråga om dessa delar har man endast att hålla sig till Adams text, utan att veta något om sättet för dess tillkomst. Det bör emellertid observeras, att medan de övriga härövan avskilda grupperna 1 och 3 nästan uteslutande bestå av faktiska uppgifter — kanske feluppfattade och felbedömda, men dock uppgifter om verkliga händelseförlopp och konkreta föremål — innehåller mellangruppen jämförelsevis flera uttalanden om mera svårtilgängliga föreställningar och förhållanden.

Ett sådant förhållande bör omedelbart påpekas. Adam inför, synnerligen korrekt återopande sin källa, Rimberts uppgift om en konung Erik, som efter sin död skulle ha dyrkats som gud. Detta betraktas emellertid som exempel på en sed, nämligen för en påstådd sed att dyrka människor som gudar. Men uppenbarligen finns inget stöd, varken hos Adam eller ännu mindre i Rimberts egendomliga berättelse³⁵ för att en sådan sed någonsin varit knuten till Uppsala.

I kap. XXVI meddelar Adam namnen på de tre gudarna och omtalar placeringen av deras bilder i templet. Strax efteråt kommer också den korta beskrivningen av bildernas utseende. Även här rör han sig med faktiska förhållanden. Det är också anmärkningsvärt, hur väl hans uppgift om Frösbildens utformning stämmer med det som för övrigt är bekant om denne gud. Som ett inskott i detta parti finner man omnämmandet av gudarnas funktioner. Och härvidlag förefaller det vara tydligt, att Adam var mindre väl underrättad. Antingen är t. ex. uppräknningen av Tors olika egenskaper och förhållanden att beteckna som ett stilistiskt urval från Adams sida. Eller också var det anförda allt som var honom bekant, och i så fall ges här en synnerligen schablonmässig och ytlig karakteristik av huvudguden i Uppsala. Samma omdöme bör fällas om de i kap. XXVII lämnade uppgifterna om de olika tillfällen vid vilka man offrade åt resp. gudar. På samma sätt skiljer sig det bleka yttrandet om prästerna — *qui sacrificia populi offerant* — skarpt från den detaljerade framställningen av det stora offret i sista avdelningen.

Sannolikt har emellertid Adam rätt i huvudsaken, nämligen att Tor var den förnämste, *potentissimus*, av gudarna. Som Wessén har

³⁵ Vita Ansgarii kap. 26.

påpekats,³⁶ är det möjligt, att Adam, när han skrev ned detta, haft en känsla av en parallell med en medeltidskyrka, där det helgon, åt vilket kyrkan invigts, hade sin bild i mitten bakom högaltaret, medan andra helgon hade sina platser i sidokapell och vid andra altaren. Den faktiska placeringen av gudabilderna i Uppsala, som Adam kände till, skulle ha varit ett skäl för honom att påstå, att Tor var huvudguden. Men Adams resonemang kan verkligen ha varit fullkomligt riktigt. I och för sig är det nämligen långt ifrån otroligt, att samma känsla av en viss rangordning, som åstadkom helgonens olika placering i kyrkan, hade funnits hos dem, som satte upp gudabilderna i Uppsala. Nu vet man ju, att Tor vid hednatidens slut dyrkades i Norden framför de andra gudarna.³⁷ Ordningen i Uppsala innebär ingen överraskning. Men då drager sig den slutsatsen själv, att placeringen av gudabilderna i templet också måste ha skett i relativt sen tid. Om den tidigare varit annorlunda³⁸ är det tills vidare omöjligt att döma om. I varje fall är det inte så säkert, att Uppsalatemplet i långa tider stått som någon levande registrant av förskjutningar inom den nordiska tron.

Att templet däremot en gång betecknat en förändring av kulten är synnerligen troligt. Och härmed ha vi kommit över till det tredje parti som vi ovan urskilt i Adams text. Där skildras en stor, vartionde år återkommande fest. Betydelsen av denna fest för den svenska religionshistorien skall här inte närmare undersökas.³⁹ I detta sammanhang skall i stället texten behandlas med tonvikten lagd på det, som den omtalar om denna fests förlopp och innebörd.

Av allt levande som är av mankön, skriver Adam, offra de nio stycken.⁴⁰ Här inträder schol. 141 med förtydligandet, att av dessa nio är en människa, och vidare, att som offret pågick i nio dagar, blev slutresultatet 72 offrade.⁴¹ Hur denna räkning kommit till, är

³⁶ Studier 170.

³⁷ Wessén 173 med litteraturfört.; jfr Olrik-Ellekilde 337.

³⁸ Så Olrik-Ellekilde 543; det antages, att templet var uppfört till Frös ära och »at Frö i tidens lög har måttet indrömme, först Odin og siden Thor pladser ved sin side».

³⁹ Se härom särskilt Ljungberg a. a. 255 ff. Om nioårscykeln se särskilt Beckman i Hist. tidskrift 1937, 25 ff.

⁴⁰ Att här föreligger en biblisk reminiscens är f. ö. tydligt.

⁴¹ Man har framställt många försök till förklaringar. Reuter, Germ. Himelskunde (1934) 483 ff. tänker sig Adams tidsbestämning *per novem annos*

alltjämt en oförklarad detalj i det hela. Med offrens blod blidkas gudarna, *sanguine deos placari mos est*. Detta är allt som nämnes om gudarna. Av ordalagen behöver man inte ens hänföra uttalandet till gudabilderna i templet. Så sker vanligen, men det förtjänar att understrykas, att i så fall gör man en fri tolkning av texten, och denna tolkning behöver underbyggas för att stå sig. Templet nämnes inte alls, annat än som en ortsbestämning. Adam fortsätter nämligen med att berätta, att de dödas kroppar upphängdes i en lund, som är bredvid templet, *qui proximus est templo*. Så följer inskottet om lundens helighet och ytterligare uppgiften, nu stödd på ett ögonvittnes utsago, att de offrade, bland vilka ingå hundar och hästar, kunde uppgå till 72 stycken. Sist detta, att vid ceremonien, nämligen tydligen vid offret, som bestod av dödande och upphängande, sjöngos enligt Adams mening oanständiga sånger.

Det framgår alldeles klart, att vi här ha att göra med ett lundoffer. Vi kunna tillägga: en gammal form av offer i en helig lund. Därpå tyder hela tillvägagångssättet. Däremot framgår det inte av texten, sådan den föreligger i kap. XXVII från början av skildringen av nioårsfesten (*Solet quoque post novem annos etc.*) att templet har haft något att göra med lundoffret som sådant. Det är visserligen möjligt, vilket nedan kommer att framhållas, att det vid Adams tid på något sätt fått en plats i lundoffrets ceremoniel och att alltså tempel och lundoffer blivit förbundna med varandra. Men för ett riktigt fullgörande av nioårsfestens offer, såsom Adam skildrat detta, krävdes tydligen intet tempel.

Innan konsekvenserna härav dragas, skall ett par andra förhållanden först påpekas. Det är tydligt, att sannolikheten av att Adams skildring av tillvägagångssättet vid offret skulle vara korrekt ökades, om ett offer av liknande typ vore känt från annat håll. Och helst skulle man också kunna ge en antagbar förklaring på meningen med detta egendomliga offer. Nu har som bekant Thietmar av Merseburg beskrivit ett liknande offer: »Det finns en plats i dessa trakter (bland danerna), huvudorten i detta rike, kallad Lederen i den bygd som heter Selon; dit komma alla vart nionde år i januari, efter den tid vid vilken vi fira vår Herres födelse, och där

syftande på en åttaårsperiod; offren ha för den skull företagits blott under åtta dagar och 8 gånger 9 är 72. Man har också tänkt sig att siffran hos Adam är felskriven, möjligt så att siffran i texten influerat på siffran i scholiet.

offra de åt sina gudar 90 och 9 människor och lika många hästar, och därtill hundar och tuppar i stället för falkar. De mena förvisso, som nyss sagts, att dessa tjäna dem mot de underjordiske och inför dem sona begångna fel».⁴² Nu har man antagit, att detta till Lejre lokaliserade offer i själva verket är en konstruktion av Thietmar. Han skulle ha känt till vissa namn samt dessutom en berättelse om ett stort offer, nämligen just Uppsalaoffret. Och i så fall skulle man här ha detta offer belagt i en annan kristen, men helt av Adam oberoende källa.⁴³ Detta vore ju ett det starkast tänkbara stöd för att Adams meddelande i det väsentliga vore korrekt. Andra ha emellertid gjort gällande, att Thietmars meddelande verkligen hänför sig till Danmark.⁴⁴ Även i detta fall — och av textens beskaffenhet att döma synes det verkligen ha varit Thietmars mening att offret hölls i Lejre — lämnas genom en oberoende parallell ett stöd för Adams trovärdighet.⁴⁵

Vad beträffar meningen med offret kan man ge antydningar också om denna. Vi äro ganska väl underrättade om profylaktiska offer i allmänhet.⁴⁶ Folktraditionen har bevarat seder, som i detta

⁴² Est unus in his partibus locus, caput istius regni, Lederun nomine, in pago qui Selon dicitur, ubi post VIII annos mense Ianuario, post hoc tempus, quo nos teophaniam Domini celebramus, omnes convenerunt, et ibi diis suimet LXXXX et VIII homines et totidem equos, cum canibus et gallis pro accipitribus oblatis, immolant, pro certo, ut predixi, putantes hos eisdem erga inferos servituros et commissa crimina apud eosdem placaturos. — Thietmar, *Chronicon* I, 17, ed. Holtzmann 22 ff.

⁴³ Så A. Olrik, *Danmarks Heltedigtning* 1 (1903) 192 f., Wessén, *Studier* 192 f., Lindqvist, *Uppsala högar* 88, Ljungberg 259.

⁴⁴ Enligt Bing *Maal og Minne* 1916, 111 ff., till Lejre, där en gudatrilogi Tor-Ull-Frej skulle ha dyrkats, representerande ett något äldre stadium än Tor-Oden-Frej i Uppsala; Bing har alltså inte lagt märke till att offret i Uppsala tydligen är oberoende av gudarna. — Enligt Olrik-Ellekilde 415 f. har offret försiggått i Ringsted.

⁴⁵ Man har sökt draga slutsatser därav, att orden *Lederun nomine in pago qui Selon dicitur* är ett senare tillägg i Thietmars manuskript; att »den ursprungliga texten» endast i allmänhet talat om huvudstaden inom ett visst rike av tidigare nämnda — här ej citerat — *Northmanni et Dani*; och att detta rike av vissa skäl skulle varit svenskt och huvudstaden Uppsala. Efter Holtzmanns nya text (1935) kan detta resonemang ej upprätthållas. Orden äro visserligen tillagda, men av Thietmars egen hand i för ändamålet från början lämnade luckor i manuskriptet. Då sammanställningen av texten avsiktligt skett i två omgångar, kan man inte längre tala om en »ursprunglig text».

⁴⁶ Jfr därtill Mogh, *Leipzig Akad. Abh.* 57 (1909) 636 ff.

sammanhang äro av intresse.⁴⁷ Det har inte varit något ovanligt förhållande, att man grävt ned ett djur för att skydda sig själv eller boskapen mot sjukdom. Ett specialfall har varit, att man grävt ned djur levande, t. o. m. kor, för att få lycka med boskapen. I varianter är det känt att man hängt djur i träd i samma avsikt, nämligen för att skydda den övriga hjorden. På samma sätt har man hängt självdöda djur, för att inte andra skulle komma att dö. Djuret gräves ned, resp. hänges upp, för att avvärja olycka för andra. Här ha vi i sen folktro samma bruk, som vi i Uppsala träffa på som hednisk kult. Också där hängdes människor och djur i lunden, för att avvärja att andra under tiden till nästa offer skulle dö. Den innersta meningen med Uppsalaoffret har, fast på ett primitivare sätt manifesterad, varit liknande den vi finna i medelhavsländernas mysterier. Man har velat föregripa händelser, som man visste annars skulle inträffa, eller påverka händelserna i viss riktning. Och man kan antaga, att varje dag av offrande motsvarade ett år av de nio kommande, på samma sätt som var dag under julen enligt en utredd folktradition bestämmer vädret under det kommande årets månader.

Man kan sammanfatta meningen bakom Uppsalaoffret: Det har varit ett offer åt makterna (jfr Thietmars *erga inferos!*), säkert inte ursprungligen åt någon bestämd gud, snarare då åt gudarna i allmänhet. Det skulle avvärja fara och död för folk och få. Så stort som det var upplagt, är det endast naturligt, att det skedde för alla svear, *omnium Sueoniae provinciarum sollemnitas*, och att det bara kunde sättas i scen med långa mellanrum. Den psykologiska verkan det hade på ett folk, som snart var moget att övergå till kristendomen, kan endast förklaras av att man kände sig stå inför något urgammalt och oförklarligt. Enligt gammal sed — och med nödvändighet på grund av själva offrets art — försiggick detta i den heliga lunden.

Som ovan sagts, framgår det inte av texten, att templet hade något som helst att göra med det stora offret. Endast genom att pressa ett par ord kan man förutsätta något sådant: *quorum san-*

⁴⁷ H. Olrik, Gads Danske Magasin 1926, 563 ff.; Olrik-Ellekilde 415. Den rekonstruktion, som på sistnämnda ställe ges av offerdjurens art, må lämnas åt sitt värde. De förutsättas ha varit häst och hund, som ju också nämnas, samt därtill tjur, bock, vädur och galt, tupp — detta enligt Thietmar — gås och hök

guine deos placari mos est, med offrens blod blidkar man gudarna. Detta kan antingen i Adams mun betyda, att utgjutande av blod var en gudarna behaglig gärning; alltså en sammanfattning av det som Thietmar säger om offren, att de voro *erga inferos servituri*. Troligen ha de emellertid en mera realistisk betydelse. Vår kunskap om nordisk offerritual är obetydlig. Men redan från isländska källor känner man något om den stora roll, som blodet av allt att döma spelade i kulten. Man beströk gudabilder, högsätess Stolpar och tempelväggar med offerdjurens blod. Deltagarna i offret bestänktes därmed. När nu gudabilder faktiskt funnos i Uppsala på Adams tid, är det ju ytterst sannolikt, att de på detta sätt drogos in i den gamla kultceremonien. De ha väl varit de gudar, som blidkades med blod. Men å andra sidan måste man också tänka sig, att lundoffret under ett äldre skede, på en tid, då det ännu inte fanns tre gudabilder uppställda i ett tempel, haft ett moment, där man bestrukit något med blod från offerdjuren. Vi ha alltså ingen anledning att antaga, att Uppsalaoffret utan vidare skulle kunna låta sig inrangeras bland sådana lundoffer, där dödandet försiggick blott genom hängning, alltså oblodigt.⁴⁸ Det skulle förutsätta att en förändring vid något tillfälle skett i själva offerandets teknik, och härtill finns såvitt man kan finna inga som helst stöd.

Vad är det då man förr brukat använda, då man blidkat gudarna, *deos placari*, med offerblod? Här om kan man verkligen framlägga en hypotes. Först skall då hänvisas till ett visst annat svenskt offer. När konung Inge omkring 1084⁴⁹ blev fördriven av svearna därför att han inte ville uppfylla sina religiösa plikter och blota för folket, inträdde som konung hans svåger Sven. Detta inträffade vid ett ting, man vet ej var. Då leddes en häst fram på tinget, den blev huggen sönder, d. v. s. offerad, och styckena fördelades till mat på gillet, och blotträdet färgades rött med blodet (*enn roðit blóðinu blóttre*).⁵⁰ I ceremonien vid detta mycket viktiga offer ingick tydligen, att officianten skulle stryka av offerdjurets blod på ett på tinget växande

⁴⁸ Så De Vries II 131.

⁴⁹ Ljungberg 265.

⁵⁰ þá var fram leitt hross eitt á þingit ok högguit í sundr ok skipt til áts, enn roðit blóðinu blóttre. — Hervararsaga, Heiðreks saga, ed. J. Helgason (1924), s. 160. Om samma offer och dess betydelse för andra sammanhang se min uppsats NoB 28, 17 ff.

träd eller — vilket kunde göra samma tjänst — där rest trädstam eller stång.

Man kan fråga sig, om man inte här, för just denna detalj, har en ålderdomlig parallell till Uppsalaoffret. Offerblodet bör i det stora offret ha kommit till användning på ett liknande sätt. Om den föregående tolkningen av gången av det stora Uppsalaoffret varit riktig, ha vi där haft ett till den heliga lunden knutet offer, i vilket införts ett egentligen ovidkommande moment, då offerblodet strukits på gudabilderna i templet. Men det nya var tydligen gudabilderna; själva bestrykandet med blod ingick i en eller annan form i ritualen. Ett föregående moment skulle då ha varit, i enlighet med den typ vi känna från Blot-Svens offer, att blodet strukits på ett *blóttre*. Detta har knappast varit träden i lunden, där det ena i sakralt hänseende knappast varit att skilja från det andra. En rest offerstång är möjlig, men för denna platsen föga sannolik. Men vi ha ju tillreds, bredvid lunden och i dess omedelbara närhet, det heligaste av alla träd, nämligen det evigt grönskande. Adam kände, i schol. 138, ingen funktion hos detta träd, en sak som är så mycket mera påfallande som han särskilt dröjer vid källan vid trädets fot. Enligt här framlagda hypotes är emellertid detta endast naturligt. Trädets funktion hade, i analogi med vad som förekom på annat håll, vid denna tid övertagits av gudabilderna.

V.

Den i det föregående framlagda synen på det stora Uppsalaoffret har sökt visa, att det berömda templet hade föga eller intet med offret att göra. Men en kultceremoni och ett tempel kunna knappast ha fortlevt någon längre tid bredvid varandra och ändå förblivit oberoende av varandra. Det är då sannolikt, att templet vid den tid, från vilken vi känna det, varit en ganska nytillkommen institution i Uppsala. Om så ej varit fallet, borde templet ha utträngt offret i det fria, och en skildring sådan som Adams varit otänkbar.

I detta sammanhang skola ytterligare några frågor beröras. Ovan har anförts Snorres uppgift om ett blot i Uppsala. Enligt honom var det landssed, att ett blot hölls i Uppsala under månaden *gói*, alltså någon gång under tiden senare delen av februari till senare delen av mars. Man blotade för fred och seger åt sin konung.

Vid samma tid och på samma plats hölls också ting och marknad och köpstämma i en vecka. Det framhölls ovan, att huvudvikten i Snorres text var lagd just på frågan om ting och köpstämma. Nu är det emellertid föga troligt, att en köpstämma kunde tänkas återkomma i nioårsperioder: en sådan marknad har aldrig hållits i Sverige. Snorre nämner heller ingenting om en sådan periodicitet. I stället är det tydligt, att han omtalar en *årligen återkommande* institution. Redan det språkliga uttrycket tyder härpå: *Í Suíþjóðu var þat forn landssíðr, meðan heidni var þar, at höfudblót skyldi vera at Upsqlum at góí; skyldi þá blóta til fridar ok sigrs konungi sínum* etc. Men då är det vidare uppenbart, att Snorre talar om ett annat blot än det stora huvudblotet hos Adam. Det har funnits olika slag av blot i Uppsala. Snorre kompletterar vår kännedom om Uppsala, men han ger inte, som det vanligen säges, »en kompletterande skildring» av det stora Uppsalablötet.⁵¹ För att stödja det sistnämnda påståendet räcker det inte med att påpeka, att enligt Adam var festen *communis omnium Sueoniae provinciarum* och att till festen i månaden *góí* enligt Snorre *skyldu menn þangat sækia um alt Suíaveldi*. Detta visar endast Uppsalas centrala ställning bland svearna. — Varför Snorres framställning är sådan den är och varför han ingenting nämner om det berömda nioårsblotet, kan man inte så lätt förklara. Men faktum kvarstår, att Snorres text överhuvud inte kan åberopas för att styrka det partiet av Adams Uppsalaskildring.

Däremot bör den sammanställas med en annan del av samma text. En andra grupp av denna, som vi ansågo oss kunna avskilja och som handlar om gudarna, avslutas med ett, visserligen i schablonmässiga termer framfört, omnämnande av andra offer till gudarna. Att sådana offer förekommit är ju alldeles klart. Uppsala som kultcentrum kan inte ha trätt i funktion blott vart nionde år. Det är vidare möjligt, att Adam kan ha rätt i detaljer, när han t. ex. påstår, att man vid bröllop offrade åt Frö. Frö är tillräckligt känd som en fruktbartetsgud och åt honom, liksom åt Tor, har man offrat, också för frukten på marken. Offer *til fridar ok sigrs konungi sínum* kan ha framförts till vilken som helst av dessa två gudar. Kungaätten i Uppsala var sedan gammalt förbunden med Frö. Likväl har

⁵¹ Så Ljungberg 258.

det antagits, med rätt eller orätt, att Tor också i detta kan ha trätt i Frös ställe.⁵²

Av det föregående är det redan tillräckligt klart, att det stora lundoffret i Uppsala inte var *til års ok fridar ok sigrs*. Vi ha att göra med två olika typer av offer, båda hållna i Uppsala. Hur nioårs-offret skett, ha vi ovan sett. Hur å andra sidan årsoffret gått till, veta vi också. Det har varit ett offer förbundet med ett kultgille.

I förbigående skall dock nämnas, att även hos Adam finns ett ord, som inte brukar särskilt uppmärksammas men som kan tydas därhän, att också vid nioårsfesten förekommit kultiska måltider. Schol. 141 säger ju, att i nio dagar firas *commessiones et eiusmodi sacrificia*, alltså gillen och dylika offer. Vad som verkligen menas med *commessiones* är väl ogörligt att säga, och att på detta enda ord bygga några teorier är givetvis felaktigt. Men i och för sig är det ju troligt, att de måltider som försiggått under de nio dagarnas offerande i vanlig stil gestaltats som kultgillen. Någon förutsättning för lundoffret behöva emellertid inte dessa gillen ha varit.

Så bör man i stället tänka sig Snorres årsfester. Dessa måste ha bestått av offer och måltid. Det var ett liknande offer som kung Inge vägrade att förrätta, därmed åsidosättande sin plikt som konung. När Sven fullbordade offret, offrade han en häst och fördelade styckena bland menigheten, tydligen till kultisk måltid.

Det är, som nedan ytterligare skall påpekas, inte troligt, att detta kultgille försiggått hos gudabilderna i templet.⁵³ Tvärtom känner man ju såpass väl till det nordiska gillet, att man kan säga, att detta alltid hållits på gårdarna, och i Norge och på Island ha vi ovan sett att det hållits i gilleshallar. En sådan bör man alltså söka också i Uppsala. Det ger sig då nästan självt, och det har också påpekats, att den sannolika platsen för gillet var kungsgården och dess hall.⁵⁴ Nu känner man från äldre tid ett blotgille, som var speciellt för Uppsala, nämligen disarblotet. Detta anses ha försiggått under vintern,

⁵² Jfr Olrik-Ellekilde 337.

⁵³ Jfr härtill Olrik-Ellekilde 542 f., som emellertid i samband med den stora Uppsalafesten talar om »offergildene med deras drikkelag og anstödellige sange». Detta är en sammanställning av uppgifterna hos Adam, som knappast kan upprätthållas. Några dryckeslag finns ju ej omnämnda, men däremot är det tydligt, att sångerna sjöngos i samband med offrandet, ej tillhoppa med gillena, Adams *commessiones*.

⁵⁴ Härtill och till det följande Olrik-Ellekilde 175 ff.

närmare bestämt i februari, liksom dess arvtagare distingsmarknaden. Hur detta blot i detalj gått till veta vi inte. Det har emellertid också bestått av ett offer och ett kultgille, allt ägnat åt de kvinnliga väsen, som kallades diser. Från Uppsala ha vi vidare, i samband med konung Adils död, ordet *disarsal* belagt.⁵⁵ Det var uppenbarligen en sal, som hade sammanhang med *disarblotet*, d. v. s. där gillet dracks. Ty vi ha inte någon som helst anledning att tänka oss, att *diserna* avbildades — *diserna* äro tvärtom, så föga vi än veta om dem, närmast typen för »makterna», Thietmars *inferi* — och *disarsalen* bör snarare ha motsvarat gilleshallen än avhuset i ett kombinerat nordiskt tempel. Detta resonemang styrkes av, att *alfblotet*, som tydligen stod *disarblotet* nära, hölls på gårdarna utan något behov av en tempelbyggnad. *Disarblotet*, denna form av vinterblot, synes ha försvunnit, och vid vikingatidens slut, därifrån vi ha våra belägg, känna vi Snorres årsblot, som försiggick vid samma tidpunkt. Och om gillet här hölls, som vi ha antagit, på den bredvid templet liggande kungsgården,⁵⁶ är det denna, eller i varje fall dess hall, som tagit arv efter *disarsalen*. Också här, i fråga om denna fest, står templet isolerat och till synes utan samhörighet med kulten.

När och i vilket sammanhang har då templet kommit till? Något ens tillnärmelsevis exakt fastställande av tidpunkten ger det sparsamma källmaterialet ingen möjlighet till. Man har framställt åtskilliga förslag. Ett har redan förut omnämnts. Man har antagit, att templet uppförts omkr. 700 och till Frös ära.⁵⁷ En sådan tidsbestämning slår säkert fel på århundraden. Ett tempel, som uppförts på 700-talet, var inte samma byggnad, som stod 1070. Men denna senare byggnad måste man taga till utgångspunkt vid diskussionen. Sune Lindqvist har gjort sitt kända rekonstruktionsförsök, som han kompletterade med en lyckad utgrävning.⁵⁸ Denna ger åtminstone en hållpunkt för datering. I den vid templets anläggning påförda grunden hittades en gjutform för ett för 900-talet karaktéristiskt bronssmycke,⁵⁹ och 900-talet bör alltså vara terminus a

⁵⁵ Adils konungr var at *dísablóti* ok reid hesti um *dísarsalinn*; *Ynglingasaga* kap. 29 ed. Finnur Jónsson (1912) 37.

⁵⁶ Lindqvist, *Fornvännen* 1923, 117.

⁵⁷ Olrik-Ellekilde 543, dock med uttryckligt förbehåll, att detta endast är en gissning.

⁵⁸ *Fornvännen* 1923, 85 ff.

⁵⁹ Lindqvist, *Ord och bild* 1927, 653.

quo för templets tillkomsttid. Till sin konstruktion var detta en reservirkesbyggnad, med grova inre bärande stolpar. Lindqvist kallar det en centralbyggnad,⁶⁰ och dess ändamål synes blott varit att härbärgera gudabilder. Några spår, som tyda på att det varit inrett som hall, finnas inte, och man har inga skäl att misstänka detta. En parallell med de sent, under nordisk påverkan byggda vendiska templen styrker detta. Även dessa voro avsedda blott för de dominerande gudabilderna. På grund av storleken av det tempel, de förvarades i, får man väl tänka sig också gudabilderna i Uppsala i betydande skala.

Lindqvist har kraftigt understrukt, att liksom det nordiska skeppsbyggeriet stod i hög blomstring redan vid vikingatidens ingång, torde detsamma gälla även byggnadskonsten. »Det är icke sannolikt, att vikingatiden medfört någon stegring av den nordiska byggnadskonsten».⁶¹ En monumentalbyggnad, som Uppsalatemplet var, skulle alltså inte på grund av byggnadstekniska skäl kunna dateras t. ex. till vikingatidens slut. Det kunde tydligen även ha stammat från ett tidigare skede av samma period.

Men de inre skäl, som framträda då man sammanfattar de olika texterna och vad de faktiskt säga, gör, att man med stor sannolikhet kan datera templets tillkomst, i det skick det hade vid Adams tid, till periodens slut.

VI.

Uppsala har sedan gammalt varit en centralpunkt för svearna. Detta har gällt ekonomiskt: där ha hållits årlig marknad och köpstämman. Det har gällt politiskt: sveakonungen har där haft gård, under vissa tider har han blivit begravd där. Han har vidare där hållit ting. Detta visar över till det religiösa området. Uppsala har också varit ett religiöst centrum. Vad som i allt detta en gång varit det primära går ej att fastställa. Det har ej heller betytt något för utvecklingen.

Uppsala som religiöst centrum har koncentrerats kring det heliga område, som innefattat lunden, källan och det därinvid växande trädet. Lund, källa och träd äro var för sig urgamla germanska helgedomar. I lunden har förrättats ett lundoffer, som växt ut till

⁶⁰ Fornvännen 1923, 113.

⁶¹ Fornvännen 1923, 110.

det som vi i det föregående kallat det stora Uppsalaoffret. I källan har förrättats källoffer, som sedermera möjligen — så Adam i schol. 138 — tagit form av ordal. Trädets funktion finns ingenstades omtalad, men den har i det föregående hypotetiskt berörts. Av dessa tre helgedomar har lunden kommit att dominera. De offer, som där förrättats, ha kommit att få vidgad betydelse. De ha blivit större och förts in i en periodicitet, som redan den tyder på en hög ålder. Den primitiva karaktär, som de haft och som alldeles inte är typisk för den tid, från vilken vi lärt känna dem, har förblivit. Sannolikt har den mäktiga verkan, som dessa offer in i det sista utövat på deltagarna, inte minst berott på att dessa genom dem ställts inför något redan genom sin ålderdom och främmande typ oförklarligt.

Bredvid dessa med lunden sammanhängande kultiska förehavanden ha andra blotgillen firats i Uppsala. Disarbloten äro med säkerhet belagda därifrån. Dessa ha varit årligen återkommande fester och av allt att döma firats på vintern. Senare, då dyrkan av de kvinnliga diserna försvunnit som officiell kult åtminstone i Uppsala, finna vi där andra årliga, på vintern firade blot. Man har rätt att förut-sätta, att de anknyta till de gamla. Vid en viss tid, Ynglingaättens, har Frö sannolikt stått i centrum vid dessa offer. Detta vore för övrigt så mycket naturligare, som Frö tydligen spelat en roll också vid vinterfester på annat håll. Om någon bild av Frö funnits, vet man inte. Om denna bild då stått i ett hus, i princip motsvarande det norsk-isländska avhuset eller horgen, vet man givetvis inte heller. Nödvändigt synes det inte ha varit. Blotgillena kunna ha försiggått ändå, liksom de, bredvid de stora lundoffren och oberoende av dessa, firades till hednatidens slut. Då först upphörde de, medan lagting och marknad till en början blevo kvar.

Ett nytt inflytande gjorde sig gällande, och ett tempel har byggts på området mellan lunden och kungsgården. Ingen av de två förut kända religiösa huvudceremonierna i Uppsala krävde så vitt vi kunna förstå detta tempel. Om detta då dock skulle ha en funktion, måste det antingen fylla ett nytt kultiskt behov eller tränga in på något av de gamla områdena.

Med detta i minne skall Adams skildring läsas. Den avser att meddela, hur det »brukas» i Uppsala. Men den gör inte bara detta. I själva verket är det en lycklig slump, att den ger en, sannolikt trogen, ögonblicksbild av just de aktuella förhållandena i Uppsala,

en bild, tagen under en brytningstid. Den återger alltså inte hur det alltid har varit, hur det »brukats». Den visar i stället hur det är, nämligen just vid Adams tid. Man får se templet med dess gudabilder. Man får se det gamla lundoffret. Men man får också se — om tolkningen i det föregående varit riktig — hur templet börjar tränga in i lundoffrets ceremoniel: blodet från offerdjuren användes till offer för gudabilderna. Längre har det kanske ännu inte gått. Men säkert är, att under sådana omständigheter måste templet vara relativt ungt.

Endast så förklaras också gudabilderna i templet och deras placering. Tor, som den mäktigaste, stod i mitten, heter det. Man har antagit, nämligen då man förutsatt att templets ålder varit hög, att förhållandena tidigare varit annorlunda. När Frö varit huvudgud i Uppsala, bör han rimligen ha stått i mitten med andra bredvid sig, och dessa andra ha kanske inte precis varit Oden och Tor. När Oden under en tid tilltagit i betydelse har väl så han stått i mitten. Sist skulle Tor ha placerats dit, som ett tecken på att nu var han mest dyrkad. Det egendomliga i en sådan hypotes, enligt vilken något så traditionsbundet som kulten skulle ha använts för att registrera gudarnas större eller mindre popularitet och aktualitet, ligger dock i öppen dag. Men om templet tillkommit just under vikingatidens sista period, är placeringen däremot lättförklarlig. Som den förnämste har då satts den, som just under denna tid faktiskt var den mest dyrkade.

Om det inflytande, som gjort sig gällande vid templets tillkomst, vet ingen text att berätta. En möjlighet finns dock att förstå detta inflytande. Adam omtalar präster, *sacerdotes*, som i templet för-rätta olika offer. Om det verkligen uppstått ett prästyrke i Uppsala, kan byggandet av templet vid den gamla centralhelgedomen inte skett utan dessas medverkan. Tvärtom kan man antaga, att prästerna därvid spelat en avgörande roll. Och det är också alldeles tydligt, varför så har skett. Man har ur den nya religion, som alltmera trängde på, valt ut ett av de för denna mest typiska särmärkena, nämligen kyrkobyggnaden, och sökt aptera denna för den inhemska kulten. Tillvägagångssättet innebär ingenting ovanligt eller påfallande. Vid en konfrontation mellan två kulturer har den svagare sökt tillgodogöra sig ett av de mest konkurrenskraftiga dragen hos den starkare. Genom att göra kristen sed till hednisk skulle den

förre neutraliseras. Inte minst den kristna kyrkohistorien lämnar exempel på samma förfaringssätt, brukat av kyrkliga myndigheter för att neutralisera hedniska sedvänjor.

En utveckling, sådan den här tecknats, förklarar också det sista problem, som är förbundet med Uppsalatemplet. Ingen källa nämner ett ord om dess förstörelse eller hur denna gick till. Från detta *indicium e silentio* har man menat sig kunna draga en viktig slutsats: hedningarna skulle ha förstått, att templets fall var oundvikligt, något som förr eller senare måste ske. Dock är det svårt att finna, att detta i och för sig behövt utgöra ett hinder för ett konstaterande, att det oundvikliga till sist skett. Hela det psykologiska resonemanget angående tystnaden kring Uppsalatemplets fall utgår från antagandet, att templets roll i religionskampen svårligen skulle kunna överskattas och att »templet föll i det ögonblick, då den gamla tron inte längre hade någon uppgift att fylla». I själva verket godtagger man härmed utan reservation biskoparna Adalvars och Eginos betraktelsesätt sådant detta framställts hos Adam.

I stället kan man ge en annan psykologisk förklaring. Templets förstörelse gick spårlöst förbi, därför att det ännu inte hunnit växa in i folkmedvetandet som en stark religiös tillgång. Och detta måste då ha varit det tragiska för dem, präster eller inte präster, som byggt det. De hade försökt, kanske i medveten konkurrens med kristendomen, att skapa en nationalhelgedom av nytt slag. Men kristendomen hann ifatt dem. Det nya, som tydligen måste komma, kunde inte bygga på den gamla hedendomens grund.

Och det hade väl inte blivit bättre, om allt förblivit vid det gamla. För ett folk, som redan hunnit se mycket av kristen tro och sed och som snart skulle komma att antaga den nya läran, måste det av ålder övertagna lundoffret ha överlevt sig självt och också det varit dömt att försvinna.

KNUT DEN STORE OCH ÄRKEBISKOPEN AV
HAMBURG-BREMEN

ETT FÖRSÖK

AV

JERKER ROSÉN

Något av åren 1025 eller 1026 — forskningen har i allmänhet föredragit det sistnämnda året — utkämpade Knut den store slaget vid Helgeå. Att döma av källornas uppgifter utgjordes hans motståndare framför allt av svearna. Även om det icke direkt kan ledas i bevis, att normännen i själva drabbningen stått vid svearnas sida, ha de likväl under sin konung Olav den helige samtidigt med dessa angripit Danmark.¹ Svearna under Anund Jakob och norr-männen under Olav Haraldsson hade gemensamt angripit Knuts nordiska rike, medan denne vistades i England.

I strider, av vilka drabbningen vid Helgeå kommit att stå i centrum i traditionskällornas framställning, har emellertid den dansk-engelske konungen lyckats försvara sina besittningar.² Huru avgörande hans seger varit, har emellertid diskuterats. Förutom de nor-

¹ Jfr Lauritz Weibull, Knut den stores skånska krig, Historisk Tidskrift för Skåneland 4, s. 40 ff. H. Koht, Innhogg og utsyn i norsk historie, Kria 1921, s. 138, förnekade, att Olav deltagit i slaget. Trots de av Moberg, Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige, Lund 1941, s. 166, framförda skälen för Olavs deltagande, får man stanna inför Weibulls försiktigt formulerade omdöme. I sak betyder frågan föga, då Olav i alla händelser deltagit i striden mot Knut.

² För källorna se Moberg, a. a., s. 155 ff. Mobergs försök, s. 166 ff., att bortförklara de anglosachsiska krönikornas uppgift, att svearna vid Helgeå lyckades behålla valplatsen, torde emellertid vara förhastat. Parallellerna med Beowulf (s. 172 f.) äro icke fullständiga. Man får också komma ihåg, att vi i Beowulf ha att göra med poetiska uttryck. När Moberg (s. 173 ff.) drar in William af Malmesburys framställning i diskussionen, glömmar han bort, att denne krönikör citerar Knut den stores brev av 1027 (om brevet mera nedan), där han inhämtat att Knut avgått med segern i sin nordiska strid. I själva verket torde Williams framställning vittna om de tvenne källorna framför honom: »sed primo, exceptus insidiis, multos ex suis amisit; postremo, reparatis viribus, insistentes in fugam vertit; reges gentis Ulf et Eiglaf ad deditiones pacis adduxit». William har förvandlat slaget till tvenne slag. I brevet omtalar Knut endast, att han hade att strida mot »gentes» (se härom nedan s. 125). William har förvandlat de i krönikorna namngivna Ulf och Eiglaf till »reges gentis». Vad Moberg slutligen (s. 175 ff.) anför om F-annalens handskriftliga förhållanden utgör icke något stöd för hans tes utan torde snarast i stället kunna vändas mot denna.

diska skaldedikterna, som endast omtala, att Knut avgick med segern och värjde sitt land, ha härvid även ett par andra källor dragits in i diskussionen.

Efter striderna i Skåne begav sig Knut till Rom, där han övervar Konrad II:s kejsarkröning. När han på våren 1027 var på återväg härifrån, riktade han ett brev till sina engelska undersåtar.³ Han berörde här bl. a. de strider, han haft att utkämpa i Norden och i vilka han fredat sina besittningar, samt besöket i Rom. I detta brev, som traderats dels hos William af Malmesbury, dels hos Florentius, kallar sig Knut »rex totius Anglie et Denemarcie et Norreganorum et partis Suanorum». Titeln i brevet kompletteras av ett mynt, på vars advers det står: CNVT REX SV(eorum). Myntet har påträffats i ett antal exemplar på skilda platser.⁴

Sistnämnda källor ha vållat forskningen icke så litet huvudbry. Tvenne huvudriktningar ha här framträtt. Å ena sidan har man förnekat de sist anförda källornas bärkraft för uppfattningen, att Knut den store vid något tillfälle varit i besittning av delar av Sverige. Titeln i brevet från 1027 har därvid förklarats vara ett senare tillskott. Dylika interpolationer ha nämligen bevisligen gjorts i andra, från konung Knut härstammande urkunder.⁵ Beträffande myntet har det framhållits, att vi ha andra exempel på egendomliga präglingar i Norden.⁶ Det kunde också vara fråga om en av Knut föranstaltad myntprägling inför ett planerat erövringståg i Sverige.⁷ Myntet skulle då endast bära vittne om en pretention, icke om en reell besittning. Såsom den främste representanten för denna i det hela avvisande uppfattning till frågan om Knuts härskarställning i Sverige står Johannes Steenstrup.⁸

³ Die Gesetze der Angelsachsen, ed. F. Liebermann, I, s. 276 ff.

⁴ Hauberg, Myntförhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, Videnskabsnernes Selskabs Skrifter, Historisk og Filosofisk Klasse 6 R V, s. 46, 192, L. Weibull, a. a., Hist. Tidskr. f. Skåneland, s. 52, o. där anf. litt.

⁵ Om inskott se Liebermann i: a. ed. III, s. 190 f.

⁶ Se sammanställningen hos Moberg, a. a., s. 183 f.

⁷ Hauberg, a. a., s. 46, A. D. Jørgensen, Den norske Kirkes Grundlæggelse, s. 498 f., Tillægg, s. 55 ff.

⁸ Steenstrup, Normannerne 3, s. 329 ff. Ännu Wilhelm la Cour, DBL, art. Knud den store, s. 568 (1937), håller fast vid Steenstrups uppfattning. Moberg, a. a., s. 180 ff., anför i huvudsak Steenstrups skäl mot tesen om Knuts svenska besittningar. Men han vågar dock icke helt förneka källornas bevisvärde.

Å andra sidan har man — särskilt från svenskt håll — hävdad brevets och myntets bevisvärde för Knut den stores svenska erövring. Knut har i brevet »ansett sig kunna taga titeln norrmännens konung eller konung av Norge, och ligger det också häri tillsvidare endast en nära till hands liggande pretention, som har sitt stöd i historiska förhållanden, kan det icke vara fallet med den noga avgränsade titel han också gav sig: *rex partis Swauorum*». Här bakom måste — även med tanke på myntet — ligga en realitet.⁹ Lauritz Weibull, som först underströk denna synpunkt, liksom sedermera Curt Weibull¹⁰ och Sture Bolin¹¹ uttalade sig icke närmre om, vilka delar av Sverige, Knut innehaft. Däremot har islänningen Barði Guðmundsson¹² i samband med sin tes, att Västergötland under långa tider utgjort en del av det danska väldet, gjort gällande, att »*pars sveorum*» i 1027 års brev helt enkelt åsyftade denna gamla danska besittning. Slutligen har Sven Tunberg¹³ röstat för Blekinge och satt detta landskaps ställning under Knut i samband med det bekanta gränslägningsdokumentet.

Under ett tidsavsnitt av Nordens historia, då källorna äro så fåmålta, som fallet är med Knut den stores tidsålder, är det naturligt, att forskningen i enskildheter stannar inför olika alternativ, som kunna förefalla lika trovärdiga. Mera sällan inträffar det däremot, att man har så säkra källor — av allt igenom olika karaktär — till sitt förfogande som beträffande Knuts svenska besittningar. Grunden är med andra ord ovanligt fast. Men bristen på precision i källornas uppgifter har lämnat fältet öppet för gissningar, när det gällt att närmre fastställa relationerna mellan Knut den store och Sverige efter Helgeåslaget. Vad menas med brevets »*pars sveorum*»? Har Knut, när han lät prägla myntet, offentligen hävdat sin rätt till hela sveaväldet? Frågorna måste inställa sig. Men på fast mark lär man aldrig komma. Efterföljande rader avse endast att sätta Knuts nor-

⁹ L. Weibull, a. a., *Hist. Tidskr. f. Skåneland* 4, s. 51 f.

¹⁰ Curt Weibull, *Sverige och dess nordiska grannmakter under den tidigare medeltiden*, Lund 1921, s. 154 ff.

¹¹ Sture Bolin, *Skånelands historia* 2, Lund 1933, s. 121 f.

¹² Barði Guðmundsson, *Götalands politiske stilling fra 950 til 1050*, (N) HT 5 R VI (1927), s. 533 ff.

¹³ S. Tunberg, *Den äldsta riksgränsen mellan Sverige och Danmark*, *Nordisk Tidskrift* 1935, s. 267 ff.

diska politik vid tiden för Helgeåslaget in i ett större sammanhang än man i moderna framställningar vanligen gjort. Måhända kunna vi då också få vissa antydningar om, i vilken riktning frågan om Knuts svenska kungatitel skall lösas.

Den kristna missionen i Norden hade vid 1000-talets början pågått länge. Dess centrum hade blivit ärkebiskopssätet i Bremen. Ärkebiskoparna av Hamburg-Bremen hävdade kravet på primat över hela Norden. Bakom Hamburg-Bremens strävanden stod Tysklands konung, som i samband med kristnandet såg sitt inflytande i norr stiga. Under 900-talets andra hälft har Danmark i realiteten varit ett tyskt lydrike. Ärkebiskopen av Hamburg-Bremen sorterade under den tyske kejsaren, och han var icke endast en kyrkans tjänare. Sedan Otto den stores dagar har den världsliga administrationen i största utsträckning byggts upp på biskoparna. I det nyomvända Danmark tillsattes biskoparna av ärkebiskopen och kejsaren i förening, d. v. s. i realiteten av den sistnämnde.¹⁴

Förhållandena skulle emellertid snart komma att ändras. Ett första steg till Danmarks frigörelse togs, när Harald Gormsson gick över till kristendomen. Gentemot den tyske konungen har han också hävdat sin självständighet, och detta hade lyckats i mycket hög grad. Skillnaden i Danmarks ställning framgår vid en jämförelse mellan Otto I:s urkund för ärkebiskopen av Hamburg-Bremen 965 och Otto III:s stadfästelse av samma urkund 988.¹⁵ Men kvar står även vid sistnämnda tidpunkt det kejserliga och ärkebiskopliga inflytandet på den danska kyrkan.¹⁶ De danska biskoparna ha alltså lytt under Hamburg-Bremen och kejsaren. Harald Gormsson har icke brutit ut Danmark ur den tyska kyrkliga administrationen. Från tyskt kyrkligt håll har man därför ej heller haft någon anledning att tadla Harald. I den hamburg-bremiska traditionen, sådan den föreligger i mäster Adams på 1070-talet tillkomna histo-

¹⁴ Se om Danmark-Tyskland på 900-talet främst Bolin, Danmark och Tyskland under Harald Gormsson, Scandia 1931, von Liliencron, Beziehungen des Deutschen Reiches zu Dänemark im 10. Jahrhundert, Zeitschr. der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1914, s. 1 ff. Jfr även Toni Schmid, Sveriges kristnande, s. 22 ff.

¹⁵ Bolin, a. a., Scandia 1931, s. 205 f.

¹⁶ von Liliencron, a. a., Zeitschr. der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Gesch. 1914, s. 34.

rieverk, prisas Harald Gormsson såsom den danske kung, som mottog dopet och anslöt sig till Hamburg-Bremen.¹⁷

Den danska kyrkopolitiken skulle emellertid snart taga ett steg vidare, föranledd därtill av de stora politiska förändringarna. Sven Tjugoskägs erövring av England följdes av Knut den stores herradöme här. Med de nordiska angreppen på England började det anglosachsiska kulturinflytandet i Norden. Den anglosachsiska missionen satte in icke endast i Danmark utan även i Norge och Sverige. Hamburg-Bremen har börjat trängas tillbaka från det nordiska missionsfältet. Och icke nog härmed. Den uppnådda positionen i Danmark har allvarligt hotats under Sven Tjugoskägs och Knut den stores regeringar.

I England hade Knut nära anslutit sig till den anglosachsiska kyrkan. I likhet med den tyska hade denna sedan länge tagits i anspråk i den världsliga förvaltningen. Ärkebiskops- och biskopstillsättningar behärskades av det världsliga överhuvudet.¹⁸ Det var naturligt, att Knut skulle använda från denna utgående klerker även i Danmark, sedan han 1018 också blivit den direkte härskaren över detta land. Den anglosachsiska invasionen i Danmark framställes av Adam på följande sätt¹⁹:

Victor Chnud ab Anglia rediens in ditone sua per multos annos regnum Daniae possedit et Angliae. Quo tempore episcopos ab Anglia multos adduxit in Daniam. De quibus Bernardum posuit in Sconiam, Gerbrandum in Seland, Reginbertum in Fune.

Mäster Adam är väl för ifrågavarande tidsavsnitt intet i allo tillförlitligt sanningsvittne.²⁰ Men hans uppgifter om de anglosachsiska biskoparna i Danmark kunna i och för sig knappast betvivlas och ha också alltid godtagits i forskningen. Det må räcka med att påpeka, att Roskildebiskopen Gerbrands existens är belagd genom brev 1022,²¹ Skånebiskopen Bernhards i *Memoriale fratrum Lundense*.²²

¹⁷ Bolin, a. a., *Scandia* 1931, s. 184 ff.

¹⁸ Se exempelvis W. J. Corbett i: *The Cambridge medieval history* III, s. 387 f.

¹⁹ *Magistri Adam Bremensis Gesta Hamarburgensis ecclesiae pontificum*, ed. Schmeidler II, kap. 55 (53), s. 115.

²⁰ Se exempelvis Schmeidler, *anf. ed.*, s. LXV.

²¹ Han uppehåller sig då i England, men har titeln biskop av Roskilde. *Codex diplomaticus ævi saxonici*, ed. J. M. Kemble 4, nr 734, s. 13 ff.

²² *Necrologium Lundense*, ed. L. Weibull, s. 88.

Knuts plan har otvivelaktigt gått ut på att lägga den danska kyrkan in under den anglosachsiska och ärkebiskopen av Canterbury.²³ Hamburg-Bremens inflytande i Danmark skulle upphöra. Mot bakgrunden av den föregående utvecklingen torde det vara klart, att det icke endast var en förändring, som gällde de båda kyrkorna och deras ledning. Den har också haft väsentlig politisk betydelse. Hamburg-Bremen och den tyske konungen skulle i den danska kyrkoorganisationen ersättas med Canterbury och Knut den store. Den danske konungen skulle med andra ord i sitt rike ha skapat en enhetlig kyrklig organisation oberoende av den tyska och endast behärskad av honom.

I samband med omnämnandet av de anglosachsiska biskoparna i Danmark har Adam av Bremen en sedan länge i forskningen uppmärksammas skildring av ärkebiskop Unwanus' av Hamburg-Bremen aktion mot den ovan nämnde biskop Gerbrand i Roskilde. Då denne, som var invigd i sitt ämbete av ärkebiskop Aelnot av Canterbury, skulle återvända till England, togs han i fängsligt förvar av Unwanus. Han tvangs att avlägga trohetsed till Hamburg-Bremen. Unwanus skickade därefter sändebud till Knut, gratulerade honom till vad han uträttat i England men klandrade honom för att de biskopar, han sände från England, fingo sin invigning utan Hamburg-Bremens medverkan. Knut lovade bättring och försäkrade ärkebiskopen, att han i fortsättningen skulle handla i samråd med denne.²⁴

Mäster Adam återoppar Sven Estridsson som sin sagesman för hela denna skildring. I sina huvuddrag är den säkerligen också tillförlitlig. Bortsett från Adams källa måste man förutsätta, att en

²³ Se Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands III, s. 641 f., L. Weibull, Den skånska kyrkans äldsta historia, Hist. Tidskr. f. Skåneland 5, s. 111 ff.

²⁴ Adam kap. 55 (53), a. ed., s. 115 f.: Zelatus est hoc noster archiepiscopus Unwan. Et dicitur Gerbrandum redeuntem ab Anglia cepisse, quem ab Elnodo anglorum archiepiscopo cognovit esse ordinatum. Ille, quod necessitas persuasit, satisfaciens, fidelitatem Hammaburgensi cathedrae cum subiectione debitam spondens familiarissimus deinceps archiepiscopo effectus est. Per quem ille suos etiam legatos ad Chnud regem transmittens cum muneribus congratulatus est ei de rebus bene gestis in Anglia, sed corripuit eum de presumptione episcoporum, quos transtulit ex Anglia. Quod rex gratanter accipiens ita postmodum coniunctus est archiepiscopo, ut ex sententia eius omnia deinceps facere maluerit. Haec nobis de avunculo suo rex danorum innotuit et de captione Gerbrandi non tacuit.

händelse sådan som Gerbrands fängsling varit i färskt minne vid ärkesätet och i dess domkapitel när Adam skrev. Man kan utgå ifrån, att Knuts kyrkopolitik — såsom var att vänta — lett till brytning med Hamburg-Bremen. Men en försoning har kommit till stånd. Knut har lovat att i fortsättningen handla i samförstånd med ärkebiskop Unwanus.

Om den inträdda försoningen finnas antydningar på olika ställen hos Adam. Knut har jämte drottning Emma och sonen Knut inträtt i broderskapet i Bremen.²⁵ När Unwanus' efterträdare, Libertius, tillsatte nya biskopar i Norden, betonades det, att det skedde med Knuts råd.²⁶ Slutligen framhäves det av Adam, att Unwanus medlade fred mellan Knut och kejsar Konrad II.²⁷

Sistnämnda notis har i sammanhanget sitt stora intresse. En överenskommelse mellan ärkebiskopen av Hamburg-Bremen och Knut den store angick av tidigare nämnda skäl på det närmaste den tyske kejsaren. Återgick man till de gamla förhållandena, skulle detta innebära, att Knut fränsade sig allt inflytande över danska biskopstillsättningar till förmån för den tyske konungen, under vilken Hamburg-Bremen sorterade. Men det är icke denna väg till lösning, som man funnit. Knut den store har gått med på att utbyta Canterbury mot Hamburg-Bremen. Men han har icke upphört att hävda sitt eget inflytande. Biskopsutnämningar och handläggning av kyrkliga frågor skulle i fortsättningen ske under samråd mellan den danske konungen och den hamburg-bremiske ärkebiskopen. Den tyske kejsaren har icke inträtt i sin gamla ställning, evad det gäller den danska kyrkan. Vad än uppgörelsen mellan Knut och Konrad II under ärkebiskop Unwanus' förmedling i övrigt innehållit, så kan man slå fast, att den tyske konungen här givit avkall på sina sista anspråk på inflytande i Danmark.²⁸

Tillnärmelsevis kan tidpunkten fixeras, då omsvängningen i den danske konungens kyrkopolitik ägt rum. Förlikningen mellan Knut och Konrad II har daterats till slutet av år 1025.²⁹ Händelsen måste

²⁵ Adam II, scholion 37 (38), s. 112.

²⁶ Adam II, kap. 64 (62), s. 123.

²⁷ Adam II, kap. 56 (54), s. 116.

²⁸ Jfr von Liliencron, a. a., Zeitschr. der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1914, s. 39.

²⁹ Breslau, Ein Beitrag zur Kenntnis von Konrads II. Beziehungen zu Byzanz

under alla omständigheter vara att förlägga till tiden mellan Konrads trontillträde 1024 och Knuts besök i Rom vid den tyske kejsarens kröning i mars 1027.³⁰ Säkertligen har uppgörelsen mellan Knut och Hamburg-Bremen ägt rum samtidigt eller omedelbart dessförinnan.

En datering inom tidsavsnittet 1024—26 är fullt tillräcklig, för att man skall vara berättigad att sätta den markanta omsvängningen i Knut den stores politik i samband med de nordiska förvecklingar, som kulminerat i slaget vid Helgeå något av åren 1025 eller 1026. De båda händelserna äro säkert icke oberoende av varandra. Det måste ha förhållit sig så, att den danske monarken inför hotet från Olav Haraldsson av Norge och Anund Jakob funnit för gott att försona sig med Hamburg-Bremen och den bakom ärkebiskop Unwanus stående tyske konungen. Han har uppgivit sin separata danska kyrkopolitik.

Man måste emellertid också fråga sig, om icke denna uppgörelse hade en vidare syftning. Det hamburg-bremiska ärkestiftet reste sedan gammalt krav på ensamrätten till det nordiska missionsarbetet. Man skydde som bekant icke ens förfalskningar för att visa sina lagliga anspråk i detta avseende.³¹ Det förefaller därför för det första troligt, att ärkebiskop Unwanus under den tid, då han stod i motsättning till Knut den store, försökt vinna dennes motståndare — Olav Haraldsson i Norge och Anund Jakob i Sverige.

Kunde man lita på mäster Adams uppgifter, skulle knappast någon tvekan råda om Unwanus' politik i denna punkt. Olav Haraldsson i Norge karakteriseras av Adam såsom den kung, som i Norge infört kristendomen, och krönikören omtalar direkt, att Olav sände »nuntios ad archiepiscopum nostrum cum muneribus, petens, ut eos episcopos benigne reciperet suosque ad eum mitteret, qui rudem populum nortmannorum in christianitate confortarent». Trots att Olav i sitt missionsarbete från början betjänat sig av

und Dänemark, Forschungen zur Deutschen Geschichte X, s. 611 ff., *Dens. Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Konrad II*, 1, s. 102 ff.

³⁰ *Annales Magdeburgenses* datera händelsen till 1026, andra annaler växla mellan åren 1024—26. (Se Bresslau, a. a., *Forschungen zur Deutschen Geschichte* X, s. 612, noten.)

³¹ Se härom översikterna av den omfattande diskussionen hos Brackmann, *Die neuesten Forschungen zur älteren Hamburger Geschichte*, *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte* 1920, s. 61 ff., Schmid, a. a., s. 22 ff.

anglosachsiska missionsbiskopar, har han sedan vänt sig till ärkebiskopen för att få dennes gillande och få sig tillsänt nya missionärer.³² Adam uppger också namnet på ett den norske konungens sändebud, Grimkil, »qui tunc fuit ad Unwanum archiepiscopum Olaph regis legatus».³³

Vad Sverige angår, understryker Adam, att den förste biskopen i Skara, Sveriges första stift, Turgot, invigdes i sitt ämbete av ärkebiskop Unwanus, »petente christianissimo rege Olaph».³⁴

I överensstämmelse med sin allmänna tendens har Adam otvivelaktigt överskattat de hamburg-bremiska ärkebiskoparnas insatser. Så är säkerligen också fallet här. Man måste därför fastslå, att de anförda citaten ingenting bevisa om samspelet mellan Unwanus och de båda nordiska konungarna. Å andra sidan kan man knappast förbigå den bestämda uppgiften om sändebud från Norden. Vad vidare den förste skarabiskopen, Turgot, angår, så tillbragte denne sin sista tid i Bremen, där han dog av lepra.³⁵ Hans förbindelser med Hamburg-Bremen äro alltså väl belagda, och minnet av honom bör ha varit levande vid det bremiska kapitlet, när Adam författade sitt historieverk.

Någon gång vid tiden för slaget vid Helgeå har Knut den store anslutit sig till ärkebiskop Unwanus. Av allt att döma har han fått dennes stöd i sin strid med de båda nordiska konungarna. Med uppgörelsen med Unwanus har också följt en uppgörelse med den romerske konungen, Konrad II. Vi kunna med bestämdhet fastslå, att uppgörelsen för Danmarks vidkommande inneburit, att dess kyrka lades under Hamburg-Bremens primat men under Knuts världsliga överhöghet. Man måste emellertid fråga sig, om denna överenskommelse icke berört organisationen i de båda andra nordiska länderna. Hamburg-Bremen gjorde anspråk på primatet även här. Troligen har ärkebiskop Unwanus tidigare anslutit sig till konungarna i Sverige och Norge, vilka nu utgjorde Knuts huvudmotståndare.

De upplysningar, vi ha om Knuts verksamhet omedelbart efter

³² Adam II, kap. 57 (55), s. 117 f.

³³ Adam IV, kap. 34, s. 268.

³⁴ Adam II, kap. 58 (56), s. 118 f. Jfr Schmeidlers anm. a. ed., s. 119 not 1.

³⁵ Adam IV, kap. 23, s. 254, scholion 135 (130—31), s. 254, II, kap. 64 (62), s. 123 f., scholion 43 (45), s. 124.

slaget vid Helgeå, äro sällsynt rikhaltiga. I sin Knutsdrapa, vars bevarade strofer så gott som helt uppehålla sig vid Knuts kamp mot de båda andra nordiska konungarna, avbryter Sigvat Tordsson krigsskildringen för att i stället omtala, att Knut grep till pilgrimsstaven: »Konungen, som hade strid i sinnet, fick lust att resa med (pilgrims-) staven i handen; fursten, kär för kejsaren, älskad av Petrus (påven), fick del av Roms berömmelse.»³⁶

Danakonungens besök i Rom har lämnat spår även i andra samtida källor. Gesta Cnutonis har en utförlig framställning av konungens färd.³⁷ Men händelsen har även noterats i tyska källor av den anledningen, att Knut var närvarande i Rom vid Konrad II:s kejsarkröning den 26 mars 1027. Konrads kappelan, Vippon berättar, att Knut jämte konung Rudolf av Burgund assisterade vid denna högtidlighet.³⁸

Slutligen omtalar Knut själv besöket i Rom i det brev, han på återvägen skrev till sina engelska undersåtar. Han har enligt sina egna ord deltagit i den »magna congregatio nobilium, . . . ibi cum domino papa Iohanne et imperatore Cuonrado erat, scilicet omnes principes gentium a monte Gargano usque ad istud proximum mare, qui omnes me et honorifice suscepere et donis pretiosis honorauere». Särskilt hade kejsaren hedrat honom med mångahanda skänker. Han hade också samtalat såväl med denne som med påven.³⁹

När Knut den store anträdde sin färd för att närvara vid kejsarkröningen, var freden ännu icke slutet i Norden. Typiskt är, att Sigvat Tordsson i sin drapa lämnar oss i fullkomlig ovisshet om resultatet av slaget vid Helgeå, endast omtalar, att Knut segrade och begav sig till Rom. Han antyder, att konungens mål var att sammanträffa med påven och kejsaren. I sitt ovannämnda brev vid återfärden från Rom upplyser Knut själv om, att han nu var på väg till

³⁶ Den norsk-islandske skjaldedigtning udg. ved Finnur Jónsson B 1, s. 232 ff. Jfr Moberg, a. a., s. 156 ff.

³⁷ *Scriptores Minores Historiae Danicae*, ed. M. Cl. Gertz, II, s. 413 f.

³⁸ *Viponis vita Chuonradi imperatoris*, MGHS 11, s. 265: »Igitur rex Chuonradus Romam ingressus eodem anno ut supra, id est a nativitate Salvatoris 1027 indictione decima . . . et in die sancto paschae . . . imperialem benedictionem a papa suscepit . . . His ita peractis in duorum regum praesentia, Ruodolfi regis Burgundiae et Chnutonis regis anglorum, divino officio finito imperator duorum regum medius ad cubiculum suum honorifice ductus est».

³⁹ Die Gesetze der Anglosachsen, a. ed. I, s. 276.

Danmark för att nå slutlig överenskommelse med de folk, som ofredat hans rike.

Under dylika omständigheter kan man a priori förutsätta, att konung Knut under sin färd varit upptagen av tanken på, huru de nordiska förhållandena mera slutgiltigt skulle ordnas. Historikern har icke heller rätt att stanna vid antagandet, »att anledningen till att segraren vid Helgeå, som helt naturligt därefter hade härnadståg i sinnet, ej genast fullföljde sin seger, var att han ville vara närvarande vid högtidligheterna i Rom i samband med kejsarkröningen 1027».⁴⁰ Han måste fråga sig, om icke till äventyrs rommötet för Knut den store har haft sin särskilda betydelse just ifråga om den punkt, som för honom måste ha varit den viktigaste, ordnandet av de nordiska förhållandena. Man torde ha rätt att förmoda, att när den dansk-engelske konungen lämnade striderna i norr för att begiva sig till Rom, det varit under förhoppningen att här på diplomatiens väg kunna uträtta mera än genom omedelbart fortsatt krig.

Vad som gör en sådan förmodan sannolik, är att Knuts bevisande av kejsarkröningen ligger i rak linje med hans politiska omsvängning inför striden med Anund Jakob och Olav Haraldsson. Knut den store hade i samband därmed erkänt Hamburg-Bremens primat över den danska kyrkan. Det var en icke oväsentlig eftergift i en tid, då den världsliga förvaltningen i stor utsträckning var uppbyggd på de kyrkliga dignitärerna. Uppgårelsen med ärkebiskop Unwanus har följts av en uppgörelse med dennes mäktige beskyddare, den tyske konungen. Ärkebiskopen av Hamburg-Bremen hade emellertid krav på hela primatet icke endast i Knut den stores Danmark utan även i Sverige och Norge. Konung Knut låg i öppen strid med dessa båda länders konungar, en strid, som ytterst gällt hegemonien i Norden. Med bördens rätt måste han ha haft anspråk på Norges krona. Knuts anspråk på världsligt herravälde sammanföll till största delen med ärkebiskop Unwanus' anspråk på kyrkligt. Ett definitivt ordnande av det nordiska intresseområdet fordrade emellertid också medverkan av den romerske kejsaren och framför allt — när det gällde missionsintressena och de kyrkliga förhållandena — av påven i Rom. Man kan knappast undertrycka tanken, att Sigvat Tordsson i sin Knutsdrapa medvetet antytt sambandet mellan den nordiska politiken och underhandlingarna i Rom, när han avbryter krigsskild-

⁴⁰ Moberg, a. a., s. 189.

ringen med att påpeka, att konungen, som hade härnadståg i sinnet och som var kär för kejsaren och vän med påven, begav sig till Rom. Tillfället för ett sammanträffande både med kejsaren och påven var lämpligt vid Konrad II:s kröning i slutet av mars 1027. Alla källor äro överens om att understryka det goda förhållande, som rått mellan Knut å ena sidan, påve och kejsare, den andliga och världsliga maktens formella överhuvuden, å den andra. Om man utgår ifrån, att den dansk-engelska konungens främsta mål har varit att nå uppgörelse i sin nordiska politik, torde man kunna räkna med, att en sådan uppgörelse också kommit till stånd.

På återresan från Rom till Danmark utfärdade Knut sitt meromnämnda brev till sina engelska undersåtar. I den form, brevet traderats, har konungen här tillagt sig titeln: »rex totius Anglie et Dene-marcie et norreganorum et partis swauorum». Vad Norge angår, veta vi, att titeln ger uttryck för en pretention, icke ett faktiskt innehav. Vad Sverige angår, har Lauritz Weibull sammanställt titeln med myntet och på grundval därav hävdad, att vi måste ha att göra med ett faktiskt innehav: »Det saknas varje exempel på att en konung, som här å adversen, skulle på ett mynt nämt sig såsom konung över ett folk, och endast över detta, utan att vara det.»⁴¹ Det är väl troligt, att slaget vid Helgeå följts av en erövring av någon del av sveaväldet. Vi sakna alla upplysningar därom. Vi veta inte heller, om präglingen av myntet med konungatiteln »rex sveorum» är samtidig med tillkomsten av brevet 1027. Ingenting hindrar, att myntets konungatitel anger det faktiska innehav av svenskt land, på vilket brevets konungatitel endast anger pretentionen. Det faktiska innehavet av landet kan ha kommit till stånd senare. Möjligheten, att Knut efter segern hyllats av någon del av svearna utan att vara i besittning av deras land, föreligger också alltid.

Vad vi däremot med bestämdhet veta, är att freden i Norden icke var sluten, när 1027 års brev kom till. I detta omtalar nämligen Knut, att han skulle återvända till Danmark för att sluta fred med de folk, som ofredat hans rike. Passusen om de nordiska länderna i hans brev har följande lydelse:

Ego itaque uobis notum fieri uolo, quod eadem uia qua exiui regrediens, Danemarciam eo, pacem et firmum pactum omnium danorum consilio cum

⁴¹ L. Weibull, Knut den stores skånska krig, Hist. Tidskr. för Skåneland 4, s. 52.

eis gentibus et populis compositurus, qui nos et regno et uita priuare, si eis possibile esset, uolebant, sed non poterant, Deo scilicet uirtutem eorum destruyente, qui nos sua benigna pietate in regno et honore conseruet omniumque inimicorum nostrorum potentiam et fortitudinem deinceps dissipet et adnichilet. Composita denique pace cum gentibus, que in circuitu nostro sunt, dispositoque et pacato omni regno nostro hic in oriente, ita ut a nulla parte bellum aut inimicitias aliquorum timere habeamus, quam citius hac estate apparatus nauigii procurare potero, Angliam uenire dispono.

Tvenne omständigheter, båda sedda i samband med brevets konungatitel, synes vara av särskild betydelse.

Enligt de nordiska skaldedikterna utgjordes Knut den stores nordiska motståndare av de båda konungarna Olav Haraldsson och Anund Jakob. Norrmännen under Olav och svearna under Anund hade anfallit Danmark. Men i brevet talas endast om de stammar och folk — gentes et populi — med vilka Knut skulle sluta fred. De karakteriseras även såsom »gentes, que in circuitu nostro sunt». Om den danske konungen vid tiden för brevets utfärdande erkänt de båda övriga nordiska kungarna, skulle förvisso dessa i första hand nämnts i enlighet med vanlig terminologi. Knut hade då sagt sig skola underhandla med »reges normannorum et sveorum». Den använda terminologien står emellertid i full samklang med Knuts titel i brevet, »rex norreganorum et partis sveorum», och torde utgöra ett gott kriterium på denna titels ursprunglighet i brevet. Knut har icke erkänt någon annan konung i Norden än sig själv.

Vidare upplyser brevet om, att ännu slutgiltig fred och avtal icke träffats mellan konungen och de stammar, »que in circuitu nostro sunt» och som gått till anfall. Huru man än ställer sig i övrigt, så kan man därför knappast komma ifrån, att den i ingressen mötande kungatiteln i viss mån måste beteckna en pretention, icke ett faktiskt innehav. Innan freden var sluten, kunde Knut icke bestämt utpeka de delar av Sverige, över vilka han var härskare.⁴²

Man kan, om man ser 1027 års brev i sitt sammanhang, knappast komma ifrån, att detta återspeglar en överenskommelse, som kommit till stånd i Rom snarare än vid underhandlingar med svear och norrmän. Vad denna överenskommelse inneburit, kan i så fall

⁴² Möjligen ligger motsatsen mellan faktiskt innehav och pretention antydd i titelns skillnad mellan å ena sidan »rex totius Anglie et Danemarcie» å andra sidan »rex norreganorum et partis sveorum» i stället för det naturligare »Norwegie et partis Swecie».

knappast vara föremål för tvivel. Den hamburg-bremiska ärkestolen hade anspråk på den kyrkliga hegemonien i Norden. Knut har erkänt dessa anspråk och de ha gillats av påven. Men samtidigt har vid sammanträffandet med kejsare och påve Knut tillerkänts den världsliga makten. Mot uppgivande av sin tidigare kyrkopolitik har Knut fått Hamburg-Bremens och påvens stöd vid sina nordiska strävanden. Under sådana omständigheter kan också en naturlig förklaring vinnas till det egendomliga »pars sweorum». Knut den stores underhandlingar har förts med ärkebiskopen av Hamburg-Bremen samt kristenhetens andliga och världsliga överhuvuden. Vad man haft att taga ställning till har varit det *kristna* Norden. Man har låtit de båda kristna konungarna Olav Haraldsson och Anund Jakob falla. Knut har intagit deras plats i Norge och i det kristna Sverige.

Ett stöd för den här utvecklade tankegången erbjuder Adam av Bremen. Denne har som bekant gjort Anund Jakob, liksom dennes fader Olov Skottkonung, Knuts gamle bundsförvant, till konung endast över det kristna Sverige, d. v. s. främst Västergötland. Man har förmodat, att bakom Adams framställning ligger en i sin kärna riktig tradition.⁴³ Olov Skottkonung skulle enligt Adam ha insatt den förste Skarabiskopen, Turgot, och denne har, såsom nämnts, tillbragt sina sista dagar 1029—30 i Bremen, d. v. s. endast omkring 45 år innan Adam skrev sitt verk. Traditionen om förhållandena i Skarastiftet har haft goda möjligheter att leva kvar i Bremenkapitlet. Nu uppger Adam vidare, att Unwanus' efterträdare på ärkestolen, Libentius — han efterträdde 1029 Unwanus och dog 1032 — såsom Turgots efterträdare i Skara insatte Gotskalk. Liksom fallet var med ett par samtidigt nämnda utsedda danska biskopar handlade Libentius i detta fall »primo omnium concilians sibi Chnud regem danorum».⁴⁴ Gotskalk har enligt Adam aldrig tillträtt sin biskopsstol. Denna omständighet talar givetvis för tillförlitligheten av Adams uppgift om

⁴³ Curt Weibull, a. a., s. 133 f., T. Schmid, a. a., s. 56 f., Moberg, a. a., s. 144 ff., Ljunberg, Den nordiska religionen och kristendomen, s. 243 ff.

⁴⁴ »et primo omnium concilians sibi Chnud regem danorum, Gerbrando subrogavit in Seland Avoconem, in Aldinburg ordinavit Meinherum, Thorgato autem successorem posuit de Ramsola Gotescalcum episcopum». Adam II kap. 64 (62), s. 123 f. jfr scholion 43 (45), s. 124, IV, kap. 23, s. 254. Om Gotskalk se vidare Lappenberg, Ueber die Chronologie der älteren Bischöfe der Diocese des Erzbisthums Hamburg, Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde IX, s. 420.

Gotskalks invigning. Den torde härleda sig från någon skriftlig uppteckning i Bremenkapitlet, då krönikören icke har kunnat bygga på någon tradition om hans verksamhet i det svenska stiftet.

Man kan invända, att Adams av Bremen uppgifter i detalj kunna vara felaktiga. Invändningen är utan tvivel berättigad. Men vill man söka en hypotes, som täcker alla förefintliga fakta, så kommer man till resultatet, att Adam i här föreliggande fall måste ha varit väl underrättad. Ur hans framställning kan hämtas, att Knut den store från början fört en mot Hamburg-Bremen fientlig kyrkopolitik, men att han vid 1020-talets mitt slagit om fullständigt. Biskoparna skulle tillsättas i samråd mellan ärkebiskopen av Hamburg-Bremen och Knut den store. Vidare upplyser krönikören om, att Västergötland — eller rättare Skarastiftet — i Turgot fått sin förste biskop. Landskapet har i samband därmed politiskt omändrats — åtminstone i viss utsträckning — under Olov Skottkonung och dennes son och efterträdare Anund Jakob. Någon gång 1029—32 har Turgots efterträdare, Gotskalk, utnämnts i samråd mellan ärkebiskop Unwanus och konung Knut.

Knuts kyrkopolitiska omsvängning vid 1020-talets mitt är evident och har aldrig betvivlats i forskningen. Att den bör ses i samband med de politiska förvecklingarna i Norden vid samma tid torde vara klart av vad som ovan sagts. Uppgiften om Västergötlands särställning får sin förklaring av 1027 års brev. Anund Jakob, vars herradöme enligt Adam skulle vara inskränkt till detta land, har icke längre erkänts, när brevet kom till. I stället för Anund Jakob har Knut inträtt såsom »rex partis sweorum». Mot bakgrunden av den dansk-engelske konungens politik vid samma tid, anknytningen till Hamburg-Bremen med dess anspråk på kyrklig hegemoni i Norden, och till påven måste man hålla för sannolikt, att härmed ansågs det kristna Sverige, med andra ord det enda stift som fanns, Skarastiftet, där Knut ett par år senare hade inflytande på biskopsvalet.

Ser man sammanhanget på detta sätt, så kommer också Knut den stores politik i samklang med andra samtida händelser.

I Knuts brev till England 1027 är han mycket noga med att inskräpa hos sina undersåtar skyldigheten att ordentligt erlægga peterspenningen. Hela brevet står för övrigt under intryck av den terminologi, som utmärkte och motiverade de påvliga anspråken i denna punkt. Konungen säger sig »a sapientibus didici, sanctum

Petrum apostolum magnam potestatem a Domino accepisse ligandi atque soluendi clavigerumque esse celestis regni». I fråga om peterspenningen i England fastställer han terminen, inom vilken den skall erläggas. Det torde vara ganska säkert, att påvekyrkans ekonomiska krav varit föremål för diskussion under uppehållet i Rom. Ytterst egendomligt vore också, om man icke i det sammanhanget berört Nordens ställning. Den påvliga politiken gick nämligen ut på, att omedelbart införa avgifter hos nyomvända folk. Så hade skett i Polen vid 900-talets slut,⁴⁵ medan skatten i England hade en betydligt äldre historia.⁴⁶ De påvliga planerna beträffande Norden ha troligen varit enahanda.

I själva verket har peterspenningen av allt att döma införts i Danmark senast under konung Knuts regering. Man har dragit denna slutsats på grundval av ett brevfragment från påven Alexander II till Sven Estridsson, där en skatt, »quem antecessores tui sancte apostolice ecclesie persolvere soliti sunt».⁴⁷ Vad Sverige beträffar, veta vi icke mera, än att en tradition, som ganska tidigt kan spåras, vill förlägga peterspenningens införande till Olov Skottkonungs tid, alltså till tiden omedelbart före Knuts överherradöme. Den uppbars givetvis i så fall endast i de kristna delarna, alltså praktiskt taget Västergötland.⁴⁸ Man har slutligen också velat göra gällande, att peterspenningen införts i Norge vid samma tid.⁴⁹ Beläggen äro vad såväl Sverige som Norge angår ytterst osäkra. Men mot bakgrunden av, att skatten införts i Danmark vid Knut den stores tid och att det ingick i påvekyrkans politik att omedelbart i samband med kristnandet införa avgiften, torde man ha rätt att förmoda, att det icke dröjt alltför länge, innan anspråken rests även i Sverige och Norge. I alla händelser torde man kunna förmoda, att frågan om peterspenningen i Norden varit på tal vid Knuts uppehåll i Rom. Kanske har kungen lovat att arbeta för att den ordentligt skulle erläggas.

⁴⁵ Maschke, *Der Peterspfennig in Polen und dem deutschen Osten*, Leipzig 1933, passim.

⁴⁶ Brilioth, *Den påfliga beskattningen af Sverige*, s. 19 f.

⁴⁷ Brilioth, *a. a.*, s. 25 f.

⁴⁸ Gottfrid Carlsson, (rec. av) Brilioth, *Den påfliga beskattningen*, H. T. 1917, *Öfversikter och granskningar*, s. 42 ff.

⁴⁹ A. D. Jørgensen, *Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling*, s. 540. Jfr litt.-översikten hos Brilioth, *a. a.*, s. 27 f.

Vi ha i så fall ytterligare en punkt, där det påbegynta samarbetet mellan kyrkan och Knut den store i den nordiska politiken burit frukt.

Olika omständigheter tala för, att anslutningen till Hamburg-Bremen, kejsar Konrad och påvedömet har varit av stor betydelse för Knuts nordiska politik. Man kan knappast komma ifrån, att de pretentioner, han reste beträffande Norden, utformats genom underhandlingar med de nämnda parterna. Med dessa underhandlingar bakom sig kunde han nu — såsom det heter i brevet — återvända till Danmark, »*pacem et firmum pactum omnium danorum consilio cum eis gentibus et populis compositurus, qui nos et regno et uita priuare . . . uolebant*».

Att Knut den stores politik vid denna tid ändrat karaktär i så måtto, att han rent teoretiskt hävdade överhöghetsanspråk i norr, torde antydast även av andra källor. Enligt de anglo-sachsiska annalerna har Knut efter sin hemkomst från Rom tvungit den skotske konungen att svärja honom trohetsed.⁵⁰ På denna händelse alluderar Sigvat Tordsson i en lausavisa, då han berömmar Olav Haraldsson för att denne icke liksom »de mäktiga furstarna norrut i mellersta Fife» underkastade sig Knut utan kämpade.⁵¹ Man har härav, troligen med rätta, dragit slutsatsen, att Olov fått ett erbjudande om frivillig underkastelse, såsom de isländska sagorna uppges.⁵² Sedda i samband med romresan torde dessa händelser få ytterligare betydelse. Knut den store förefaller ha fått hegemonien över Norden och England sig tilldelad.

Idén om ett Norden och England under dansk ledning, som i vilket fall som helst otvivelaktigt föresvävat de dansk-engelska konungarna, har framför allt rönt motstånd från Gårdarike. Här hade Olav Tryggvasson vuxit upp. Olav den helige flydde hit 1028. Sonen Magnus den gode utrustades i den svenska kolonibildningen, när han 11-årig 1035 för att erövra sitt fädernerike. Efter Stiklastad flydde Harald Hårdråde till Gårdarike, och härifrån utgick hans erövring av Norge 1045.

⁵⁰ Two of the Saxon chronicles parallel . . . ed . . . by Ch. Plummer 1, s. 290 f., Larson, Canute the Great, s. 232 ff.

⁵¹ Skjaldedigting B 1, s. 249, Notationes norroenæ § 1874.

⁵² Moberg, a. a., s. 151 f.

TILL DISKUSSIONEN OM STUREKRÖNIKANS
INDELNING

AV

HARALD OLSSON

Den förste, som i tryck utgav Sturekrönikan, var Johan Hadorph. I dennes 1674 utkomna rimkrönikeedition upptar Sturekrönikan de tre senare avdelningarna med gränsåren 1470 och 1487. Fants 1818 utkomna edition i *Scriptores rerum svecicarum* I följde i stort sett Hadorph. Med Klemmings på 1860-talet utgivna »Svenska medeltidens rimkrönikor» få vi de sedan vedertagna namnen på de olika krönikeavsnitten. Framför allt få vi emellertid en noggrann handskriftsbeskrivning och diskussion av de olika krönikorna. Klemming indelade liksom Hadorph Sturekrönikan i tre partier: I 1452—1470 (v. 1—1848), II 1470—1487 (v. 1849—3381), III 1488—1496 (v. 3382—4198). »Om författarne är ingen ting känt, icke ens deras antal» konstaterar Klemming.¹ Beträffande de olika delarnas nedskrivning anser han sig med säkerhet kunna säga, »att första fortsättningen är skriven 1470; den andra 1487 och den tredje 1496».²

I »Zur deutsch-skandinavischen Geschichte des XV. Jahrhunderts» (1876) utbyggde den tyske rimkrönikekännaren von der Ropp Klemmings teorier.

En från Klemming och von der Ropp avvikande uppfattning om Sturekrönikans indelning gör sig Annerstedt till tolk för i artikeln »Sturekrönikorna» i *Nord. Familjebok* (uppl. 2, 1918). Annerstedt anser de två första avsnitten vara författade samtidigt, omkring 1487, och av samme krönikör, det tredje av en annan krönikör år 1496. Samma uppfattning om en enhetlig krönika, 1452—1487, hävdar Lönnroth i sin uppsats »Sturekrönikan 1452—1487» i *Scandia* 1933.

Liksom Annerstedt och Lönnroth sammanföra Sturekrönikans tidigare avsnitt till en krönika 1452—1487, vill Sjödin³ i viss motsats till dessa sammanföra de senare partierna till en enhet, en krönika

¹ Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 3 s. 299.

² Klemming: a. a. s. 300.

³ Sjödin: Arvid Siggeßons brevväxling (Gamla papper angående Mora socken II).

1481—1496. Om krönikans tillkomst säger Sjödin sammanfattningsvis: »Sturekrönikornas senare partier (1481—1496) ha skrivits på 1490-talet; sannolikt ha deras tidigare partier slutgiltigt formats vid samma tid».⁴

Det senaste inlägget i Sturekrönikediskussionen är Karin Hagnells intressanta avhandling »Sturekrönikan 1452—1496» (1941). Eftersom denna avhandling är det nyaste och utförligaste inlägget i diskussionen, komma de reflexioner, som i det följande skola göras, att direkt anknyta till denna avhandling.

Den förra av avhandlingens två huvudavdelningar har till rubrik: »Krönikans tillkomst, tendens och källförhållanden». Av grundläggande betydelse blir här helt naturligt frågan om krönikans indelning, eftersom den intimt hänger samman med diskussionen om tillkomst, tendens och källförhållanden.

Författarinnan kommer med en ny teori om krönikans indelning och polemiserar mot de tidigare, ovan antydda inläggen i Sturekrönikediskussionen. Resultatet av hennes undersökning blir, att den ursprungliga första avdelningen av StK gått fram t. o. m. år 1471, alltså t. o. m. skildringen av Brunkebergsslaget, och författats 1481. Denna del utsattes för omarbetning 1487 och förenades med StK 1481—1487. Den tredje StK 1488—1496 författades vid nyårstiden 1497.⁵ De markerade gränsåren inom StK bli alltså åren 1481 och 1487.

K. Hagnells bevisföring för sin tes, grundad på handskriftsundersökning och diskussion av tendensen i de olika partierna verkar onekligen vid ett första påseende bestickande. Läsaren har emellertid svårt för att bli helt övertygad, i synnerhet som laborerandet med inskott som bevismetod principiellt måste anses otillfredsställande. Naturligtvis kan den i ett givet fall ha sitt berättigande, men om den skall användas, torde den kräva en utomordentlig försiktighet vid handhavandet och ett mer distinkt angivande av vilka verser, som äro inskott, och vilka som äro ursprungliga, än vad som ibland synes vara fallet i avhandlingen.

Först skall årtalet 1481 upptas till granskning. Det bygger på v. 2464—65 i StK:

⁴ Sjödin: a. a. s. 485 not 3.

⁵ K. Hagnell: Sturekrönikan 1452—1496 s. 46.

»hans höffuismansdöme wardher nw i aar
som jämpnesth xi aar».

Messenius är den förste, som fäster uppmärksamheten på dessa verser, och han drar av dem den förhastade slutsatsen, att hela rimkrönikehandskriften cod. D 5 författats 1481. Det orimliga i detta Messenius' antagande framgår med all önskvärd tydlighet av hans egen *Scondia Illustrata*, där han beträffande uppgiften om kung Hans' sinnessjukdom och resan till Sterneberg 1494, alltså långt efter 1481, hänvisar till StK: »Ità Laurentius Arosiensis hanc memorat historiam etc.»⁶

Med rätta förkastar K. Hagnell Klemmings förmodan, att XI skulle vara en felskrivning för XVI, varigenom verserna skulle syfta på 1487. »Vidare kan anmärkas», fortsätter hon, »att dessa 11 år måste läggas till år 1470, då Sten Sture realiter övertog makten, icke till år 1471. Årtalet 1481 följer även i v. 2468.»⁷

Hela denna diskussion kommer emellertid i ett nytt ljus om man går till handskrifterna. Det har undgått K. Hagnell, att samtliga handskrifter av StK som Karl Knutssons dödsår ha år 1469. Någon handskrift har årtalet skrivet med bokstäver. Även cod. D 5 har 1469, vilket av Messenius överstrukits och ändrats till 1470. Klemming har för övrigt för cod. D 5:s del anmärkt det i sina »Rättelser till texten» till StK.⁸ Att samtliga nu bevarade handskrifter av krönikan ha detta årtal, synes göra det sannolikt, att författaren till StK antagit, att Karl Knutsson dött 1469. Förvisso ett anmärkningsvärt förhållande! Med denna krönikörens utgångspunkt komma emellertid de ovan citerade verserna 2464—65 att syfta på år 1480 ($1469 + 11 = 1480$). K. Hagnell konstaterar med skärpa, att »enligt krönikörens uttryckliga förklaring, och den är det faktum man har att hålla sig till, har hans krönika tillkommit, då Sten Sture varit

⁶ Messenius: *Scondia Illustrata*, Tom IV s. 49. Det kan påpekas, att denna hänvisning till Laurentius Arosiensis, alltså StK, i *Scondia Illustrata* inte finns medtagen bland de av K. Hagnell uppräknade (s. 154 f.). Denna uppräkning är nämligen inte komplett. Utom det ovannämnda fallet finnas åtminstone sex andra direkta hänvisningar till Laurentius Arosiensis i *Scondia Illustrata* (Tom XII s. 247, 250 två fall, 251, 256, 258).

⁷ K. Hagnell: a. a. s. 360.

⁸ Klemming: a. a. s. 238.

Sveriges herre i elva år, d. v. s. år 1481».⁹ Från hennes utgångspunkter måste tydligen tillkomståret för den ursprungliga första StK ändras till 1480. Spekulationerna om tidsmiljön för krönikans tillkomst 1481 med bl. a. kung Kristians död i maj detta år som causa efficiens måste tydligen också falla.

Det kan förtjäna påpekas, att årtalet 1481 i v. 2468, alltså inledningsversen till den av K. Hagnell antagna Andra StK, genom omdateringen följer helt naturligt efter 1480 i vers 2464—65. Det blir i verkligheten intet brott i tidsframställningen kring år 1481.

Avsnittet v. 1849—1932 är enligt K. Hagnell ett inskott i den ursprungliga Första StK, tillkommet 1487. Här måste inskottsmetoden tillgripas för att rädda huvuddelen av Första StK över till 1481. I dessa verser klandras nämligen Erik Axelsson för löftesbrott i fråga om slottsloven. De kunna alltså ej ha skrivits förrän Erik Axelsson dött (mars 1481) och följderna av löftesbrottet visat sig.¹⁰ Det är här v. 1931—32:

»thz slotzloffuan giik saa wnderligha tiil
som jak lankth her äpther säyia wiil»

med hänvisning till händelser i krönikan 1481—1487, som äro ensamt avgörande. Den klandrande hållningen mot Axelssönerna är nämligen inte något bevis utifrån K. Hagnells förutsättningar. Enligt dessa skulle den ursprungliga Första StK ha tillkommit tidigast sommaren 1481 som ett propagandamedel från svensk sida i situationen efter kung Kristians död i maj, då genom den nye kungens, Hans', aspirationer på Sveriges krona »unionstanken kunde — — befaras vinna förnyat insteg i svenska stormannakretsar».¹¹ Erik Axelsson dog emellertid redan i mars 1481 och schismen mellan Sten Sture och Axelssönerna på grund av Erik Axelssons svek i fråga om slottsloven hade redan »kommit till öppet utbrott vid ett besök, som Sten Sture gjorde i Finland någon gång på försommaren 1481»,¹² alltså före den i avhandlingen supponerade tiden för den ursprungliga Första StK:s tillkomst.

⁹ K. Hagnell: a. a. s. 39 f.

¹⁰ K. Hagnell: a. a. s. 37.

¹¹ K. Hagnell: a. a. s. 61.

¹² K. Hagnell: a. a. s. 68.

Att v. 1849—1932 äro senare inskott, framgår enligt K. Hagnell vidare av att de innehålla en skildring av Sten Stures val till riksföreståndare, vilken sålunda kommer före omtalandet av Karl Knutssons död i v. 1933 ff. Även i dessa senare verser omtalas, att kung Karl före sin död insatt Sten Sture som sin efterträdare och till honom överlämnat Stockholms slott. K. Hagnells slutsats blir, att »de båda berättelserna (om Sten Stures makttillträde) kunna icke ha författats samtidigt, den första av dem måste vara ett senare inskott».¹³

Är då detta bevis bärkraftigt? Man kan fråga sig, om den ursprungliga Första StK kan ha förelegat i ett skick utan v. 1849—1932. Det anmärkningsvärda skulle då ha inträffat, att i en propagandadikt, inspirerad av Sten Sture, dennes makttillträde behandlats endast i förbigående, i en bisats. V. 1933—52 med deras korta omnämnande av Sten Stures makttillträde synas förutsätta, att denna händelse tidigare utförligare omtalats. De förutsätta alltså v. 1849—1932.

Man frågar sig vidare, varför det s. k. inskottet råkat komma in på fel plats i krönikan. Enligt K. Hagnells sätt att se borde det ju kommit efter v. 1952. Det problem, som här otvivelaktigt föreligger, har uppmärksamrats men tyvärr glidits över genom en parentes: »Så har en kompletterande redogörelse för riksföreståndarevalet tillkommit, som särskilt framhåller riksrådets enhälliga uppslutning kring Sten Sture, och denna redogörelse har därpå (*något felaktigt*) inplacerats i krönikan».¹⁴

Det synes inte låta sig göra att förklara v. 1849—1932 som ett senare inskott, författat 1487. Därmed faller hypotesen om en ursprunglig Första StK, författad 1481 (1480). Inte ens K. Hagnells »avgörande bevis för att man inom Sturekrönikan 1452—87 har att göra med två författarpersonligheter» kan vidmakthålla den. »Det avgörande beviset» ligger enligt hennes mening »i det senare avsnittets klart annalistiska uppställning: varje år från 1481 till och med 1487 får sin del av berättelsen. Detta har förut icke varit fallet, men upprepas i Sturekrönikan 1488—96. Exakta dateringar bli över-

¹³ K. Hagnell: a. a. s. 35.

¹⁴ K. Hagnell: a. a. s. 37. Kurs. här liksom i det följande av förf.

huvudtaget mera vanliga i Sturekrönikan 1481—87».¹⁵ Detta förhållande strider emellertid inte alls mot antagandet att *en* krönikör skrivit båda avsnitten. Det är tvärt om fullt naturligt, att exaktare uppgifter förelegat för tiden närmare förfallandet. Annerstedts och Lönnroths förkastande av uppdelningen i två krönikor inom avsnittet 1452—87 torde fortfarande få anses riktigt.

Beträffande 1487 som gränsår ansluter sig K. Hagnell till Klemming: »Att i och med v. 3381 ett krönikeslut föreligger torde vara obestriddigt. Den äldsta handskriften, cod. Holm. D 5, markerade sålunda här med 'Amen', uppehåll och röd versal i v. 3382 en tydlig slutpunkt».¹⁶ Det är riktigt, att det finns »Amen» efter v. 3381 och röd versal i början av v. 3382. Det är däremot inte riktigt, att det finns ett uppehåll efter v. 3381 i cod. D 5.¹⁷ I cod. D 5 finns v. 3381 nederst på sidan. Under denna vers är »Amen» textat med stora, slarviga bokstäver, täckande hela sidans bredd. Något uppehåll eller blankt parti finns inte. Överst på nästa sida börjar v. 3382.

De röda versalerna i cod. D 5 ha i avhandlingen diskuterats i ett sammanhang.¹⁸ Röda versaler förekomma ymnigt i de äldre krönikorna i cod. D 5. Efter StK v. 235 finns emellertid endast tre sådana, v. 1849, v. 1933 och v. 3382. K. Hagnell förklarar detta förhållande så, att renskrivaren av cod. D 5 vid v. 1849 och 1933 känt till, att dessa verser begränsade ett senare inskott och därför markerat detta med röda versaler. »Med röd versal vid v. 3382 vill han väl utmärka, att här börjar något nytt, ett nytt krönikeavsnitt». Man skulle då väntat sig, att K. Hagnell utifrån sin utgångspunkt ställt frågan, varför inte renskrivaren låtit v. 2468 inledas med röd versal. Denna vers inleder ju den supponerade Andra StK 1481—87, och det nya krönikeavsnittets början borde väl märkts av renskrivaren lika bra som »inskotet». De röda versalernas förekomst synes knappast stödja avhandlingens teorier.

Att K. Hagnell tillmäter dessa så att säga yttre omständigheter, alltså cod. D 5:s föreliggande skick, så stort bevisvärde för indel-

¹⁵ K. Hagnell: a. a. s. 41 f.

¹⁶ K. Hagnell: a. a. s. 42.

¹⁷ Samma påstående återkommer (s. 27) i beskrivningen av Arnemagnæanska cod. nr 899: »V. 3381, som står uppe på en sida, följes av ett slarvigt skrivet »Amen» och *resten av sidan är som i D 5 blank.*»

¹⁸ K. Hagnell: a. a. s. 40 not 69.

ningsdiskussionen, sammanhänger med hennes visserligen något oklart preciserade identifiering av cod. D 5:s renskrivare med författaren till Tredje StK 1488—96. Att en sådan identifiering verkligen avses, framgår emellertid av hennes uttalanden på olika ställen. »Mycket tyder på att skrivaren av D 5 och författaren av Sturekrönikans sista avdelning (1488—96) är en och samma person.»¹⁹ På nästa sida påpekas, »att skrivaren av D 5 efter behag ansett sig kunna disponera över utrymmet i kodexen», och det framhålls, att »detta förhållande i förening med den ovan konstaterade samtidigheten mellan tillkomsten av Sturekrönikan 1488—96 och renskrivningen av D 5 utgör ett starkt indicium för antagandet, att skrivaren av D 5 och författaren av detta krönikeparti varit en och samma person, en munk i Stockholms svartbrödrakloster». »Särskilt kan härvid — — — ånyo understrykas, att blott D 5 och AM nr 899 låta Sturekrönikan 1488—96 utgöra ett fristående parti. För detta senare krönikeparti utgör dock D 5, som förut framhållits, säkerligen archeotyp, så att övriga handskrifter vad Sturekrönikan 1488—96 angår ytterst återgå på D 5:s text.»²⁰

Denna identifiering av cod. D 5:s renskrivare med författaren till StK 1488—96 torde inte gå att upprätthålla. Det finns nämligen i detta sista parti av StK i cod. D 5 ett par anmärkningsvärda skrivel. K. Hagnell har själv diskuterat det ena. Det är första ordet i v. 3641, vilket i cod. D 5 (och AM nr 899) lyder »munkar», i övriga handskrifter »monga».²¹ I de föregående v. 3633—40 omtalas, att Knut Posse på Viborg pressas av den ryska hären, varvid

»han aff ryzer optha komber i nödh
och aff them manga slagith tiil dödh».

Så följa de diskuterade v. 3641—42:

»*munkar* paa baadhe sydhor
haffua them oc sökt saa them swidher».

V. 3643—50 omtala därefter, att Knut Posse gjorde ett större utfall mot ryssarna men misslyckades och fick sin därvid använda styrka på 150 man nedgjord.

¹⁹ K. Hagnell: a. a. s. 24.

²⁰ K. Hagnell: a. a. s. 27.

²¹ K. Hagnell: a. a. s. 27 ff.

K. Hagnell vill tolka de citerade v. 3641—42 så att »munkar av båda sorterna (gråbröder och svartbröder) ha också angripit dem (med andliga vapen) och vållat dem avbräck». Verserna skulle »således berätta om missionsverksamhet bland ryssarna.»²²

Är inte den tolkningen alltför pressad och osannolik? »Monga», som alla handskrifterna utom cod. D 5 och AM nr 899 ha, ger en betydligt rimligare mening. Verserna passa då osökt in i den skildrade situationen. Viborg ansättes av en stark rysshär. V. 3639—42 tala helt enkelt om mindre skärmytslingar mellan belägrare och belägrade med förluster på båda sidor. Därefter skildras ett större utfallsförsök av Knut Posse, som misslyckades. Man har svårt att tänka sig en liten belägrad styrka bedriva missionsverksamhet i en större belägringshär. »Monga» måste vara den rätta läsningen och »munkar» ett skrivfel i cod. D 5 och AM nr 899.

Ett ännu mer evident skrivfel finns emellertid i partiet 1488—96 av StK. Det är även detta i samband med Knut Posses och hans mäns försvar av Viborg. Cod. D 5 säger i v. 3825—29:

»knuth posse wynholth the ädle män
ingen there war tha seen
them baadhom och flerom tiil äro
the framdrogha baadhe *baath* oc tyäro
the thetta nidhan tornith förde».

4:de ordet i v. 3828 »baath» ger som synes ingen mening. Majoriteten av handskrifterna har här den utan tvivel riktiga läsarten »bäk», som Klemming också satt in i sin i övrigt på cod. D 5 byggda edition. Cod. D 5:s läsning »baath» är ett skrivfel och det kan näppeligen tänkas, att renskrivaren av cod. D 5, om han själv vore författare till det diskuterade avsnittet, skulle gjort sådana skrivfel som de nämnda. Författaren till StK 1488—96 kan inte vara identisk med renskrivaren av cod. D 5. Nämnda codex måste därför, även om det är den äldsta bevarade handskriften av StK, betraktas som blott och bart en avskrift. Några avgörande bevis i indelningsdiskussionen kan inte dess yttre gestaltning lämna.

K. Hagnell har emellertid även diskuterat indelningsproblemet

²² K. Hagnell: a. a. s. 165 not 41.

på grundval av innehållet i krönikan.²³ Denna diskussion utgör en polemik mot Sjödin, som anser, att de s. k. Första och Andra StK (1452—87 och 1488—96) äro beroende av varandra och att 1487 inte är nedskrivningsår för något parti av krönikan.²⁴ Sjödin påpekar bl. a., att det även i det tidigare partiet av krönikan finns klander mot Sten Sture för hans av släktskäl dikterade efterlåtenhet mot Axelssönerna. Sjödin finner sålunda i v. 2708—15:

»alla fässe brödher (= Axelssönerna) waare ther än fäm
the maagha wäl takka her steen än
hadhe han ekki warith
optha hadhe the illa farith
then store kerlek ärlighe herre her steen
the tiik illa lönthe i geen
illa hadhe them gaangit i handh
hadhe tw ekki taghit her aakess dotter i fampn»

ett fördolt klander mot Sten Sture. K. Hagnell avvisar bestämt en sådan tolkning. Några tiotal verser längre fram tar emellertid krönikören ånyo upp diskussionen om Axelssönerna och säger i v. 2750—53:

»beetänk tiik swänske herre
äller tiik händher werre
hoo räffuen släpper i gaasa hopp
han faar höra eeth önnelighit ropp
— — —»

Detta anser K. Hagnell vara »det enda ställe i Sturekrönikan 1481—87, som eventuellt kunde tjäna som belägg för Sjödins teori om en Sten Sture-fientlig tendens», ehuru hon inte anser det »nödvändigt att här utläsa någon medveten udd mot Sten Sture».²⁵

Det skulle föra för långt att gå in på fler detaljer i diskussionen. Man har emellertid ett intryck av att K. Hagnell inte helt lyckats i sitt uppsåt att rycka undan grunden för Sjödins teori. Slutpartiet i den av henne supponerade Andra StK 1481—87 v. 3360—81 visar

²³ K. Hagnell: a. a. s. 42 ff. och 74 ff.

²⁴ Sjödin: a. a. s. 443 ff.

²⁵ K. Hagnell: a. a. s. 81.

sig så motspänstigt för hennes teori, att hon är starkt betänkt på att åter tillgripa inskottsmetoden. V. 3360 ff. lyda sålunda:

»Thenne ärligha änkian som kr sweriges rike
syällan fynnes hennes liike
hon är saa fagher i siith äne
saa maangha beedhis tiil henne

— — —»

Denna situation, att många eftersträva den svenska kronan, passar onekligen, som K. Hagnell också erkänner, bättre in på 1490-talet än på 1487. »Helt omöjligt är det dock icke, att dessa verser ha författats redan 1487», anser hon emellertid, ehuru hon endast lyckats finna en tronpretendent vid sidan av Hans före och omkring 1487. Från 1490-talet dras däremot ytterligare 4 pretender fram.²⁶

I det föregående har ett litet tvärsnitt gjorts genom K. Hagnells diskussioner om Sturekrönikans indelning, tendens och avfattnings-tid. Det har visat sig, att man kan sätta frågetecken vid en del bevisföringar. Dessutom finns det ett och annat i krönikan, som knappast får en naturlig förklaring genom de i avhandlingen framlagda teorierna. Kunna då inte de dunkla punkterna på något annat sätt få sin förklaring?

Det synes vara möjligt. Det avsnitt, som avslutar den av K. Hagnell supponerade Första StK 1452—71, alltså v. 2418—67, är ganska säreget. Krönikören har strax innan brett och detaljrikt skildrat slaget vid Brunkeberg 1471. Den breda framställningen lämnas plötsligt och i de nämnda 49 verserna resonerar krönikören mera allmänt om danskarnas list och förslagenhet, som helt kort exemplifieras, och partiet slutar med de ovan citerade verserna om Sten Sture (v. 2464—65):

»hans höffuismansdöme wardher nw i aar
som jämpnesth xi aar».

Det konstaterades ovan, att dessa verser syfta på 1480. 1481 i v. 2468 följer sålunda helt naturligt.

K. Hagnell har diskuterat partiet v. 2418—67 och helt allmänt konstaterat, att det måste vara en omarbetning av den ursprungliga krönikan, som gjorts av författaren till »inskottet» v. 1849—1932,

²⁶ K. Hagnell: a. a. s. 44 f.

alltså författaren till StK 1481—87.²⁷ Det har från hennes synpunkt inte gått att förklara hela partiet som inskott, eftersom slutverserna, v. 2464—65, äro just de, som användas för att datera den ursprungliga Första StK:s nedskrivning till 1481. Å andra sidan kan exempelvis v. 2449:

»tha finlandh oc stäkeborgh aather wynnes»

inte vara skriven förrän tidigast 1487, då Sten Sture först detta år återvann Stegeborg.

Är då partiet v. 2418—67 en omarbetning, tillkommen 1487? K. Hagnell har behandlat detta intressanta parti mycket summariskt även i kommentaren.²⁸ En grupp verser, som inte kunna förklaras med de i avhandlingen framlagda teorierna, ha helt glidits över.

För den följande diskussionens skull citeras den senare delen av det nämnda verspartiet, v. 2435—67:

- 2435 »dänom wille han fraa swänskom skylia
thy wär thz warth ey saa
thy faar thz her äpter wnderligha gaa
hoo som maa liffua noghra stundh
han fynner the orden aff myn mwn
- 2440 the faa makt mz skadha
thz sculle alla rätte swänske klagha
her steen siith nampn mz ärom bar
och aather fiik hwart thz sloth i swerige war
slotzloffuan fiik han aff alla
- 2445 om dänér wille troo halla
jak sukker aff hiertans grundh
och frykther för nya fundh
thu som läss thu dragh tiil mynnes
tha finlandh oc stäkeborgh aather wynnes
- 2450 tänk oppa mith tall
gud giffui ath swänske waare wtan qwall
nw fynna dänér een annan siidh
och bindha wylia een annan falskan friidh
saa sätte riken een äwiigh dagh

²⁷ K. Hagnell: a. a. s. 39 f.

²⁸ K. Hagnell: a. a. s. 265 ff.

- 2455 och hwar sculde androm plägha lagh
 thz staar först vii (7) aar äller otta
 thz är wäll tiil motta
 än try aar ther tiil
 nw raadhe gudh hwart thz wiil
- 2460 saa länge raadher her steen i sweriges riike
 oppa then tiidh fanz ekki hans liike
 han raadher som een werdogh herre
 inthe staar i swerige täss werre
 hans höffuismansdöme wardher nw i aar
- 2465 som jämpnesth xi aar
 gudh giffui honum lön och naadher
 och saa sina singnadha gaffuer».

I de första av de citerade verserna resonerar krönikören helt allmänt om Sten Stures försök att efter Brunkebergsslaget samla Sverige till en enhet mot danskarna, försök som emellertid misslyckades:

»thy wär thz warth ey saa».

Därefter exemplifieras denna utveckling i korta drag. Erik Axelssons svek i fråga om slottsloven beröres (1481). Finland och Stegeborg återvinnas emellertid åt svenskarna (1483 resp. 1487). Därmed är krönikören således framme vid 1487, det år K. Hagnell anser det diskuterade partiet ha varit utsatt för omarbetning. Krönikören slutar emellertid inte med versen om Finland och Stegeborg (v. 2449). Han målar vidare med raska drag i v. 2450—63.

Vad syfta dessa sistnämnda verser på? Så vitt jag kunnat finna, berör K. Hagnell dem endast i förbigående i »Rättelser och tillägg».²⁹ Hon polemiserar där mot Klemmings hypotes om att »xi aar» i v. 2465 skulle vara en felskrivning för »xvi aar» och påpekar: »Samtliga handskrifter ha här tydligt '11 (år)', antingen utskrivet med siffror eller med bokstäver. *Jfr även v. 2456—58*». Avsnittet

»saa sätte riken een äwiigh dagh
 och hwar sculde androm plägha lagh

²⁹ K. Hagnell: a. a. s. 360.

*thz staar först vii (7) aar äller otta
thz är wäll tiil motta
än try aar ther tiil»*

skulle alltså syfta på samma 11 år, som krönikören omtalar i v. 2464—65.

K. Hagnell fortsätter i »Rättelser och tillägg»: »Vidare kan anmärkas, att dessa 11 år (v. 2465) måste läggas till år 1470, då Sten Sture realiter övertog makten, icke till år 1471». Enligt hennes mening skulle alltså den i v. 2454 omnämnda eviga dagen ha slutits år 1470.

Identifieringen av »xi aar» i v. 2465 med v. 2456—58 är uppenbart orimlig. Den eviga dagen måste ju ha slutits efter Brunkebergsslaget och om detta säger krönikören uttryckligen (v. 2392—97):

»Torsdaghen äpter sancta birgitta dagh
tha stodh thetta slagh
Aarom epter gudz byrdh lxx oc eeth
tha är thetta örligh skeeth
M (1000) oc iiiic (400) ther tiil
thz för wisso jak säya wiil»,

alltså 1471. »vii aar äller otta — — — —än try aar ther tiil» i v. 2456—58 kan inte syfta på samma tidsperiod som »xi aar» i v. 2465.

Hur skola dessa verser tolkas? Vilka år och vilka händelser syftar krönikören på? Utgångspunkten för krönikörens tidsangivelse i berörda avsnitt är »een äwiigh dagh». Denna utgångspunkt måste, som nämnts, sökas efter Brunkebergsslaget 1471. Det ligger nära till hands att tänka sig, att krönikören därmed åsyftar den fredsöverenskommelse, som den 2 juli 1472 slöts i Kalmar mellan Sverige och Danmark.³⁰ Enligt krönikören blev den eviga dagen bestående »först 7 år eller 8», en period, som får anmärkningen »thz är wäll tiil motta». Därmed skulle vi vara framme vid 1479 eller 1480, som av krönikörens formulering att döma kan synas vara på något sätt ett märkesår inom den i avsnittet behandlade tiden. Något särskilt anmärkningsvärt, som kunde motivera ett omnämnande i krönikörens ytterst summariska snabbteckning, i förhållandet mellan

³⁰ Sverges Traktater III, nr 516.

Sverige och Danmark finns emellertid inte att notera något av åren 1479 eller 1480. Först 1481 skulle kunna anses som ett märkesår, eftersom det då inträffade regentskiftet i Danmark på nytt aktualiserade unionen. Samma år kom också brytningen mellan Sten Sture och Axelssönerna. Även några år tidigare, 1476—77, hade förbindelserna mellan Sverige och Danmark tenderat att gå mot en kris, då kung Kristian började visa aktivare intresse för unionen.³¹ Vi ha emellertid att hålla oss till krönikörens uppgifter och fortsätta. Enligt dess uppgifter skola till den nämnda perioden läggas »än try aar ther tiil». Därmed skulle skildringen vara framme vid 1482 eller 1483. Detta år fattas tydligen av krönikören som ett avgörande slutår. Han tillägger nämligen: »nw raadhe gudh hwart thz wiil» (v. 2459). Kan då 1482 eller 1483 anses vara någon markerad gränspunkt, ett slutår för en fredsepok i förhållandet mellan Sverige och Danmark? Svaret måste bli ett nej. Situationen ter sig inte så i verkligheten, och vad som är av större och avgörande betydelse i denna diskussion är, att krönikören absolut inte har den åsikten. Därom ger avsnittet 1481—87 upplysning. De omedelbart efter följande verserna, 2460—61:

»saa länge raadher her steen i sweriges riike
oppa then tiidh fanz ekki hans liike»,

som direkt anspela på de 7 eller 8 + 3 åren, tyda dessutom på att 1482 eller 1483 samtidigt skulle vara en slutpunkt för Sten Stures maktställning i Sverige. Det stämmer också dåligt. 1482—83 är ingen slutpunkt för Sten Stures maktställning. Tvärtom söker krönikören i avsnittet om 1480-talet på allt sätt visa, att Sten Stures maktställning under detta decennium var i kraftig tillväxt. Kalmar recess, som åtminstone formellt gav kung Hans en rättsgrund för anspråken på Sveriges krona, omtalas inte med ett ord av krönikören. I stället uppehåller sig denne vid uppgörelsen mellan Sten Sture och Ivar Axelsson 1483, varigenom den förre visserligen för ett enligt krönikörens mening dyrt pris (v. 2725 ff.) lyckades komma i besittning av Finland. I det följande låter oss krönikören se, hur Sten Sture samlar sig till slutkampen med Ivar Axelsson. Målet nås 1487, då den senare

³¹ Jfr bl. a. kung Kristians proklamation till svenskarna 4/6 1477 (Sverges Traktater III, nr 522 d.).

definitivt knäckes och Sten Sture sätter sig i besittning av hans län. Utvecklingen under 1470—80-talen stämmer som synes inte alls överens med den, krönikören skisserar i v. 2450—63. Det finns emellertid mer, som gör den ovan diskuterade hypotesen om 1472 som utgångspunkt osannolik.

Vi ha ovan visat, att K. Hagnells i »Rättelser och tillägg» antyddas tolkning av v. 2456—58 inte kan vara riktig. Om man i stället använder den andra hypotesen, som vi kunna kalla »1472 — 1482—83», medför det, att man från hennes utgångspunkt sett måste anta även avsnittet v. 2450—63 vara en omarbetning eller ett inskott från 1487. Händelser 1482—83 kunna ju inte vara berörda 1481 (1480). Det skulle sålunda endast bli 4 verser kvar i detta parti av den ursprungliga Första StK, som undgått omarbetning 1487. Ett förhållande, som knappast gör den ovan diskuterade teorien om uppdelningen av StK i partierna 1452—71 och 1481—87 med 1481 som författarår för första partiet mera sannolik. V. 2464—67 torde vara skrivna samtidigt med de versavsnitt, som föregå dem.

Om man emellertid antar, att den s. k. omarbetningen gjorts 1487, blir vår hypotes »1472 — 1482—83» osannolik. Efter att ha omtalat en händelse, som inträffade 1487, nämligen Stegeborgs återvinnande (v. 2449) skulle krönikören gå tillbaka till 1472 och skissera utvecklingen fram till 1482 eller 1483. Det märkliga är ytterligare, att han till dessa händelser 1482 eller 1483 skulle knyta reflexioner, som tyda på att han är oviss om utvecklingen närmast efter samtidigt som han betraktar Sten Stures regering som något avslutat:

»nw raadhe gudh hwart thz wiil
saa länge raadher her steen i sweriges riike
oppa then tiidh fanz ekki hans liike
han raadher som een werdogh herre
inthe staar i swerige täss werre».³²

Man frågar sig, varför en krönikör, som skrev 1487, skulle visa sig tveksam beträffande den närmaste utvecklingen efter 1482—83, som han ju väl kände till, eftersom han utförligt skildrar den i avsnittet

³² V. 2463: »inthe staar i swerige täss werre» bör rimligast tolkas: »ingen-ting äger bestånd i Sverige tyvärr». Det kan påpekas, att verbet »staar» 7 verser tidigare, v. 2456, har betydelsen »äger bestånd».

1481—87. De nyss citerade verserna 2459—63 förefalla oförklarliga med hypotesen »1472 — 1482—83».

Det synes sålunda inte låta sig göra att tolka v. 2450—63 som syftande på tiden 1472—1482 eller 1483. I själva verket finns det en annan tolkning, som ger en tillfredsställande förklaring inte blott till den s. k. »omarbetningen» utan även till andra dunkla punkter i krönikan.

Som redan nämnts, har krönikören i v. 2435 ff. några allmänna reflexioner om Sten Stures politik i förhållande till danskarna. Därefter ger han några konkreta exempel och data, börjande med v. 2448—49:

»thu som läss thu dragh tiil mynnes
tha finlandh oc stäkeborgh aather wynnes».

Detta syftar, som redan påpekats, på överenskommelsen med Ivar Axelsson 1483 och indragningen av dennes län 1487.

Det är till detta 1487 krönikören anknyter i det följande avsnittet (v. 2450 ff.):

»tänk oppa mith tall
gud giffui ath swänske waare wtan qwall
nw fynna dāner een annan siidh
och bindha wylia een annan falskan friidh».

»Nw» i v. 2452 syftar på den tid, krönikören för tillfället skildrar, alltså 1487. »Nw» i denna betydelse, alltså syftande på den för tillfället skildrade tiden, inte på den tid, då krönikören skriver, är en ganska vanlig företeelse i StK. Det hör till krönikörens teknik att ofta använda presens historicum och ett »nw» bidrar då till att göra framställningen mera levande. Några exempel från andra ställen i krönikan kunna anföras. Så berättar krönikören t. ex. från 1470 (v. 1803—08):

»Nw war konungh karl wäl tiil modhe
thz thenne twa riddare mz dala fasta stodhe
nw mādhen saa thetta i swerige hāndher
k cristiern sin her tiil swerige sāndher
och ther tiil beeladhe örasteen
och tiil honum drogh then wngħa riddaren her steen».

Från 1495 ha vi följande passus i skildringen av Sten Stures förberedelser till ingripandet i Finland (v. 3651—54):

»Rikensens förstaandare her steen
synes wara mykit seen
nw ottadagha äpter sancti martini dagh
wylia swänske dragha aastadh».

Åtskilliga sådana exempel kunde anförts.³³ Vi återgå emellertid till diskussionen. I den ovan citerade v. 2452 syftar alltså »nw» på den i skildringen aktuella tiden, 1487. Danskarna, representerade av Axelssönerna, ha utmanövrerats av Sten Sture. De gå då fram på en annan front och sluta en »annan falskan friidh». Tidigare hade en sådan slutits år 1472.

»Saa sätte riken een äwiigh dagh
och hwar sculde androm plägha lagh»

fortsätter krönikören. Detta syftar alltså också på 1487. Den eviga dag, krönikören åsyftar, är av allt att döma den överenskommelse, som slöts mellan Sten Sture och kung Hans omedelbart innan den senare ingrep som medlare i tvisten mellan herr Sten och Ivar Axelsson. Krönikören berättar om mötet mellan kung Hans och Sten Sture på Öland i v. 3314 ff.:

»her steen foor tha tiil konungsens holk
faa mz siik haffuer han aff siith folk
han kom scrudder mz een ärligh hampn
konungen togh her steen i fampn
hwar androm troo och ära sadhe
the gingo tiil bordz och giorde siik gladhe
all tingh waare wäl tiil maatte
the skiildes aath mz godha saatthe».

»Ivar Axelsson förlorade alla sina län, en rättgång skulle avgöra Gotlands framtida ställning och evig fred skulle råda mellan Sverige och Danmark» summerar K. Hagnell Ölandsförhandlingarna.³⁴

³³ Jfr t. ex. v. 549, 655, 1254, 1273, 1407, 1466, 1541, 2302, 2596, 3048, 3535, 3593, 3693, 3751.

³⁴ K. Hagnell: a. a. s. 83 f. Jfr s. 316.

Enligt den slutna eviga dagen skulle vartdera riket sköta sitt utan inblandning från det andra (v. 2455):

»och hwar sculde androm plägha lagh».

Om denna överenskommelse fortsätter krönikören (v. 2456—57):

»thz staar först vii (7) aar äller otta
thz är wäll tiil motta».

Fram till 1494 (eller 1495) hålles sålunda enligt krönikören överenskommelsen i helgd. Om vi gå till StK:s skildring av 1490-talet, finna vi, att just 1494 kung Hans på ett irriterande sätt började göra sina anspråk på Sveriges krona gällande. Krönikören säger härom (v. 3454 ff.):

»ther nästh han mykit screff
och mangh budh tiil swerige sände oc breff
han wille sweriges riike haffua
äller han thz för herrar oc förste wille klagha
han hadhe och thz synne
han wille swerige mz trugh ath wyne».

Det överenskoms, att man följande år, 1495, alltså 8 år efter 1487, skulle diskutera unionen på ett möte i Kalmar (v. 3463—64):

»tha sculde try rike i kalmara holla een dagh
tha man scriffuer nyetie och fäm ther tiil».

Krönikörens följande skildring visar, att Kalmarmötet inte ledde till något avgörande.³⁵ Kung Hans' attack blev för tillfället resultatlös. Freden mellan Sverige och Danmark förblev obruten. Det är just vad krönikören påpekar i fortsättningen i den s. k. »omarbetningen». Sedan den eviga freden hållits sju år (1494) eller åtta, räckte den (v. 2458)

»än try aar ther tiil».

Därmed äro vi framme vid 1497. Då är det slut med Sten Stures makt i Sverige. Kung Hans gör med kraft sina anspråk gällande, och krönikören, som tydligen skriver just under den upprörda makt-

³⁵ Jfr K. Hagnell: a. a. s. 323.

kampen,³⁶ ger uttryck åt sin oro för framtiden samtidigt som han gör ett bokslut över Sten Stures regering (v. 2459—63):

»nw raadhe gudh hwart thz wiil
saa länge raadher her steen i sweriges riike
oppa then tiidh fanz ekki hans liike
han raadher som een werdogh herre
inthe staar i swerige täss werre».³⁷

Med den nya tolkningen få dessa verser en fullt naturlig mening. De måste vara skrivna av en som betraktar Sten Stures regering från dess slutpunkt. De äro skrivna 1497, inte 1487.

Genom denna tolkning av den s. k. »omarbetningen» kommer diskussionen om StK:s indelning i ett nytt läge. Även slutverserna i »omarbetningen», v. 2464—67:

»hans höffuismansdöme wardher nw i aar
som jämpnesth xi aar
gudh giffui honum lön och naadher
och saa sina singnadha gaffuer»,

som K. Hagnell använt för att datera den s. k. Första StK:s nedskrivning till 1481, äro tydligen skrivna 1497. Dessa verser använder krönikören till att knyta samman sin kortfattade framåtblick i det föregående med den efterföljande, bredare framställningen, som börjar med år 1481 i v. 2468.

Det kan möjligen i detta sammanhang förtjäna påpekas, att v. 2459 i »omarbetningen»:

»nw raadhe gudh hwart thz wiil»

har en märkelig likhet med de två överstrukna verser, som finnas nederst på cod. D 5:s sista textsida:

»raadhe nw gudh huru thz wil gaa
konungh haniss hot aff swerige i gän wth faar».

Dessa två verser äro skrivna av samma hand som codexen i övrigt. Troligen har denna om osäkerhet inför den närmaste framtiden vitt-

³⁶ Jfr de två överstrukna verserna i slutet av cod. D 5, citerade nedan.

³⁷ Beträffande tolkningen av denna sista vers, 2463, se ovan s. 147 not 32.

nande slutreflexion på något sätt funnits i förlagan till cod. D 5 och så kommit med i avskriften men åter strukits av renskrivaren. Har denne ansett dem ej längre vara aktuella?³⁸

Av de tre årtal, 1481, 1487 och 1497, som K. Hagnell anger som tillkomstår för krönikan, torde endast det sista, 1497, med säkerhet kunna hävdas. I varje fall har krönikan detta år genomgått en så omfattande bearbetning, att det synes mest berättigat, att endast tala om en Sturekrönika.

Om krönikan sålunda skrivits 1497 blir det förut påpekade förhållandet, att krönikören anser Karl Knutsson ha dött 1469 i st. för 1470 inte så anmärkningsvärt. Den felaktiga uppgiften har då skrivits nära trettio år efter den skildrade händelsen i st. för ett tiotal år efter, som det skulle bli enligt K. Hagnells teori.

Det kan här också påpekas, att det tidigare diskuterade slutpartiet i den s. k. Andra StK, en mera allmän reflexion hos krönikören om de många friarna till den ärliga änkan Sverige, naturligast förklaras som skrivet 1497.

K. Hagnell fattar Sturekrönikeproblemet strängt schematiskt. 1481 uppkom en viss politisk situation, varunder pennan sattes i handen på en krönikör, som skildrade tiden 1452—71. Så förgingo några år och 1487 inträdde en ny situation, som kom en ny krönikör att ge en skildring av tiden 1481—87. Slutligen följde en tredje krönikör 1496—97, som tog vid där den förre slutat, och partiet 1488—96 såg dagen. Resultatet blev krönikan 1452—96.

Betraktelsesättet förefaller något konstruerat och mekaniskt. Kan verkligheten ha varit så enkel och rätlinjig? Dessutom kan det påpekas, att den tidrymd, inom vilken de tre olika krönikörerna enligt nämnda teori skulle ha utfört sina verk, inte omfattar mer än sexton år.

Om man däremot hävdar åsikten, att Sturekrönikan i sin helhet tillkommit 1497, utesluter det givetvis inte, att krönikören då haft en del förlagor. Det är tydligt, att sådana förelegat, ehuru inte i form av en Första och en Andra Sturekrönika. Tord Bonde-skildringen har byggt på en förlaga, likaså den breda framställningen av Brunkebergsslaget. Det är vidare sannolikt, att krönikören haft tillgång till en skildring av Axelssönerna och deras fördärvliga inflytande i

³⁸ Jfr Klemming: a. a. s. 264 och K. Hagnell: a. a. s. 25.

Sverige, en förlaga som lämnat rikligt med stoff till partiet om 1480-talet fram till 1487. Efter lättare bearbetning ha dessa olika förlagor fogats ihop till en krönika. En sådan fog är tydligen den s. k. omarbetningen, v. 2418—67, som bär en omisskännlig prägel av förbindelsedikt.

Man skulle mot denna syn på Sturekrönikan kunna invända, att de olika tendenserna i krönikans olika partier tala emot den. Det finns onekligen olika tendenser i krönikan. Tendensen i den s. k. Andra StK har ovan berörts. Vi ha där tagit upp Sjödins intressanta påpekande, att det i detta parti liksom i avsnittet 1488—96 finns en Sten Sture-kritisk tendens. K. Hagnell har, ehuru inte helt övertygande, sökt bortförklara Sjödins argument. Man torde inte kunna komma ifrån, att det finns åtminstone inslag av kritik gentemot Sten Sture i partiet 1481—87. Denna blandning av varandra motstridande tendenser utesluter ingalunda, att krönikan tillkommit 1497. K. Hagnell har själv på några ställen i sin avhandling gett exempel på motstridande tendenser inom de av henne supponerade avsnitten i krönikan. Förhållandet har av henne förklarats bero på att de olika krönikörerna låtit äldre material relativt osmält inflyta i sin framställning, material, som alltså haft en mot krönikörens egen avvikande politisk tendens.³⁹ Förklaringen förefaller plausibel och torde med samma giltighet kunna användas på Sturekrönikan i dess helhet. Krönikören 1497 har sålunda låtit material med Sten Sture-vänlig tendens osmält inflyta i sin framställning. Han har för övrigt själv varit medveten om detta förhållande. I skildringen av kriget i Finland 1495, där han klandrande riktar sig till Sten Sture, erkänner han (v. 3743—44):

»jak haffuer her tiil idher för allom prisath
och qwädith aff idhert daath faghra wysar».

Det kan påpekas, att Klemming förmodade Andra och Tredje Sturekrönikorna (enligt hans indelning, alltså avsnitten 1471—87 och 1488—96) vara författade av samme person, ehuru vid olika tider. Klemming hänvisar därvid till de ovan citerade verserna 3743—44 och påpekar, »att denna afdelning (1488—96) börjar utan någon slags inledning, omedelbart anslutande sig till den föregå-

³⁹ Jfr t. ex. K. Hagnell: a. a. s. 57.

ende, endast anförande ett nytt datum, så som författaren ånyo fattat pennan». ⁴⁰ K. Hagnell vänder sig mot denna Klemmings hypotes. »Jfr bl. a. den utförliga, tydligen ur minnet hämtade skildringen av upploppet i Sthlm år 1483 (v. 2810 ff.) med de ytterst koncentrerade annaluppgifterna från åren 1488—89 och 1495 (v. 3384 ff. och 3557 ff.).» ⁴¹

Just denna argumentering synes emellertid stödja uppfattningen, att Sturekrönikan i sin helhet tillkommit 1497. Det är helt naturligt, att krönikans uppgifter äro mera exakta och koncentrerade för tider, som ligga närmare författandet.

Ett närliggande problem har ovan berörts i diskussionen om förhållandet mellan de s. k. Första och Andra Sturekrönikorna. »Det avgörande beviset för att man inom Sturekrönikan 1452—87 har att göra med två författarpersonligheter, ligger dock i det senare avsnittets klart annalistiska uppställning: varje år från 1481 till och med 1487 får sin del av berättelsen. Detta har förut icke varit fallet, men upprepas i Sturekrönikan 1488—96». ⁴² Så långt ifrån att vara ett bevis för K. Hagnells tes, synes det anförda, sett i samband med det ovan diskuterade förhållandet mellan de s. k. Andra och Tredje Sturekrönikorna, snarare vara ett belägg för åsikten, att vi ha *en* författare till Sturekrönikan, verksam 1497. Det olikartade källäget och det olika tidsavståndet till de skildrade händelserna äro naturliga betingelser för de i avhandlingen påpekade olikheterna i krönikörens framställningssätt.

⁴⁰ Klemming: a. a. s. 299 f.

⁴¹ K. Hagnell: a. a. s. 161 not 31.

⁴² K. Hagnell: a. a. s. 41 f.

TILL MINNET AV TRE STIFTANDE LEDAMÖTER

NILS GYLLENKROK

HENRIETTE COYET

FREDRIK MONTELIN

AV

RAGNAR JOSEPHSON

NILS GYLLENKROK

HENRIETTE COYET

FREDRIK MONTELIN

Vetenskaps-Societeten har under detta år förlorat tre stiftande ledamöter, baron Nils Gyllenkrok, friherrinnan Henriette Coyet och universitetsapotekaren Fredrik Montelin. Att tala om dem är att tala om tre skånska bygder, Tornabygden, Barabygden och Lunds stad. Ty vad som än kunde skilja dem åt, *ett* hade de dock gemensamt, kärleken till och samhörigheten med det stycke mark, där de utförde sitt livs gärning. Den raka furan på Romele klint, den ljuvligt skimrande boken i Torups park, den gamla knotiga kastanjen i Lundagård susa deras minne.

Nils Gyllenkrok föddes 1887, som den yngste av fem syskon. Han tog studenten i Lund vid Katedralskolan och började nästan genast sin tjänstgöring som volontär vid Livregementets dragoner. Han gick in för officersyrket med liv och själ, han kände att han var född till kallet. Han var det genom många egenskaper, sin härdade fysik, sitt frimodiga lynne, sin förmåga att leda och föra befäl. Han ägde även den största soldategenskapen, det personliga modet. Soldat förblev han i hela sitt liv, även när han lagt bort uniformen, en rak man och en tapper man i livets alla skiften. Då hans äldre broder avled måste han redan år 1912 avbryta sin militära bana. Ty därmed var han den blivande fideikommissarien till de stora jordegendomarna och godsens Björnstorp och Svenstorp. Han förberedde sig till sin nya uppgift med stor omsorg. Självsatte han mest värde på lärospånen från Trolleholms gods, ty han betraktade dess tidigare ägare, greve Carl Trolle-Bonde, som den förnämste godsadministrator som Skåne någonsin haft. År 1918 övertog han ledningen av de gyllenkrokska fideikommissen.

Hans sätt att sköta dessa sina gods ansågs av dem, som begripa saken, som förebildligt. Han förstod att ta initiativ, att organisera, att föra befäl. Han planterade skog och røjde mark. Björnstorp och Svenstorp blevo under hans tid skånska mönstergårdar. Men han

fick inte bara namn om sig att vara en synnerligen framstående gods-ägare utan även att vara en sällsynt avhållen arbetsledare.

Han har själv röjt något av hemligheten i sin framgång. Han skrev det sista året han levde ned sina erfarenheter från sin tid som husbonde på Björnstorp. Det formade sig till en samling råd till den, som en gång skulle ta gården i arv efter honom. Dessa personliga anteckningar ge en intim bild av hans dagliga arbete. Men de ge även en bild av hans väsen, höjt över vardagens liv.

Inledningsordet handlade om rättvisa. »Rättvisa är den främsta egenskapen, som den skånska lantbefolkningen fordrar av sin husbonde», sade han.

Han satte som sitt mål att höja befolkningens levnadsvillkor. »Tröttna aldrig på att övervaka och förbättra de underlydandes bostads- och levnadsförhållanden. Giv dem känslan av att din omtanke för deras bästa aldrig lämnar dig.»

Han visste vad ett vänligt ord, en vänlig hälsning betyder för alla människor. Ridderligheten låg djupt i hans sinne, den fanns till för folk i alla villkor. »Hälsa alltid först på alla kvinnfolk på din egen mark och gärna först på de äldre bland bönderna och arbetarna.»

Han inpräntade hjälpsamhetens dygd. »Var obegränsat hjälpsam, när så påfordras.» »Tag mot hjälpsökande på vilken stund av dygnet de än komma.»

Han talade om självdisciplinen, om ordhålligheten hos den, som är satt att leda. »Lova ej mer än du kan hålla, men skriv upp vad du lovat, och uppfyll ditt löfte snabbast möjligt.»

Dessa råd voro inte ordakonst. Alla veta att de hos honom voro liv och gärning, att de voro närvarande i all hans framfärd.

Vi i Vetenskaps-Societeten minnas även en annan sida hos Nils Gyllenkrok, hans djupa bildningsintressen. Det var två virila kulturområden, som han dyrkade mest, historia och arkitektur. Han var mycket beläst och vida berest, och de två länder, som han kanske mest fördjupade sig i, var Italien och England. Romerska monument och engelska sjöhjältar talade till hans lynne och till hans fantasi. Mest av allt ville han i det förgångnas värld lära känna de betydande personligheterna.

Under de sista åren växte han själv till en personlighet, som vi minnas som ett föredöme. Rak i ryggen och med ett ljust leende gick denne soldat den hårdaste och svåraste av vägar.

Torup är en 1500-tals borg i tegel med stränga murar, fortifikatoriska torn och djupa vallgravar. Men sällan ser man en mindre hotfull fästning. Murarna äro liksom resta till stöd för den frodiga murgrönan, vallarna äro till för att bära örter och blommor, och i försvarstornens innanmäten öppna sig höga salar, fyllda av ljus. Främlingen som kom till Torup blev verkligen avväpnad, men inte med våld.

Nej, det var med milda vapen som Torup erövrade inte blott folket i sitt eget härad och i sin egen provins. Människor från hela Sveriges land, ja från många främmande länder, ha kommit dit, till det röda huset, till den stora dammen med de svarta svanorna, till den öppna, susande parken och till bokskogen med dess täta kolonnader av raka stammar.

Mitt i all denna härlighet av tradition och natur stod livslevande platsens egen kvinnliga genie. Där hon var med, fick historien stämma och blommorna gladare färg.

Henriette Coyet, född Cederström, var egentligen stadsbarn. Officersdottern framlevde sin barndom i Hälsingborg. Ofta for hon ut till en stor park i Hälsingborgs närhet och spelade krocket med en ovanligt lång pojke, ett år äldre än hon själv. Han blev sedermera kung och vänskapen mellan kung Gustav och Henriette Coyet bestod under hela livet. För några år sedan påminde kungen henne om deras barndoms krocketspel och tillade: men nu tycker jag Ette skulle lära sig spela tennis. Säkert funderade Henriette Coyet allvarligt på förslaget, ty hon hade det okuvliga sinnet, det sinne, som aldrig blir för gammalt för att vilja lära något nytt. En annan ungdomsvän, åtta år yngre än hon själv, kom att betyda mycket för henne. Det var den vittre kusinen Albert Ehrensvärd. Det ehrensvärdska arvet band dem samman, glädjen till dikt och konst. Och de bundos samman av sin gemensamma kärlek till fransk kultur.

År 1884 flyttade Henriette Coyet in på Torup som maka till godsägaren, sedermera hovmarskalken Gustaf Coyet. Hon blev husmor på ett stort gods och värdinna i ett stort hem, de dagliga plikterna blevo mångahanda. Icke genast, men efter en del år började emellertid borgen kräva av henne andra ting. Hon läste ovan porten de ord, som borgens ägare under det tidiga 1600-talet, Sigvard Grubbe, huggit in. Det stod: »I, mina efterkommande, vilka I än månne bliva, söken bevara vad I haven fått. Bättre är att bevara än att skapa nytt.»

Henriette Coyet lystrade till maningen; hon beslöt att lära känna sitt gamla hus från grunden och också det kraftfulla släkte, som byggt det och levat där under framfarna tider. Det var ett ganska djärvt företag för en icke utbildad historiker; men med oförskräckt energi gick hon till verket. Hon forskade i danska arkiv och svenska bibliotek och år 1904 hade hon sitt verk om Torup färdigt. Det är en väldig foliant, nedskriven med hennes prydliga, kraftiga handstil.

Nu hade hennes håg väckts för kulturhistoriska studier. Från herreborgen gick hennes färd ut över hela bygden, över hela provinsen. Hon ville lära känna det skånska folkets liv i det förflutna. Och hon fann nyckeln till det i den gamla handaslöjden och framför allt i kvinnornas vävnadskonst. Hon var outtröttlig i att spåra upp dessa ting. Allmogehemmen öppnade villigt sina låsta kistor för den kunskapsörstande friherrinnan, då hon kom farande i den fina kaleschen, förspänd med fyra fuxar. I ett flertal skrifter har hon delgett vad hon funnit och ännu glittra sidorna av hennes upptäckarglädje. Hon är inte bara en sakkunnig skildrare av teknik och mönster. Hon vill se bakom vävnadens yta, hon vill läsa ut folkets hela tillvaro i dessa dyrbara minnen. »Det ligger över deras arbeten ett stänk av sol», säger hon, »en doft av blommande örtagårdar och ett genljud från de gamla visor och sägner, som bygdens människor i långa tider lyssnat till under skumma vinteraftnar, då spinnrocken surrade och väven varpades». Särskilt var hon fängslad av de sinnebilder, som ligga bundna i de traditionella mönstren, och av dessa höll hon mest av det röda livsträdet, som står grant på Baras vävnader. Det blev för henne det sanna vådrädet, hennes eget träd under vilket hon ville väva in orden:

Forntid satte trädet,
Nutid hägnade det,
Gör ock du något,
Eftervärld!

Men helst såg hon i textilernas brokighet allmogekvinnornas minnesbilder av den blommande skönheten i naturen. Det var en känsla, som hon själv helt delade. Hon fick särskilt stark stimulans för denna sin håg, när kronprinsessan Margareta anlade sin trädgård vid Sofiero, och själv började hon nu med sin rika blomsterodling. Hennes intresse fördjupades, hon började studera de gamla hälsoörterna,

deras dygder och krafter och de sägner, som spunnits kring dem. Hon förnyade en gammal örtagård vid Burlövs prästgård och utgav en sakrik skrift därom. Hon lyssnade till Francis Bacons ord om trädgårdsodling, de voro som sagda direkt till henne: »Det är i sanning det renaste av mänskliga nöjen, och utan trädgårdar äro byggnader och slott endast grovt hantverk. Och eftersom blommornas andedräkt är vida ljuvligare i luften, där den kommer och går likt dallringen av musik, än i handen, är ingenting bättre för njutningen än att veta, vilka de blommor äro, som fylla luften med vällukt».

Hon förde in färgen även i Torups grå gemak. Hon började pryda de tunga murarna med konstverk. Men det var inte verk från gångna tider, hon samlade, utan från nutiden. Först var det Konstnärsförbundets främste, hennes egen generations målare, som blevo förträdade i den stora samlingen. Men tiden gick och Henriette Coyet levde med i sin tid; det kom djärva symbolister, expressionister och surrealisterna infarandes i de ärevördiga salarna, ofta till hennes gamla godsvänners förskräckelse, vilket inte gjorde hennes nöje mindre.

Hon vördade det fordna och gladde sig åt nuet. Hon bröt raskt ned många fördomar, även hos sig själv. Med sin friska naturlighet gick hon rakt på sak, hon var fri från all förkonstling. Det finns bevarat hennes första ord vid hennes första möte med Selma Lagerlöf, det var på den stora diktarinns 75-årsdag. Alla de uppvaktande hade uttalat sin gränslösa beundran för de lagerlöfska böckerna, men Henriette Coyet sade: En så fin och vacker klädning, d:r Lagerlöf har. Efter detta blevo de två gamla damerna de bästa vänner för återstoden av livet.

Henriette Coyet utbildade sin egen livsfilosofi, som man kan kalla den torupska. Dess huvudinnebörd var att tacksamt anamma vad natur och konst kan skänka människan av glädje, av högtid. Hon grep in i och deltog i många institutioners arbete av kulturell, social och vetenskaplig art. Hennes största insats blev den vilja till liv, som hennes egen person utstrålade. Vad hon därigenom verkat för Barabygden, för Lund, för Skåne, kan inte mätas. Framtiden skall berätta därom, som en vacker saga från en lycklig tid.

När *Fredrik Montelin* tagit studenten i sin hemstad Lund, beslöt han att bli sjöman. Han inskrevs som kadett och for med örlogsfartyget *Vanadis* en långresa till Spaniens och Nordafrikas kust. Efter ett år lämnade han sjömansyrket och började i sin faders spår, apotekaryrket. Vid 27 års ålder erhöll han privilegium på det tre sekler gamla Universitetsapoteket *Svanen*. I 43 år ledde han det med stadig och stark hand.

Hans liv kom alltså att förflyta på land, ja, han blev bunden vid land och stad mer än någon annan. Men när man såg *Fredrik Montelin* inne i hans trånga apotekskabyss på Kyrkogatan, eller när man såg honom befallande stå på någon av sina många kommandobryggor, kunde han ändå te sig som en gammal sjöbjörn och kommandörkapten, och inte en av de mildaste. Hans huvud var som skulpterat av väder och vind och det talade om viljekraft, men också om godmodighet och munterhet. Kanske han ibland ändå kände det som han uppfyllde sin tidiga dröm, som han styrde ett fartyg genom många faror och bränningar. Det fartygets namn var Lunds stad. Men hans ungdoms skepp, som han lämnat, gav honom till sist en märklig hälsning, som han dock aldrig själv fick veta om. Samma dag som *Fredrik Montelin* dog, sjönk det gamla svenska örlogsfartyget *Vanadis* till havets botten.

Lund, dess framgång och välfärd, blev hans stora, allt uppslukande intresse. Han intog med självklar myndighet platsen som dess ledare och vårdare. Att räkna upp de lundensiska institutioner, inom finansvärlden, kommunalvärlden, kulturvärlden, där han gjort en bestående insats, det är snart sagt att räkna upp dem samtliga. Överallt togs i bruk hans kloka omdöme, hans organisationsförmåga, hans initiativrikedom, hans arbetslust och hans ständigt redobogna håg att stödja och hjälpa. De olika yttringar i kulturlivet, för vilka han eljest kunde stå främmande, fingo mening och förtrolighet för honom, när de voro anknutna till hans älskade fädernestad.

Den som sett honom verka från ordförandestolen, kan förstå hans förmåga att få fram resultat. Han började vanligen sammanträdena med att säga: Jag tänkte vi skulle ha det på det här sättet, och där-efter framlade han, utan någon som helst formell utsmyckning, men med kärv realistisk saklighet sin tanke. Det blev nog också mest beslutat, så som han ville. Men yppade sig stridiga viljor kom ett annat drag fram i hans natur, hans lojalitet, hans förmåga att ena

och att samverka. För honom var inte det viktiga att ha rätt, men att få något gjort, att få något gjort till Lunds bästa.

Hans generositet är vida bekant. Där han var med, där skulle läggas grundplåtar och bildas fonder. Olika skikt av Lunds befolkning och icke minst dess studenter ha honom att tacka för varaktiga stödjande organisationer. Även vi i Vetenskapssocieteten känna denna tacksamhet. Men utom de mycket stora gåvorna tyckte han särskilt om att skänka bort två föremål: ordförandeklubbor och blommor. De tala om två förhärskande sidor i hans kynne, hans åstundan efter rejäla beslut och hans åstundan efter att ge, och även ta emot, mänsklig vänlighet, även i ringa ting.

Bilden av hans präktiga gestalt hänger i många styrelserum i denna stad. Den kanske vackraste bilden är den lindbergska medaljen, där inte bara styrkan, men patricierdraget, det patriarkaliska storborgarlynnnet kommer fram. Den största bilden är den han själv rest i vårt medvetande. Han står där i monumentalfORMAT, den siste i den långa raden av starka män, ända bort från jätten Finn, vilka fogat block till block i staden Lunds byggnad.

SIR ARTHUR EVANS

AV

KRISTER HANELL

Bland dem som skördats av döden under det sist förflutna året är även en av Vetenskaps-Societetens första hedersledamöter, Sir Arthur Evans, död den 11 juli 1941.

Arthur John Evans hade vid sin bortgång uppnått en ovanligt hög ålder. Han var född den 8 juli 1851, som son till Sir John Evans, en av sin tids främsta prehistoriska arkeologer, utforskare av Storbritanniens sten- och bronsålder och dessutom en framstående numismatiker, som gjort betydande insatser inom engelsk mynthistoria. Redan som ung drogs även Arthur Evans till den arkeologiska forskningen. Faderns livsintresse grep honom tidigt, i sitt hem träffade han alla den unga arkeologiska vetenskapens främsta målsmän och i faderns rika samlingar uppövade han det sinne för forn-saker, som gav honom ett sällsynt säkert omdöme vid behandlingen av ett fyndmaterial och som utgjorde hans främsta tillgång, då det gällde att ur massan av framgrävda föremål utvinna och uppbygga systematiska och historiska resultat. Därtill kom, att hans mognare ungdomsår inföllo under en period, då epokgörande arkeologiska upptäckter följde slag i slag.

Sina studentår tillbragte Evans dels i Oxford dels i Göttingen, där han mottog starka och bestämmande intryck. Därefter följde vidsträckta resor i arkeologiskt och etnografiskt syfte. 1873—74 besökte han Lappland, Finland och Ryssland, och under de följande åren bereste han Balkanhalvön. Sina färder i Dalmatien och Bosnien beskrev han i »Through Bosnia and Herzegovina on foot» (1876) samt i en serie brev till Manchester Guardian, efteråt utgivna i bokform, »Illyrian letters» (1878), och han visar sig i dessa reseskildringar som en ypperlig iakttagare och god stilist. Evans blev under sina resor en varm vän till sydslaverna, och hans partitagande för dessa förde honom vid ett senare tillfälle (1882) till konflikt med de österrikiska myndigheterna och arrestering. De vetenskapliga

resultaten av färderna i de illyriska provinserna föreligga i »Antiquarian researches in Illyricum» (1883—85).

År 1884 blev Evans föreståndare för Ashmolean Museum i Oxford, en ställning som han innehade till 1908. Följande år blev han honorärprofessor i prehistorisk arkeologi vid Oxfords universitet. Som museichef gjorde han en storartad organisatorisk insats och gjorde sin institution till en väsentlig del av Oxfords universitet.

Det område, där Arthur Evans skulle göra sitt livs storverk, är den grekiska förhistorien, och hans väldiga insatser här ha naturligt nog skjutit hans förtjänster inom västeuropeisk arkeologi i bakgrunden. Dock har han lämnat högst betydande bidrag till engelsk järnålder (gravfältet vid Aylesford i Kent), och det var hans studier i den keltiska konstens ursprungsproblem, som ledde hans uppmärksamhet till medelhavsvärlden och de linjer som förbinda norra och västra Europas förhistoriska kultur med denna, området för Oskar Montelius stora forskargärning.

I Grekland hade på 1870-talet Heinrich Schliemann gjort de epokgörande undersökningar, som ledde till upptäckten, att bakom de grekiska hjältesagornas värld låg en historisk realitet, den mykenska kulturen. På 1880-talet började nu forskningen syssla med denna kulturs ursprungsproblem. Den uppträdde så plötsligt och till synes oförmedlat i Grekland, och redan de äldsta föremål man påträffade i Mykenes gravar visade en sådan konstnärlig fulländning, att tanken på att den mykenska kulturen hade sitt ursprung på någon annan, ditintills okänd ort gav sig själv. Men var? Redan 1883 hade en tysk forskare, Arthur Milchhöfer, gissat på Kreta. Den som visade, att det sökta ursprungslandet verkligen var just Kreta, var Arthur Evans.

Hans utgångspunkt var gemmer, skurna stenar med inristade tecken, av ett slag som är ganska vanligt på de grekiska öarna. Evans antog nu, att dessa stenar voro av kretiskt ursprung och att vissa tecken voro att uppfatta som skrift. »Cretan pictographs and prephoenicean script» heter det verk, utgivet 1895, där för första gången den djärva teorien om en förgrekisk skrift i Grekland utvecklades, en teori som senare skulle få en glänsande bekräftelse genom hans egna fynd. Det enda sättet att pröva hypotesen var att företaga utgrävningar, och liksom Schliemann på sin tid lät sig ledas av diktens och sagans vittnesbörd och med deras hjälp fann

både Troja och Mykene, så följde också Evans vid sitt sökande de sagospår som ledde till Kreta. Där var sagan om Minos, den store kretiske konungen och havsbehärskaren, som endels var en vis lagstiftare, endels en grym tyrann, som krävde blodiga tributer till odjuret Minotaurus, ända tills den athenske hjälten Theseus inträngde i labyrinten och dödade odjuret. Sagan saknade inte stöd utifrån. Under senare delen av 1890-talet hade Flinders Petries upptäckter i Egypten givit vid handen, att det på den adertonde dynastiens tid hade existerat en stark sjömakt bland öarna i havet norrut.

Kung Minos och labyrinten förlägger sagan till Knossos, en ort på Kretas nordkust, och där beslöt Arthur Evans att gräva. Det var till en början omöjligt i det då mot Turkiet revolterande, ännu inte befriade Kreta. Men Evans gick systematiskt till väga. Stödd på sin ärvda förmögenhet köpte han så småningom in den mark, där Knossos ruiner voro att söka, och år 1900 började han utgrävningen. Vad han där fann, var av den art, att det överträffade de största förväntningar. Ett väldigt furstepalats trädde fram, med gårdar, korridorer och rum i flera våningar, fragment av praktfulla väggmålningar, vaser och småfynd i mängd, samt icke minst, skrivna dokument i den skriftart som Evans tidigare hade hävdad som kretisk. Det var ingenting mindre än en helt ny, självständig forntidskultur, som sträckte sig över tvåtusen år eller mera, från den yngre stenåldern till palatsets slutliga förstöring vid bronsålderns slut. Evans kallade den minoisk efter sagokonungen. Det är en sällsynt fascinerande läsning att i de årliga rapporterna i *The Annual of the British School at Athens* (1906 ff.) följa arbetets gång. Så långt möjligt var, kompletterades grävningarna med konserveringsarbeten, delvis också med rekonstruktioner, och år 1925 överlämnade Evans sin egendom i Knossos jämte palatset till engelska arkeologiska skolan i Athen.

Arthur Evans icke endast fann denna kultur. Han har också bearbetat sina fynd och byggt upp en sammanhängande skildring av Kretas lysande bronsålder. Knossos har skänkt det mesta materialet men inte allt. Andra ha efter Evans med stor framgång grävt på andra platser på ön, men det är tack vare hans interpretation och fina analys, som vi nu någorlunda känna till det förhistoriska Kretas förbindelser med Egypten och Nordafrika, Greklands övärld

och fastland och med Mindre Asien och kunna ana, hur denna kultur kommit till och byggts upp.

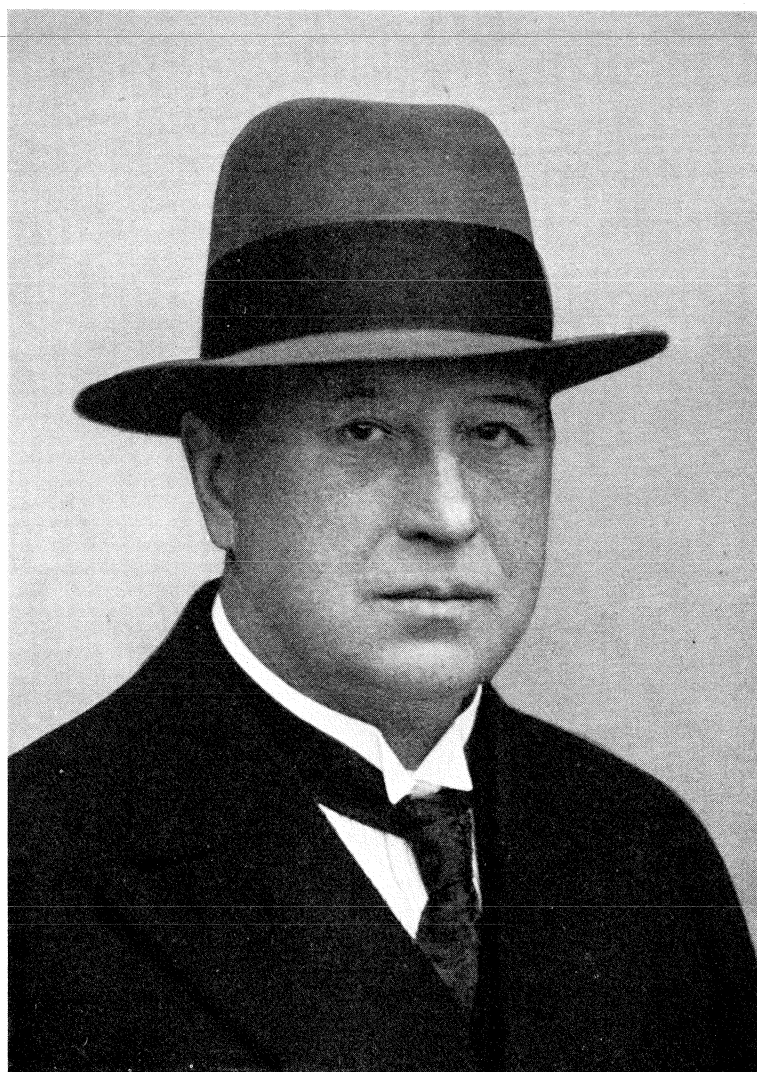
En avslutande framställning av sina resultat har han givit i det väldiga verket »The Palace of Minos» (1922—1935), vilket står som ett värdigt monument över en upptäcker- och forskargärning av sällsynta mått. Dessutom har han i särskilda skrifter behandlat vissa sidor av kretisk kultur såsom religion och skrift. Ännu in i det sista var han verksam.

Sir Arthur Evans framstår som en av den arkeologiska forskningens monumentala gestalter. Han har utökat kännedomen om den mänskliga kulturens historia med ett stort och utomordentligt betydelsefullt kapitel, och all forskning i Medelhavsvärldens och därmed Europas kulturhistoria måste bygga på hans verk. Erkännande har också i rikt mått kommit honom till del. Knight sedan 1911 var han medlem av de flesta lärda samfund i Europa. Hedersledamot av Vetenskaps-Societeten var han sedan 1921. Vi hylla hans minne.

JOHAN MORTENSEN

AV

HARALD ELOVSON

Kort efter det att Vetenskaps-Societeten höll sitt senaste årsmöte, inlöpte från London meddelandet om att en av dess äldsta ledamöter, professor Johan Mortensen, omkommit vid ett bombanfall. Det var natten till den 29 november 1940. En vecka innan hade Mortensen, som sedan två decennier var korrespondent i den engelska huvudstaden, sänt sin tidning en artikel, som han slutat så: »En flitig statistiker har räknat ut, att under nuvarande förhållanden en Londonbo endast har en chans på 8,000 att träffas av bomb. Det finns ju alltså ett visst hopp, att man inte blir den 8,000:de.» Även om man vet, att det var av en ren tillfällighet, som den ödesdigra projektilen träffade den gamle lundensiske akademikers villa i Richmond, kan man inte låta bli att se något symboliskt i händelsen. Johan Mortensen kunde aldrig räkna sig till fru Fortunas gunstlingar.

Född 1864 i Malmö, student i Lund 1884, förvärvade Johan Mortensen 1897 under Henrik Schück docentur i litteraturhistoria vid sitt universitet på en avhandling om profandramat i Frankrike. Åren 1898 och 1899 förestod han den lediga professuren i estetik i Göteborg, 1900 förordnades han till docent i Uppsala, 1914 återbördades han till Lund som biträdande lärare i estetik, och när denna professur uppdelades i två, förordnades han 1919 till t. f. professor i litteraturhistoria. I konkurrensen om denna lärostol placerades han 1920 i tredje rummet, efter två yngre forskare. Samma öde hade vederfarits honom i tävlan om stockholmsprofessuren året förut. Att Mortensen trots stor produktion och långvarig akademisk lärarverksamhet blev utslagen, får till en del sin förklaring däri, att han företrädde ett föråldrat stadium i sin vetenskaps metodik.

Det var som jag nämnde mot mitten av åttitalet, denna i vår kulturella och politiska historia så viktiga brytningstid, som Johan Mortensen blev student. Han följde de nya signalerna. Tidens förståndsmässighet svarade mot hans läggning. Med sympati omfattade

han tidens reformatoriska strävanden på skilda områden, dock utan att framträda som aktiv partiman. Hans huvudintresse gällde dikten. Han mottog livsavgörande intryck från den rådande litterära riktningen, naturalismen, främst såsom denna utbildats i Frankrike, hans andliga hemland. När han vid mitten av nittitalet, då en ny riktning trängt fram, debuterade som kritiker, ägnade han karaktéristiskt nog flera studier åt den franska naturalismens mästare. Betecknande är, att han i en essä från 1898 — dreyfusaffärens stormår — talar om Émile Zola som en stor och kraftig ande, »snart den ende, som tycks representera *le vieux bon sens* i Frankrike». Mortensen skulle ju under sin studietid få uppleva, att naturalismen upplöstes och övergick i skilda mystiska rörelser. Han följde med livligt intresse denna process, skrev stora essäer om Edgar Allan Poe och Huysmans, och från 1896 kunde han en tid framåt studera dessa fenomen i nära vänskap med August Strindberg, en vänskap, som han berättat om i den lilla boken Strindberg som jag minns honom, en av de mera givande av de många minnesböckerna om den store diktaren. Även om Mortensen var intresserad av sekelslutets antinaturalistiska strömningar, rycktes han själv aldrig med av dem. Denna inställning skulle bli bestämmande för honom. En stor del av hans studier hade just till föremål naturalismen i svensk litteratur, dess framväxande och utbredning.

De intryck Mortensen mottog under åttitalet, blev också bestämmande för hans syn på den vetenskap han ägnade sig åt. I en teckning av Oscar Levertin har han deklarerat sin uppfattning om litteraturhistorien. Efter att ha framhållit, att man i Sverige skilde mellan litteraturhistoria och kritik på ett sätt, som inte hade någon motsvarighet i Frankrike, där ledande litteraturkännare som Sainte-Beuve och Brunetière i stor utsträckning framlagt sina resultat i essäform, förklarade han: »Litteraturhistoriska undersökningar, drivna utan litterär kritik, äro däremot intet annat än materialsamlingar. Endast den, som förenar kritikerns temperament med de nödiga fördjupade kunskaperna, kan skapa litteraturhistoria i högre mening.» Den polemiska spetsens mål är uppenbart. Det var den av Henrik Schück företrädde filologiskt-historiskt inriktade litteraturforskningen. Det hade varit utan entusiasm, som Mortensen anpassat sig efter sin lärare och för sin avhandling valt ett ämne från medeltiden. Han hade specialiserat sig på 17- och 1800-talen

och hade själv föreslagit att få skriva om Kellgren, vilket säkert skulle ha passat honom utmärkt. Som docent i Uppsala kunde han vända sig till en uppgift, som bättre lät hans anlag och inställning komma till sin rätt: svensk litteratur under mitten av förra seklet. Resultatet blev hans mest kända arbete, *Från Aftonbladet till Röda rummet*, utgivet 1905. En yttre anledning till att Mortensen tog upp perioden efter den svenska romantikens kulmen får man säkert söka i det förhållandet, att den utförliga framställning av vår vitterhets hävder, som Henrik Schück och Karl Warburg gett i sitt 1896—97 utgivna verk *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, just hade förts fram till år 1830. — Det kan i förbigående påpekas, att titeln på Mortensens bok tydligen varit andra skribenter till hjälp, när de gett namn åt sina arbeten. Man kan erinra om en bok om Almquist, som har underrubriken *Från Amorina till Colombine*, en om Tegnér med underrubriken *Från Det eviga till Mjältsjukan*, en studie över nyare svensk litteratur, som bär överskriften *Från Hjalmar Söderberg till Pär Lagerkvist*, en bok, som heter *Från Wallin till Fröding* och — för att ta ett exempel från höstens bokflod — en, som kallas *Från Aristoteles till Brehm*. —

Mortensens av samtiden livligt uppskattade arbete om den svenska litteraturen under mitten av 1800-talet bestod av en serie essäistiskt utformade porträtt av tidens författare, infällda mellan några översiktskapitel. Av bestående värde är karakteristikerna av publicisterna och prosaberättarna. Särskilt uppmärksammat av fackmännen blev avsnittet om Runeberg. Mortensen hade förberett detta med en uppsats i *Samlaren* 1904, *Runebergs förebilder*, som onekligen bildar epok i Runebergsstudiet. De inflytanden på den store finländske diktaren, som Mortensen här hävdade, blev först på vissa håll bestämt avvisade men har sedan på viktigare punkter godtagits. Uppsatsen är det bästa Mortensen presterat som litteraturhistoriker. Schück har inte tvekat att kalla den genialisk. Den visar Mortensens styrka och svaghet som forskare. Den är full av uppslag, av vilka en del vittnar om fint spårsinne, under det att andra saknar säker grund. Vad han ger, är aperçuer, inte uttömmande undersökningar. Ett exempel får vara nog att belysa hans teknik. Mortensen förde fram den tesen, att själva utgångspunkten för Kung Fjalar har varit skaldens avsikt att i tävlan med Tegnér skriva en dikt i forn-nordisk anda med trognare lokalfärg än Frithiofs saga. »Kung

Fjalar är», fastslår Mortensen, »en dikt af samma art som Frithiof och Helge. Det är en hjältedikt i romansform med fornnordiskt ämne.» Man har i detta allmänt hållna påpekande i själva verket *in nuce* den lärda och skarpsinniga undersökning av de nämnda dikterna, som Albert Nilsson gett i Tre fornnordiska gestalter. Det heter i förordet till denna bok: »Kung Fjalar är enligt min mening betingad av Frithiofs saga, liksom Frithiofs saga av Helge.» Det var också Mortensens mening.

Efter att ha avslutat sitt stora översiktsarbete vände sig Mortensen till ett ingående studium av en enskild diktare, Clas Livijn, en av romantikens *dii minores*. Han ägnade denne en rad specialundersökningar, som han 1913 sammanfattade i en bred monografi. Man har med skäl erinrat, att det inte fanns någon proportion mellan det arbete han nedlagt på utforskandet av författaren till Spader Dame, och dennes betydelse som skribent. Samma år Mortensen publicerade sin Livijnbok, kunde han utge en ny upplaga av sitt första stora verk. Under det han för publiceringen reviderade boken, har han tydligen känt sig lockad att fullfölja de utvecklingslinjer han dragit upp i den. Resultatet blev hans sista större litteraturhistoriska arbete, Från Röda rummet till sekelskiftet, utgivet i två delar 1918—19. Det är upplagt som sin föregångare. Varje del innehåller en inledning och en avslutning, som omramar de stundom rätt personligt utformade porträtten av periodens författare. Anmärkningsvärd är själva den grundsyn Mortensen anlägger på sekelslutets svenska litteratur. Under det att man före honom betonat motsättningen mellan vad som kallas åttital och nittital, inriktade han sig på att framhäva sammanhanget emellan dem, finna de trådar, som förbinder dem med varandra. Det är efter denna linje, som nyare svensk forskning gått till studiet av det slutande artonhundratalet.

Johan Mortensen hörde inte till de stora nydanarna i sin vetenskap, inte heller till de ledande kulturpersonligheterna, men ur hans omfattande produktion framträder en särpräglad forskarnatur, som förknippade uppslagsrikedom med mångsidig orientering och mångsidig lärdom, en skribent, vars framställning var klar och sober, då och då livad av ett spirituellt infall eller ett temperamentsfullt utfall, en människa, som på ett originellt sätt förenade skånsk trivsel i tillvaron med fransk bon sens.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND.

Beskyddare och Præses illustris.

H. K. H. KRONPRINSEN.

Bortgångna hedersledamöter.

MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $\frac{9}{9}$ 1843,
† $\frac{4}{11}$ 1921.

THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $\frac{25}{1}$ 1842,
† $\frac{13}{5}$ 1927.

TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $\frac{13}{1}$ 1843, † $\frac{21}{11}$
1928.

V. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $\frac{22}{12}$
1848, † $\frac{25}{9}$ 1931.

MÜLLER, SOPHUS OTTO, museumsdirektör, f. $\frac{24}{5}$ 1846, † $\frac{24}{2}$ 1934.

KOCK, KARL AXEL LICHNOWSKY, professor, f. $\frac{2}{3}$ 1851, † $\frac{18}{3}$ 1935.

MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $\frac{11}{11}$ 1866, † $\frac{21}{9}$ 1936.

EVANS, ARTHUR JOHN, professor, f. $\frac{8}{7}$ 1851, † $\frac{11}{7}$ 1941.

Hedersledamöter.

WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, Zürich, f. $\frac{21}{6}$ 1864, 34.

CROCE, BENEDETTO, senator, Neapel, f. $\frac{25}{2}$ 1866, 34.

HIRN, YRJÖ, professor emeritus, Helsingfors, f. $\frac{7}{12}$ 1870, 39.

NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor emeritus, Lund, f. $\frac{12}{7}$
1874, 41.

Styrelse.

Præses: RAGNAR JOSEPHSON (1941).

V. præses: JOHN-ELOF FORSSANDER (1940).

Sekreterare: KRISTER HANELL (1941).

Bibliotekarie: GUNNAR JARRING (1940).

Skattmästare: THORILD DAHLGREN (1939).

Medlemmar: ALGOT WERIN (1939), BO SAHLIN (1940), STURE BOLIN (1940), STIG THOTT (1941).

Suppleanter: KARL GUSTAV LJUNGGREN (1940), SVEN KJÖLLERSTRÖM (1940), ALBERT WIFSTRAND (1941).

Valnämnd.

Ordförande: Soc:s Præses.

Medlemmar: IVAR LINDQUIST (1940), ALBERT WIFSTRAND (1940), GOTTFRID CARLSSON (1941), KRISTER HANELL (1941).

Suppleanter: ERIK ROTH (1940), STURE BOLIN (1941).

Granskningsnämnd.

Ordförande: Soc:s Sekreterare.

Medlemmar: ALBERT WIFSTRAND (1940), STURE BOLIN (1940), RAGNAR JOSEPHSON (1941), KARL GUSTAV LJUNGGREN (1941).

Bortgångna stiftande ledamöter.

V. HALLWYL, WALTER, greve, f. $^{26}/_1$ 1839, † $^{27}/_2$ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. $^{15}/_6$ 1882, † $^{25}/_{11}$ 1923.

SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $^{5}/_6$ 1858, † $^{6}/_{11}$ 1926.

PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $^{2}/_{12}$ 1868, † $^{16}/_{10}$ 1927.

WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $^{16}/_7$ 1869, † $^{24}/_8$ 1929.

ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $^{15}/_{11}$ 1867, † $^{25}/_3$ 1930.

V. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $^{8}/_2$ 1865, † $^{16}/_5$ 1930.

V. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna, f. $^{1}/_{10}$ 1844, † $^{27}/_7$ 1930.

HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $^{6}/_9$ 1876, † $^{14}/_4$ 1931.

SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $^{7}/_9$ 1868, † $^{17}/_5$ 1936.

SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, f. $^{21}/_{10}$ 1860, † $^{5}/_6$ 1939.

WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, f. $^{13}/_5$ 1862, † $^{9}/_{11}$ 1939.

LUNDAHL, NILS, fil. dr., f. $^{23}/_5$ 1858, † $^{16}/_6$ 1940.

GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, f. $15/10$ 1887, † $9/4$ 1941.

COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna CEDERSTRÖM, f. $16/3$ 1859, † $28/8$ 1941.

MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, f. $17/1$ 1871, † $28/10$ 1941.

Stiftande ledamöter.

BERGER, SVANTE EDVIN LARSSON, direktör, Halmstad, f. $13/5$ 71, 20.
v. SCHMITERLÖW, ADELHEID EMMA OTBURGIS, fröken, Smålands Rydaholm, f. $15/8$ 75, 20.

JACOBSEN, HELGE, direktör, Köpenhamn, f. $24/12$ 82, 21.

SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. dr., Djursholm, f. $15/12$ 61, 21.

EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, Malmö, f. $3/7$ 80, 21.

NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna, Sjöbo, f. $23/9$ 83, 21.

ROOS, AXEL BERNHARD, jur. dr., advokat, Malmö, f. $4/3$ 86, 21.

DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, Hälsingborg, f. $6/9$ 70, 25.

LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER, överstinna, Vegeholm, f. $24/2$ 1907, 32.

DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. dr., assuransdirektör, Malmö, f. $25/6$ 88, 33.

WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska, Göteborg, f. $18/1$ 97, 34.

WIJKANDER, KLARA SEVERINA, f. KOCK, fru, Göteborg, f. $28/11$ 88, 40.

SAHLIN, BO KARL HENRIK, med. lic., direktör, Eslöv, f. $24/7$ 01, 40.

THOTT, GUSTAF OTTO TAGE STIG, greve, hovjägmästare, Skabersjö, f. $29/1$ 85, 41.

Seniorer.

SERNANDER, JOHAN RUTGER, professor emeritus, Uppsala, f. $2/11$ 66, 21.

PEDERSEN, HOLGER, professor emeritus, Köpenhamn, f. $7/4$ 67, 21.

BROCH, OLAF, professor, Oslo, f. $4/8$ 67, 20.

HAHR, AUGUST, professor emeritus, Uppsala, f. $21/10$ 68, 21.

- CUNY, ALBERT, professor, Bordeaux, f. $16/5$ 69, 24.
v. FRIESEN, OTTO, professor emeritus, Uppsala, f. $11/5$ 70, 20.
RAQUETTE, GUSTAF RICHARD, docent, Lund, f. $7/2$ 71, 25.
~~MOBERG, CARL AXEL, professor emeritus, Lund, f. $15/6$ 72, 20.~~
WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor emeritus, f. d. præsæs,
Lund, f. $2/4$ 73, 20.
GRØNBECH, VILHELM PETER, professor, Gjentofte, f. $14/6$ 73, 20.
KOHT, HALVDAN, professor, Oslo, f. $7/7$ 73, 22.
SOUTER, ALEXANDER, professor, Oxford, f. $14/8$ 73, 27.
WALBERG, FRANS GUSTAF EMANUEL, professor emeritus, Lund, f.
 $24/12$ 73, 27.
ANDERSSON, JOHAN GUNNAR, professor emeritus, Stockholm, f. $3/7$
74, 25.
CHRISTENSEN, ARTHUR EMANUEL, professor, Köpenhamn, f. $9/1$ 75,
27.
FABRICIUS, KNUD FREDERIK KROG, professor, Köpenhamn, f. $13/8$
75, 25.
HESSELMAN, BENGT IVAR, professor emeritus, Uppsala, f. $21/12$ 75,
25.
POULSEN, POUL FREDERIK SIGFRED, museumsdirektör, Köpenhamn,
f. $7/3$ 76, 21.
HECHT, HANS, professor, Berlin, f. $16/7$ 76, 24.
WESTMAN, KARL GUSTAF, professor, statsråd, Stockholm, f. $18/8$
76, 20.
HEINERTZ, NILS OTTO, lektor, Stockholm, f. $5/11$ 76, 21.
ARUP, ERIK IPSEN, professor, Köpenhamn, f. $22/11$ 76, 20.
EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor emeritus, Lund, f. $8/1$ 77, 25.
TUNELD, EBBE OSCAR, professor, Arild, f. $7/4$ 77, 21.
SHETELIG, HAAKON, professor, Bergen, f. $25/6$ 77, 21.
THEANDER, CARL EJLERT OLOF, lektor, Stockholm, f. $10/2$ 78,
20.
v. SRBIK, HEINRICH RITTER, professor, Wien, f. $10/11$ 78, 30.
OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Oslo, f. $28/11$ 78, 20.
v. SYDOW, CARL WILHELM, professor, Lund, f. $21/12$ 78, 20.
ARNE, TURE ALGOT J:SON, professor, antikvarie, Stockholm, f. $7/5$
79, 20.
ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Stockholm, f. $29/8$
79, 20.

- FRÖDIN, JOHN OTTO HENRIK, professor, Uppsala, f. $16/4$ 79, 25.
SCHMEIDLER, BERNHARD, professor, Erlangen, f. $6/8$ 79, 24.
MAWER, ALLEN, professor, London, f. $8/5$ 79, 24.
ALMQUIST, HELGE KNUT HJALMAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $17/12$ 80, 20.
EIDEM, ERLING, ärkebiskop, Uppsala, f. $23/4$ 80, 20.
LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, rector magnificus, f. d. præses, Lund, f. $15/6$ 80, 20.
LAMM, MARTIN, professor, Stockholm, f. $22/6$ 80, 20.
RUDBERG, GUNNAR, professor, Uppsala, f. $17/10$ 80, 20.
TUXEN, POUL, professor, Köpenhamn, f. $8/12$ 80, 23.
KONOPCZYNSKI, WLADYSLAW, professor, Krakov, f. 80, 24.
KARITZ, ANDERS, professor, Uppsala, f. $28/2$ 81, 20.
LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
LANDQUIST, JOHN, professor, Lund, f. $3/12$ 81, 21.
LIESTØL, KNUT, professor, Oslo, f. $13/11$ 81, 20.
MATTHIESSEN, HUGO ALBERT, museumsinspektör, Köpenhamn, f. $19/12$ 81, 20.
TUNBERG, SVEN AUGUST DANIEL, professor, rektor, Stockholm, f. $1/2$ 82, 20.
SMITH, HELMER, professor, Uppsala, f. $26/4$ 82, 23.
NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
LINDQUIST, ADOLF NATANAEL (NATAN), professor, Uppsala, f. $5/4$ 82, 33.
LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $7/6$ 82, 34.
HARVA, UNO NILS OSCAR, professor, Helsingfors, f. $31/8$ 82, 22.
JACOBSEN, ELISABETH (LIS), dr. phil., Humlebæk, f. $29/1$ 82, 33.
BÖÖK, MARTIN FREDRIK CHRISTOFFERSSON, professor, Lund, f. $12/5$ 83, 20.
BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, docent, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
PALMÉR, JOHAN, docent, lektor, Lund, f. $3/12$ 83, 28.
PEDERSEN, JOHANNES PEDER EJLER, professor, Köpenhamn, f. $7/11$ 83, 27.
NYMAN, ALF TOR, professor, f. d. præses, Lund, f. $12/3$ 84, 20.
SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $8/4$ 84, 20.
SEIP, DIDRIK ARUP, professor, Oslo, f. $31/9$ 84, 35.
KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $24/4$ 85, 20.

- LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Uppsala, f. $\frac{8}{5}$ 85, 20.
LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $\frac{10}{9}$ 85, 20.
ANDERSSON, WALTER, professor, Königsberg, f. $\frac{10}{10}$ 85, 32.
PASQUALI, GIORGIO, professor, Florens, f. $\frac{29}{4}$ 85, 32.
JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $\frac{1}{1}$ 85, 35.
MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Malmö, f. $\frac{4}{1}$ 86, 20.
PAASCHE, JOHAN FREDRIK, professor, Uppsala, f. $\frac{3}{2}$ 86, 40.
VASMER, MAX, professor, Berlin-Wilmersdorf, f. $\frac{28}{2}$ 86, 30.
WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, rektor, Göteborg, f. $\frac{19}{8}$ 86, 20.
NORDAL, SIGURÐUR, professor, Reykjavik, f. $\frac{14}{9}$ 86, 36.
BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $\frac{11}{10}$ 86, 22.

Arbetande ledamöter.

a. Inländska.

- PERSSON, AXEL WALDEMAR, professor, Uppsala, f. $\frac{1}{6}$ 88, 20.
KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Stockholm, f. $\frac{5}{10}$ 89, 20.
WERIN, ALGOT GUSTAF, docent, bokförläggare, Lund, f. $\frac{19}{10}$ 92, 25.
CARLSSON, OSCAR GOTTFRID HENRIK, professor, Lund, f. $\frac{18}{12}$ 87, 25.
CARLQUIST, NILS WILHELM GUNNAR, överbibliotekarie, Lund, f. $\frac{3}{2}$ 89, 25.
LINDQUIST, IVAR ARTUR, docent, Lund, f. $\frac{31}{5}$ 95, 25.
ANDERBERG, GUSTAF ALFRED RUDOLF, professor, Uppsala, f. $\frac{6}{1}$ 92, 26.
CARLSSON, NILS GUNNAR, lektor, docent, Stockholm, f. $\frac{7}{3}$ 94, 26.
THOMSON, ARTHUR NATANAEL, landshövding, Malmö, f. $\frac{6}{11}$ 91, 27.
KNUTSSON, KNUT PETER, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. $\frac{5}{3}$ 97, 28.
JOSEPHSON, RAGNAR, professor, Lund, f. $\frac{8}{3}$ 91, 29.
ASPELIN, GUNNAR, professor, Göteborg, f. $\frac{23}{9}$ 98, 29.
BRILIOTH, YNGVE TORGNY, biskop, Växjö, f. $\frac{12}{7}$ 91, 30.
BOLIN, ANDERS STURE RAGNAR, professor, Lund, f. $\frac{27}{5}$ 00, 30.
WIFSTRAND, SVEN ALBERT, professor, Lund, f. $\frac{3}{3}$ 01, 30.
TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. $\frac{22}{7}$ 94, 31.

- ANDERSSON, CARL INGVAR, fil. dr., Stockholm, f. $19/3$ 99, 31.
 HARRIE, IVAR OLAV, skriftställare, Stockholm, f. $18/3$ 99, 32.
 NOREEN, ERIK, professor, Uppsala, f. $3/11$ 90, 32.
 THERMÆNIUS, JOHAN EDVARD FREDRIK, lektor, docent, Göteborg, f. $14/12$ 96, 32.
 Rooth, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $24/4$ 89, 33.
 OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, Göteborg, f. $10/7$ 93, 34.
 LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, lektor, Skövde, f. $13/12$ 93, 34.
 ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, docent, Lund, f. $31/3$ 96, 34.
 OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $25/10$ 97, 35.
 PLEIJEL, HILDING ATHANASIUS, professor, Lund, f. $19/10$ 93, 35.
 RICHTER, HERMAN BROR, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. $6/9$ 93, 35.
 FORSSANDER, JOHN-ELOF, professor, Lund, f. $10/5$ 04, 35.
 STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, föreståndare för Landsmålsarkivet, Uppsala, f. $13/8$ 00, 35.
 AHNLUND, NILS GABRIEL, professor, Stockholm, f. $23/8$ 89, 36.
 ANDRÉN, GEORG, professor, Lerum, f. $10/12$ 90, 36.
 COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala, f. $22/7$ 94, 36.
 SEGERSTEDT, TORGNY, professor, Uppsala, f. $11/8$ 08, 36.
 ÅKERLUND, ALVAR WALTER, lektor, Växjö, f. $23/12$ 02, 36.
 VALMIN, MATTIAS NATAN, lektor, Hudiksvall, f. $30/5$ 98, 37.
 ELOVSON, JOHN HARALD, docent, lektor, Lund, f. $1/6$ 97, 37.
 LJUNGGREN, KARL GUSTAV, professor, Lund, f. $6/12$ 06, 37.
 HEDSTRÖM, KARL FREDRIK GUNNAR, docent, Lund, f. $31/12$ 90, 37.
 JARRING, GUNNAR VALFRID, docent, Lund, f. $12/10$ 07, 37.
 DEDERING, SVEN EMANUEL, professor, Lund, f. $10/12$ 97, 38.
 AXELSON, BERTIL FOLKE BONDE, docent, Lund, f. $22/12$ 06, 38.
 HANELL, KRISTER, docent, Lund, f. $8/8$ 04, 38.
 KJÖLLERSTRÖM, SVEN GOTTLIEB, professor, Lund, f. $28/1$ 01, 39.
 OLSSON, BROR HJALMAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $6/8$ 94, 39.
 LOMBARD, ALF, professor, Lund, f. $8/7$ 02, 40.
 PETZÄLL, ÅKE, professor, Lund, f. $3/7$ 01, 40.
 SJÖGREN, IVAR WILHELM, professor, Lund, f. $12/6$ 97, 40.
 GJERSTAD, ERIK PAUL EINAR, professor, Lund, f. $30/10$ 97, 41.
 SVENSSON, NILS ARNOLD, docent, Lund, f. $16/8$ 03, 41.
 JOHANNISSON, TURE GUSTAF, docent, Lund, f. $26/9$ 03, 41.

b. Utländska.

- HABERLANDT, ARTHUR, professor, Wien, f. $\frac{9}{3}$ 89, 24.
SAURAT, DENIS, professor, London, f. $\frac{21}{3}$ 90, 24.
NÖRLUND, POUL, museumsdirektör, Köpenhamn, f. $\frac{4}{11}$ 88, 24.
JAEGER, WERNER, professor, Chicago, f. $\frac{30}{7}$ 88, 27.
RUBOW, PAUL VIKTOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 96, 30.
BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $\frac{23}{5}$ 92, 32.
BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $\frac{4}{10}$ 87, 32.
MACKENSEN, LUTZ, professor, Riga, f. $\frac{15}{6}$ 01, 32.
FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $\frac{17}{3}$ 88, 33.
BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $\frac{31}{8}$ 03, 34.
PIPPING, HUGO RUDOLF (ROLF), professor, Åbo, f. $\frac{1}{6}$ 89, 35.
HAMMERICH, LOUIS, professor, Köpenhamn, f. $\frac{31}{7}$ 92, 36.
FRIIS-JOHANSEN, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $\frac{1}{11}$ 87, 37.
BRØNDSTED, JOHANNES BALTHASAR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{5}{10}$ 90, 37.
HELGASON, JÓN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{30}{6}$ 99, 38.
KORNERUP, BJØRN, arkivarie, Köpenhamn, f. $\frac{8}{5}$ 96, 39.
OLSEN, ALBERT, professor, Köpenhamn, f. $\frac{16}{5}$ 90, 40.
L'ORANGE, HANS PETER, dr philos., Oslo, f. $\frac{2}{3}$ 03, 40.
RUIN, HANS WALDEMAR, docent, Helsingfors, f. $\frac{18}{6}$ 91, 40.
HØEG, CARSTEN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{15}{11}$ 96, 41.
KOCH, HANS HARALD HAL, professor, Köpenhamn, f. $\frac{6}{5}$ 04, 41.
KAILA, EINO SAKARI, professor, Helsingfors, f. $\frac{9}{8}$ 90, 41.

SOCIETETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1940—1941.

Till stiftande ledamot har kallats greve Stig Thott, Skabersjö.

Som arbetande svenska ledamöter har Societeten upptagit professorena Alf Lombard, Åke Petzäll och Ivar Sjögren, alla i Lund.

Som arbetande utländska ledamöter ha upptagits professor Fredrik Paasche i Oslo, numera i Uppsala, professor Albert Olsen, Köpenhamn, docenten i Helsingfors Hans Ruin och filosofie doktorn i Oslo Hans Peter L'Orange.

Vid högtidssammanträdet den 19 november 1940 talade Societetens hedersledamot, professor Yrjö Hirn från Helsingfors över ämnet »Runebergs Kungarne på Salamis».

På inbjudan av Societeten höll professor Hirn även en serie föreläsningar den 18, 21 och 22 november över ämnet »Den gode vilden. Ett litterärt motiv och en politisk-filosofisk illusion».

Dessutom höll på inbjudan av Societeten docent Johan Åkerman, Lund, den 27 februari 1941 föredrag över ämnet »Sveriges ekonomiska läge åren 1914—1940», professor Ernst Cassirer, Göteborg, en serie föredrag den 19, 21 och 24 mars över ämnet »Goethes geistige Leistung», professor Åke Petzäll, Lund, den 2 oktober över ämnet »Makt och Rätt», samt arkivarien, dr. Bjørn Kornerup, Köpenhamn, den 28 oktober över ämnet »Kulturinteriorer från Skåne för 300 år sedan.

Av trycket ha utgivits:

Årsbok 1940.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societen i Lund.

25: 1. Jesper Swedbergs Lefwernes-Beskrifning, utgiven av GUNNAR WETTERBERG. Del 1, text.

26. IVAR LINDQUIST: Västgöotalagens litterära bilagor.

Under tryckning äro:

Årsbok 1941.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societen i Lund.

27. BERTIL AXELSON: Das Prioritätsproblem Tertullian — Minucius Felix.

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning ha den 19 november 1940 utdelats:

till docent IVAR LINDQUIST till bestridande av vissa arvoden för översättning kr. 200: —,

till docent HARALD ELOVSON för renskrivningsarbete m. m. i samband med förarbetena för en monografi över Bengt Lidner kr. 93: —,

till professor STURE BOLIN för en resa till Stockholm i syfte att insamla notiser om de efter 1935 gjorda skattefynden av mynt från vikingatiden kr. 150: —,

samt till professor SVEN KJÖLLERSTRÖM till utgifter för handskriftsforskningar i samband med utarbetande av »Svenska förarbeten till Kyrkoordningen av år 1571» kr. 200: —.

Vidare har Societeten beviljat professor C. W. v. Sydow ett extra anslag å 500 kronor för utförande av vissa synnerligen brådskande folkminnesanteckningar.

Lund i november 1941.

Krister Hanell.

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1940.

Balanskonto den 1 januari 1940.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	145,628: 75	Grundfond	138,000: —
Förlagsbevis	2,000: —	Dispositionsfond	30,000: —
Aktier	1,750: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Banktillgodohavanden	62,793: 50	Knut och Alice Wallenbergs fond	5,000: —
Kassa	221: 60	Andra donatorers fond ...	3,000: —
		Resestipendiefond	15,383: 74
		Överskottsmedels fond.....	11,010: 11
Kronor 212,393: 85		Kronor 212,393: 85	

Vinst- och förlustkonto år 1940.

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	5,743: 66	Nedskrivning å obligationer	1,810: —
Kursvinst å obligationer ...	110: —	Räntor å obligationer	378: 60
Räntor å förlagsbevis	90: —	Stämplat och courtage	41: 45
Utdelning å aktier.....	175: —	Diskonto å årsavgifter	787: 64
Räntor å banktillgodoha- vanden	2,226: 75	Sekreteraren	750: —
Inträdesavgifter	2,000: —	Föreläsare	515: —
Årsavgifter	5,000: —	Forskningsbidrag	1,143: —
Försålda skrifter	446: 85	Författararvoden	500: —
		Tryckning och klicheér ...	3,897: 05
		Övriga utgifter	1,602: 90
		Överskott för året.....	4,366: 62
Kronor 15,792: 26		Kronor 15,792: 26	

Balanskonto den 31 december 1940.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	167,453: 75	Grundfond	143,000: —
Förlagsbevis	2,000: —	Dispositionsfond	32,000: —
Aktier	1,750: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Banktillgodohavanden	45,410: 49	Knut och Alice Wallenbergs fond	5,000: —
Kassa	146: 23	Andra donatorers fond ...	3,000: —
		Resestipendiefond	15,979: 82
		Överskottsmedels fond.....	7,780: 65
Kronor 216,760: 47		Kronor 216,760: 47	

Malmö den 31 december 1940.

Thorild Dahlgren.

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1940.

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	4,5	1930	10,000	9,968: 75
» »	4	1931	5,000	5,000: —
» »	4	1933	15,000	14,600: —
» » (1. försvarslånet)	4	1940	10,000	10,000: —
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1937	5,000	4,000: —
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa	4,5	1932	10,000	9,987: 50
» » »	4	1931	5,000	4,837: 50
» » »	4	1934	10,000	9,700: —
» » »	3,25	1937	2,000	2,000: —
» » »	3	1934	5,000	4,200: —
Svenska Bostadskreditkassan	5	1932	10,000	9,975: —
Stockholms Intecknings Garanti A.-B.	3	1934	5,000	4,975: —
Stockholms stad	3,25	1936	5,000	5,000: —
Marma-Långrörs A.-B.	4	1935	5,000	5,000: —
Reymersholms Gamla Industri A.-B.	4	1935	10,000	10,000: —
Bergvik & Ala Nya A.-B.	3,75	1930	4,000	3,960: —
A.-B. Optimus	3,5	1929	5,000	5,000: —
A.-B. Tretorn	3,5	1937	5,000	5,000: —
Skånska Cement A.-B.	3,5	1939	5,000	5,000: —
Fiskeby Fabriks A.-B.	3,25	1937	15,000	15,000: —
Rederi A.-B. Svea	3,25	1938	5,000	5,000: —
Svenska Sockerfabriks A.-B.	3,25	1936	5,000	5,000: —
Danska Staten	3,5	1938	10,000	7,500: —
Köpenhamns stad	4,5	1930	5,000	3,750: —
Norska Staten	3,5	1936	4,000	3,000: —
			Kronor	167,453: 75
Förlagsbevis:				
A.-B. Svenska Handelsbanken	4,5	1933	2,000	2,000: —
			Kronor	2,000: —
Aktier:				
Svenska Sockerfabriks A.-B.			3,000	1,750: —
			Kronor	1,750: —

Malmö den 31 december 1940.

Thorild Dahlgren.

REVISIONSBERÄTTELSE.

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societetens i Lund räkenskaper för år 1940 hava undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda, försedda med behöriga verifikationer och samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren för den tid revisionen omfattar.

Lund den 24 april 1941.

Gunnar Carlquist.

Herman Richter.

INNEHÅLL.

ARTIKLAR:

KARL GUSTAV LJUNGGREN: Några språkdrag och stil- drag hos C. J. L. Almqvist	3
AKE PETZÄLL: Makt och rätt	47
THEDE PALM: Uppsalalunden och Uppsalatemplet . .	79
JERKER ROSÉN: Knut den store och ärkebiskopen av Hamburg-Bremen	111
HARALD OLSSON: Till diskussionen om Sturekrönikans indelning	131

MINNESORD:

RAGNAR JOSEPHSON: Nils Gyllenkrok, Henriette Coyet, Fredrik Montelin	155
KRISTER HANELL: Sir Arthur Evans	167
HARALD ELOVSON: Johan Mortensen	173

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND 1940—1941	179
--	-----

Förut ha utkommit:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. Pris 15 kr.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. Pris 5 kr.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. Pris 5 kr.
4. *James Harrington's Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. Pris 10 kr.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. Pris 8 kr.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. Pris 6 kr.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. Pris 5 kr.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. Pris 7 kr.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. Pris 3 kr.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. Pris 3 kr.
11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—3. Pris kr. 15: 50.
12. *Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. Pris 6 kr.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötagalarna. Pris kr. 3: 50.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. Pris 5 kr.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. Pris kr. 3: 50.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. Pris kr. 7: 50.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. Pris kr. 7: 50.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. Pris 10 kr.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. Pris 6 kr.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. Pris 6 kr.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. Pris kr. 9: 50.
22. *E. Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. Pris 6 kr.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. Pris kr. 3: 50.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. Pris 10 kr.
- 25.1. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. Pris 25 kr.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötagalans litterära bilagor. Pris kr. 4: 50.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian — Minucius Felix. Pris 7 kronor.

Årsbok 1920—1941.

Pris kr. 7: 50.